

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Drengear i Grænselandet

Vagn Leick

HISTORISK SAMFUND
FOR SØNDERJYLLAND

Til Jo – min kone

Vagn Leick

Drengear i Grænselandet

Sønderjyske Levnedsløb
nr. 34

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
Aabenraa 2010

Vagn Leick: Drengear i Grænselandet
Sønderjyske Levnedsløb nr. 34

© Forfatteren og Historisk Samfund for Sønderjylland

Historisk Samfund for Sønderjylland og forfatteren takker for tilskud fra:
Dansk Kultursamfund af 1910
Velux Fonden
Alving Fonden
Sydbank Sønderjyllands Fond

Forsidebillede: Forfatteren i 1945 som 6-årig i livgarder Mogens's rygsæk.

Bagsidebillede: Overgendarm Christian Petersen står i 1948 på broen over Sønderå under en grænsevagt ved Bejers Kro

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev
Bogbind: J. P. Møller Bogbinderi A/S, Haderslev
ISBN 978-87-7406-115-1
ISSN 0109-7199

Indholdsfortegnelse

Redaktionens forord	7
Forfatterens forord	9
Indledning	11
Eggen	13
Willy Leicks erindringer fra den Første Verdenskrig	18
Familien etableres på Lydersholm Skole	30
Krigen, besættelsen og befrielsen	37
Efterkrigsår	48
Lydersholm Skole	52
Forsamlingshuset	62
Grøngård	66
Folk i Lydersholm	72
Grænsen	77
Hjemmetyskere	83
Sprog	89
Hverdag	92
Fritid	96
Statsskolen i Tønder	105
Nye Tider	114
Litteratur	120

Redaktionens forord

Drengear i Grænselandet er dr. phil. Vagn Leicks erindringer fra sin opvækst i landsbyen Lydersholm tæt på den dansk-tyske grænse. Det er en historie, der er tæt knyttet ikke alene til det lille lokalsamfunds, men også til grænselandets og Sønderjyllands historie. Vagn Leicks far, Willy Leick, blev i 1920 førstelærer på Lydersholm skole, efter som ung sønderjyde at have deltaget i den Første Verdenskrig. Med brugen af sin fars beretninger fra soldatertiden og fra tiden efter genforeningen er Vagn Leicks erindringer ikke blot en erindringsbog, men en familiekrønike fra grænselandet i det 20. århundredes første halvdel. Familiekrøniken runder således den Første Verdenskrig, etableringen i Lydersholm i 1920'erne og 1930'erne, den Anden Verdenskrig og Besættelsen og København-Bonn erklæringernes vedtagelse i 1955. Krøniken er samtidig en fortælling om et landsbyliv fra en svunden tid. Det er historien om skolens og forsamlingshusets betydning for det lille landsbysamfund, og om grænsens og grænsebevogtningens betydning i hverdagen. Det er landsbyidyl krydret med alvorstunge erfaringer fra to verdenskrige og deres efterdønninger i grænselandet. Redaktion for Historisk Samfund for Sønderjyllands skriftrække vil gerne takke dr. phil. Vagn Leick for at ville udgive erindringerne i skriftrækken Sønderjyske Levnedsløb. Dansk Kultursamfund af 1910, Velux Fonden, Alving Fonden og Sydbank Sønderjyllands Fond skal have tak for støtte til udgivelsen af *Drengear i Grænselandet*.

Forfatterens forord

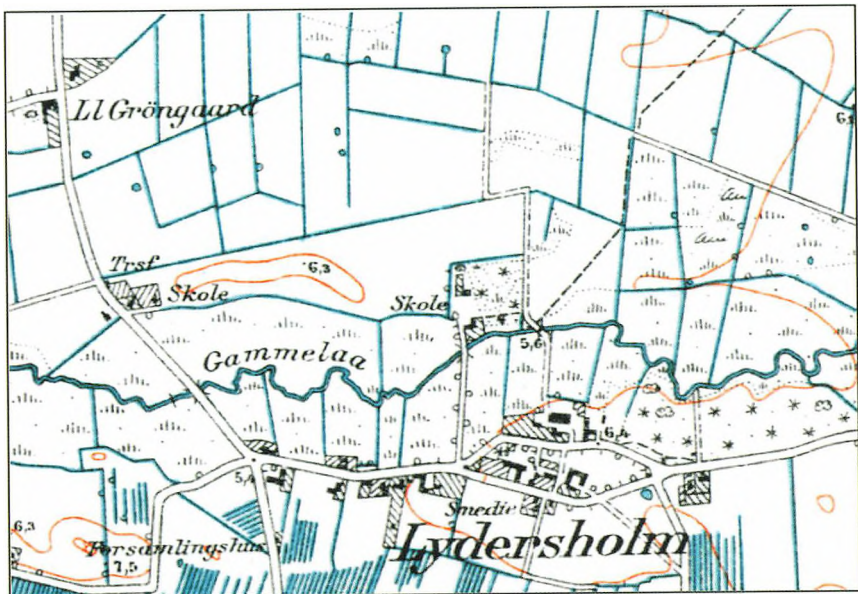
De mange spor, som mine forældre efterlod sig i form af skrevne beretninger og fotografier, er en væsentlig forudsætning for at denne bog kunne skrives. Min far var en pioner inden for farvefotografi og efterlod sig en mængde farvelysbilleder, som er blevet digitaliseret af Peter Molnit og brugt som illustrationer. Jeg takker Adser, Ingse, Jo, Geo og Leif Leick for gennemlæsning af manuskriptet samt for at have lånt mig skriftligt og fotografisk materiale til opfriskning af hukommelsen fra en ellers svunden tid. Min bror Adser Leick har bidraget med et afsnit om sine oplevelser under 2. Verdenskrig fra 1940 til 1945. Jeg vil gerne takke Historisk Samfund for Sønderjylland for hjælp og imødekommenhed ved udgivelsen af denne bog. Herunder en særlig tak til skriftudvalget bestående af Ph. d. Mikkel Leth Jespersen og arkivar, Ph. d. Morten Andersen, som har været utrættelige under redaktion og udgivelse af manuskriptet.

Vagn Leick

Indledning

Dette tidsbillede beskriver, i delvis selvbiografisk form, en opvækst på en dansk landsbyskole i et lille sønderjysk landsby-samfund 12 kilometer øst for Tønder tæt på grænsen til Tyskland. Det udspiller sig hovedsageligt i en periode på næsten 20 år i 1940'erne og 1950'erne. Jeg har dog valgt at medtage erindringsfragmenter fra den Første Verdenskrig efterladt af min far Willy Leick. Disse begivenheder danner baggrund for at forstå elementer i den familiekronike, som jeg også har forsøgt at fortælle.

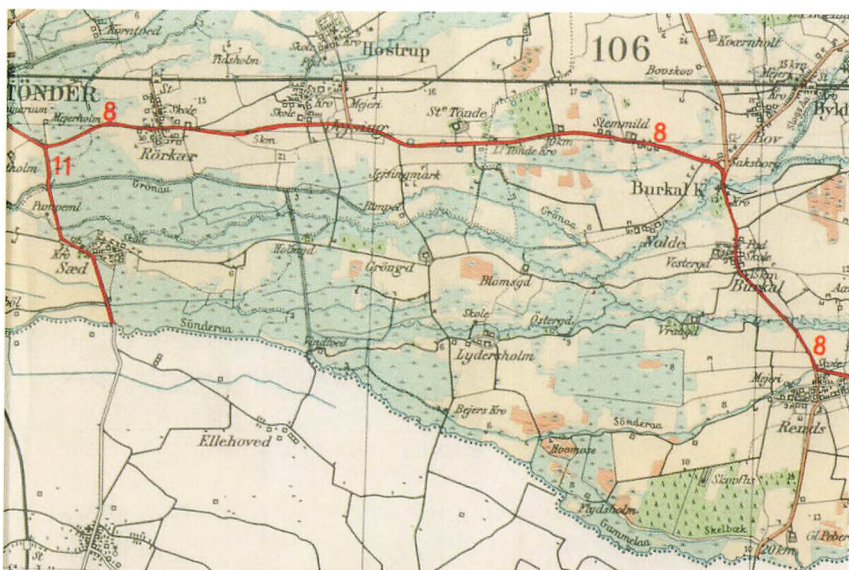
I en tid, hvor vi efterlyser sammenhængskraft i velfærdssam-

Lydersholm ca. 1940. Gammelå med omgivende engarealer dominerer området. Kun grusvejen i øverste venstre hjørne havde betydning for kommunikation med omverdenen. De øvrige veje førte enten til den lukkede grænse mod Tyskland eller løb ud i sandet markvej mod øst.

© Kort- og Matrikelstyrelsen (456)

fundet, kan det være relevant at beskrive et lille grænsesamfund i en periode, hvor man trods nationale forskelle måske havde mere sammenhæng i det sociale liv, end vi har det idag. I 1940'erne og 1950'erne førte kun én grusvej til grænselandsbyen Lydersholm, hvilket betød, at man skulle forlade byen ad samme vej, som man kom. Fra midten af 1960'erne mistede også dette lille samfund indre sammenhæng på grund af både indre og ydre omstændigheder og symboliseret ved bygningen af en ny grænsevej, som gjorde, at man kunne køre igennem byen uden at standse op. Centraliseringer i det offentlige system og den teknologiske udvikling indenfor landbruget ændrede den lille landsby radikalt, på samme måde som i det øvrige Danmark i denne periode. Samtidig ændrede de nationale modsætningsforhold sig i retning af mere integration mellem de danske og tyske befolkningsgrupper. Men min barndoms landsby var, i ordets bogstaveligste forstand, et grænseland og en lille lukket enklave med kun én kilometers afstand til en lukket grænse mod Tyskland, som var en ydre faktor, der var med til at skabe indre sammenhæng.

Grænseområdet fra Lydersholm til Tønder ca. 1945.
© Kort- og Matrikelstyrelsen (456)

Eggen

*For en fremmed barskt
og fattigt er vort land.....*

A. Egeberg Jensen

Lydersholm, i daglig tale kaldet »Lysholm«, ligger i et meget fladt område, en forlængelse af Tinglev Hedeslette, der er meget sandet, fordi den i forhistorisk tid har afvandet afsmeltningen fra indlandsisen. Isen lå over morænelandskabet i det østlige Sønderjylland. Gamle kort fra Middelalderen viser permanent vådområde i nogle dele af det område, der i min barndom i 1950'erne var enge om sommeren, men som var overrislet med vand om vinteren. Den nærmeste bakke er Jejsing Banke, en bakkeø der ligger 4 kilometer nordpå. Min far sagde altid spøgefuldt om området omkring Lydersholm, at det var så fladt, at man kunne stå på hovedet og alligevel få øje på 7 kirketårne. I vinterhalvåret var engene omkring skolen overrislet af vandet fra Gammelå for at gøde engarealerne langs åen. Vandet i åen blev stemmet op om efteråret ved hjælp af nogle små træskodder »æ skøtte«, og så lå skolen i vinterhalvåret adskilt fra landsbyen af en 200 meter bred sø, som man passerede via den lille dæmning, som »skolevejen« – eller Gammelåvej – blev forvandlet til. Det overrislede engareal var nogle hundrede meter bredt, men mere end 10 km langt og var grundlaget for en enestående flora og fauna. Områdets enestående plante- og dyreliv forsvandt med den afvanding af Lydersholm enge, som gennemførtes i 1960'erne.

Min far var sommetider meget irriteret på overrislingen i vinterhalvåret. Fra november til marts/april var der, mod syd fra vores stuer, alene udsigt til vand. Samtidig betød overrislingen af engene dog, at man havde en rigtig god skøjtebane om vinteren, når vandet på engene frøs til is. Om sommeren vrimlede det med liv fra frøer, mosegrise og snoge, og der var en varieret flora af engblomster, som min far brugte som levende herbarium i naturfagstimerne. Engene var i det hele taget en urskov i miniformat. I maj måned blev engene igen overrislet, men denne gang kun i 14

Forfatteren som 4-årig omgivet af engkabbelejer og engkarse i engene ved skolen om foråret omkring 2. overrisling. Farverne skiftede derefter til overvejende rødt før afvejningen i juni måned.

dage for at stimulere væksten af græsset. Så var kribble-krablespi-sekammeret i engene lagt ud til storkene, som hentede frøer og snoge til de sultne storkeunger derhjemme i reden. Vi havde fra skolen udsigt til en enkelt storkerede på toppen af et stort træ, hvor kronen var blevet afsavet. Reden var oprindeligt placeret på ladebygningen af Peter Christiansens stråtækte gård, der lå på samme sted, men som nedbrændte i august 1946. Branden tog også storkereden, der var fyldt med nyudklækkede unger. Laden blev ikke genopført, men bondemanden etablerede et vognhjul i et træ ved siden af, og storkene vendte tilbage næste år. Der var mere end 10 permanente storkereder i landsbyen – de fleste på udhuse og ladebygninger til gårde. Storkerederne forsvandt alle med afvandingen af engene i 1960'erne. Fødegrundlaget for storkene i de våde enge forsvandt simpelthen.

I høststens travle tid var der tusindvis af høstakke i engene både nord og syd for grænsen. Hvis vejret tillod det, blev græsset slået den ene dag, vendt den næste og stakket den tredje dag. En ragemaskine rev høet sammen i strimler, der blev slæbt i dynger ved »tømning« med en høslæber, en lang solid hestetrukket vognstang på tværs, før det blev stakket. Altsammen manuelt arbejde, som krævede store fysiske anstrengelser af mange personer og heste, som arbejdede på gårdene. På Grøngaard havde de ofte 300 læs hø, undtagen i våde somre, hvor man for eksempel i 1931 var udsat for, at åerne gik over deres bredder, og høstakkene svømmede vest på ud i Vidåen og videre ud i Vesterhavet. Den sidste afvandning i 1960'erne medførte dog, at engene forsvandt fuldstændig.

Førstelærer I. A. Damm, som var min fars kollega og førstelærer ved Burkal skole i 1940'erne og 50'erne skrev om **egnens plante- og dyreliv i å og eng:**

Vor hjemstavn er en svagt, imod vest skrånende flade, kaldet Tinglev Hedeslette, den næststørste i landet. Hele smeltevandsfloden fra sidste istid er strømmet ud over egnen her og har formet hele overfladen. Da hele sletten skråner jævnt mod sydvest, er det givet, at også åerne løber i denne retning. Alle disse åer: Arnå, Hvirvelå, Slogså, Grønå, Sønderå og Skelbæk osv forenes i Vidåen og løber ud i Vesterhavet. Oprindeligt var alle disse vandløb meget bredere især om vinteren, og der dannedes derfor brede flade dale, der hvor vore nuværende enge opstod. Nu nøjes åen med det snævre bugtede løb gennem engene, og de store pumpestationer sørger for, at vandet forsvinder. Kun om vinteren og i foråret sættes engene under vand med stemmeværker og grøfter. Sure arealer afvandes, drænes og mergles og kommer under kultur; derved forandres også stedets naturhistorie, både dets plante og dyreliv. Lige op til de mange åer har vi udstrakte enge, der tidligere var gamle flodlejer. I vintermåneder og forsommeren sættes disse under vand og danner overrislede flader. Netop her på de ellers så magre jorder er de af overordentlig stor værdi for landmanden. Betingelsen for at få en god eng er, at jordbunden er forholdsvis fugtig. Den må derimod ikke være sumpet med stillestående vand, men må gennemluftes, sådan at regnorme og bakterier, der er med til at danne muld, kan trives. I modsat tilfælde bliver engene let til mosser. Derfor har man også gravet grøfter dels til at overrisle tørre arealer,

Høstakke så langt øjet rækker i engområderne vest for Lydersholm skole. Husene udgør den vestlige del af landsbyen Lydersholm. Høet blev læsset på vogne med høtyve, kørt i lade og igen manuelt aflæsset. Nogle ejendomme havde en høpuster, som blæste høet op på høloftet.

dels til at afoande de fugtige engdrag. Den gode eng giver godt udbytte af hø til vinterfodring og senere på året anvendes den til afgræsning. Derved fjernes en betydelig stofmængde, og det er derfor også nødvendigt at engen gødes, hvis den skal bevare sin ydeevne. En tur til engene lægges bedst i juni måned før afmejnigen.

I engen træffer vi jo et mylder af blomster, græsser og halvgræsser. Græsdækket bestaar aldrig af en enkelt græsart, men flere ofte 10-20 arter fuldstændig blandet. De mest almindelige engsvingel, engrapræs, alm. rapgræs, engrottehale og krybende hvøene osv. Gulaks bør også næv-

nes; det er en lille græsart, der giver græsset dets søde duft. Hjertegræs findes også hist og her i små samlinger. Men også græs fra agermarker findes her.... Engens blomster er ofte høje tynde planter, hvis rødder går dybere end græssernes, og de udnytter således jordlag, som græsserne ikke kan. Allerede i april begynder engene at grønnes, og i maj kommer så de første blomster frem. Store dele af vore enge kan være helt gule af engkabbelejer, et pragtfuldt syn, dog ser landmanden med bekymring på denne plante, da det er engenes mest typiske kalktrangsplante. Samtidig træffer vi engkarse og senere engnellikerod. Så sker det en skønne dag, at landmanden sætter sine stemmeværker til. Og hele denne første flor begraves af rindende vand. Efter nogle dage trækkes skodderne op igen, og man ser det hele dækket af et brunligt lag, og man kan lugte resterne af døde dyr og planter, men sådan vandes og gødes engen. Men så kommer det egentlige blomstermylder, og nu er det ikke mere den gule men den røde farve, der er dominerende. Særlig findes der mange trævlekrone, nellikerod og enkelte steder gøgeurt.....

Ved for- og efterårstide er der en vrimmel af fugle i engene. Viben tumler hvinende over vort hoved. Storken sparker rundt i græsset og søger efter frøer, græshopper og slanger. Horsegøgen lader sig hvirvle ned gennem luften og frembringer en brægende lyd med sin svingsfjer. Højt i luften hænger lærkerne, den enkelte er dog kun oppe få minutter ad gangen. Engpiberne synger med i koret. På en ledstolpe ser vi bomlærken eller måske en toplærke, deres sang er ikke særlig afvekslende. Gøgen kukker snart her, snart der. Stærene søger flittigt efter føde til deres unger. I Grøngårds enge træffer vi fiskehejren, der har en lille koloni i plantagen. I forårstiden, når engene sættes under vand for 2. gang, skylles en mængde smådyr op til bredderne, og da ser vi store flokke af skrigende måger og krager søge føde der. Ofte ses musvågen svæve over engene, eller vi ser den sidde på lur på en pæl, der er nemlig også mus i engene. Både den blå og brune kærhøg findes der. Mange muldvarpeskud på lidt højere engbund fortæller os, at muldvarpen færdes her, og det viser, at der også må være regnorme i jorden.....

Disse enge omkring Lydersholm skole var rammen for en drengetilværelse med aktiviteter i pagt med naturen. Da engene blev afvandet, og områderne udlagt til almindeligt husdyrhold, forsvandt der selvfølgelig en masse muligheder, samtidig med at flora og fauna blev fattigere.

Willy Leicks erindringer fra den Første Verdenskrig

Nach der Heimat möcht ich wieder...

Karl Kromer

Min far ankom i 1920 som 22-årig krigsveteran og forældreløs ungkarl til Lydersholm skole i et vikarembede på den nyoprettede danske skole. Den nye grænse mod Tyskland var kun 2 kilometer syd for landsbyen, og det meste landbrugsjord var på tyske hænder. Han var i begyndelsen indkvarteret privat hos hjemmetyske gårdmandsfamilier og skulle med sin tyske lærereksamen fra Haderslev seminarium opstarte en dansk skole i den lille landsby. Min far var født 1898 i Haderslev i den tyske tid af forældre, der boede nede ved fjordhavnen i Hansborggade 1. Min farfar var ansat som havnefoged, men døde ligesom min farmor under den Første Verdenskrig, mens min far var indkaldt som tysk soldat på Vestfronten i Frankrig. På sin 18-års fødselsdag, den 17. juli 1916, blev han sendt i tysk krigstjeneste i Nordfrankrig. Det blev kun til få måneders kort militærtræning i Flensborg, hvorefter de 300 hundrede mand blev sendt afsted til frontens rædsler, Kun 17 mand af de 300, der blev sendt ud, kom tilbage et par år senere. Min far slap nogenlunde uskadt bortset fra, at han var blevet angrebet af tyfus og blev strejft af en granatsplint i ryggen en enkelt gang. De psykiske eftervirkninger af krigen, i form af granatchok og andre krigstraumer, har sikkert siddet dybt i ham allerede, da han vender tilbage til hjembyen som 20-årig krigsveteran. I Haderslev var begge hans forældre døde af sygdom, mens han var i krigstjeneste i Frankrig, og han stod nu i sin omsyede militæruniform, uden penge og færdiggjorde en tysk læreruddannelse på seminariet i Haderslev i 1920. Han skriver selv om sin tid som tysk soldat i Frankrig under den Første Verdenskrig:

Trods det, at jeg var tysk soldat i næsten 2 1/2 år og var krigsdeltager i Frankrig hele tiden, på nær 2 måneder, så har denne sjældent været i

mine tanker, og kun få gange har jeg fortalt om denne tid. Kun når jeg var sammen med andre krigsdeltagere, har jeg drøftet begivenheder; det er også det eneste, der er fornuft i. Folk, som ikke har levet med under disse forhold, kan aldrig danne sig et rigtigt billede af, hvordan det i virkeligheden var og kan derfor heller ikke deltage i en diskussion desangående.

Jeg vil nu i det følgende fortælle en del om de oplevelser, jeg har haft. Det er ofte ganske uvæsentlige ting, som har brændt sig fast i min bevidsthed. Oplevelserne gengives ikke i tidsfølge, men i den rækkefølge, som de dukker op fra underbevidstheden.

Den dag, jeg rejste hjemmefra, var mor syg og sengeliggende. Jeg var vist nok hendes »kæledægge«, og hun tog sig det meget nær, da jeg tog af sted. Vi boede i Haderslev, Hansborggade 1. Mor stod i hjørnevinduet på 1. sal og vinkede. Jeg så hende aldrig mere, men mens hun levede, sendte hun mig næsten hver dag et brev. Det var jeg glad for.

Jeg kom til 86'erne i Flensborg. Vi blev indkvarteret i Tivoli (et danseetablissement). Der var flest unge fra Slesvig-Holsten og fra Hamborg. Første morgen kom min første skuffelse. Det var første gang, jeg var hjemmefra, og man havde om natten stjålet de madvarer (bl. a. en fin kage), som jeg havde fået med fra min mor. Vor korporal viste sig at være en hyggelig og godhjertet gæstgiver fra Heide. Vi var jo kun 18 år gamle, og han kaldte os tit for sine »Jungs«.

Efter et par uger i Tivoli, kom jeg i privatkvarter hos byggematerialehandler Müller i Norderhof. Vi var 3 mand, der skulle dele et værelse og havde hver en god seng. Efter 2 måneders uddannelse skulle vi til videreuddannelse i Lockstedt og forlod derfor Flensborg. I Lockstedt blev vi anbragt i lange teglstensbyggede barakker. Da jeg fik udleveret min feltmæssige udrustning på Vestkasernen og skulle bære den hjem til mit privatkvarter, måtte jeg flere gange hvile mig og sætte mig på en trappe; mine kræfter slog ikke til. Da vi marcherede til banegården i samlet kolonne, gik der et musikorkester i spidsen, og vi fik blomster i geværløbene; en ældre herre og hans datter gik hele tiden ved min side, og da de så, at jeg havde svært ved at bære en lille kuffert, som jeg bar i den geværfrie hånd, bar de kufferten for mig. Det var jeg dem selvfølgelig meget taknemmelig for.

På vej til Frankrig kørte vi langs med Moselfloden, og der oplevede vi det første luftangreb, idet der kom en eskadrille franske flyvemaskiner,

der hele tiden holdt sig over jernbanelinien. Jernbanen gik langs med floden på den ene side, og smukke vinmarker bredte sig på bjergene på den anden side af floden. Togledelsen må have været bange for, at flyene ville kaste bomber, for pludselig standsede toget, og vi fik ordre til hurtigst muligt at forlade toget og løbe ind i vinhaverne. Det var en ordre, som meget hurtigt og gerne blev efterkommet, for det var netop på den tid, hvor vindruerne modnedes, og vi sad under buskene og smovsede en halv times tid.

På togrejsen til fronten i Frankrig medførtes mange køretøjer (hestevogne), som var klodset fast på flade godsvogne. Der sad altid en mand (på skift) på hver vogn under hele turen (3½ døgn). Det blev min tur, da vi kørte gennem Luxembourg – det var om natten. Da jeg kom tilbage til mine kammerater, morede de sig. Jeg var sort – både på tøjet og i ansigtet. Vi var kørt gennem mange tunneler, og røgen fra lokomotiverne havde sværet mig til overalt. Undervejs gennem Nordfrankrig gjorde vi ophold i Sedan. Nogle stykker af os kom ind i stationens ventesal. Her sad mange soldater, som skulle hjem på orlov. De sang »Nach der Heimat möcht ich wieder«. Nogle sad med tårer i øjnene. Vi blev spurgt, hvorfra vi kom, og hvorhen vi skulle. De klappede os unge soldater på skuldrene og sagde: »Ach, ihr armen Jungs!«.

Da vi nåede endestationen – en lille by i Champagne, – marcherede vi til fronten og blev allerede på denne tur udsat for flyverangreb (små bomber, som ikke gjorde nævneværdig fortræd). Straks næste aften kom vi ud i forreste linie. Vi lå i nærheden af Guillemont. Fronten bestod kun af granathuller. Vi var flere gange udsat for artilleriild. To kammerater døde, og en løjtnant fik en granatsplint i underlivet. En kammerat fik en splint midt i panden og døde. Han var skibstømrer fra Husum og kompaniets spasmanager.

En kammerat Schmidt fra Hamborg og jeg blev beordret ud på lyttepost (Horchposten), godt 100 meter foran linien. Vi lå musestille og lurede. Foran os var ingen pigtrådshegn (Drahtverhau). Vi var derfor særlig opmærksomme. Det var lidt tåget – foran os lå englændere. Vi måtte kun skyde i alleryderste nødstilfælde. Pludselig blev vi opmærksomme på en mand. Han bevægede sig – vi lyttede. Selv om vi ikke måtte forlade vor stilling, begav Schmidt sig alligevel tilbage for at afgive melding.

Jeg lå alene og iagttog manden. Tiden gik – der kom ingen hjælp. Så ser jeg pludselig, at manden løfter sit gevær som for at skyde. Jeg skyder

Willy Leick i sit regiment under rekrutuddannelsen i Flensborg i 1917. Herefter fulgte mere end 1½ år ved Vestfronten. Han fik en uges orlov i julen 1917 for at deltage i sin mors begravelse i Haderslev. Willy Leick er nummer 4 fra venstre i nederste række.

først – men, tro det, hvem der vil – manden blev stående. Efter en kort tid kom der forstærkning, og vi lå og lurede på, om der ville ske noget. Efterhånden bliver det langsomt lyst, og det jeg i mørket og tågen havde opfattet som værende en mand med et gevær viste sig at være et lille træ.

Noget senere lå vi engang flere måneder i gamle stillinger foran byen Reims. Jeg blev afkommanderet til I.B.O. (Infanteri Beobachtung Ort). Vi skulle iagttage taget på domkirkens tårn, hvor franskmændene skulle have anbragt skarpe kikkerter, hvormed de kunne iagttage alt, hvad der foregik i de tyske stillinger. Det måtte franskmændene ikke ifølge en militær aftale, fordi de derved gav tyskerne anledning til at beskyde den smukke og fredede bygning. Men når solstrålerne i en bestemt vinkel faldt ind i franskmændenes kikkerter, virkede disse som katteøjne, og det var det, vi skulle iagttage og straks meddele kommandocentralen. Det skete flere gange, og hver gang satte artilleriet ind med bombardement af domkirken.

Slaget ved Arras 1917

Under påskeslaget i 1917 lå vi ved banelinien Douai – Arras på en høj i nærheden af landsbyen Brebieres. En artilleritræffer ramte en primitiv bunker og dræbte og sårede mange. Banelinien skar sig gennem højen, og en vejbro gik over gennemskæringen. Broen havde også fået en fuldtræffer, og en soldat var faldet ned, så han med det ene ben blev hængende i gelænderet med hovedet nedad. Sådan hang han i nogle uger, indtil kroppen en dag faldt ned, men benet blev hængende. I dette kampområde blev jeg syg og kom på hospitalet – et gammelt kloster i Maubeuge – med tyfus.

En grim oplevelse fra tiden ved Arras glemmer jeg aldrig. En falden kammerat skulle bæres tilbage. Vi lagde ham i to sammenbundne teltlærreder – bandt 2 geværer sammen og stak dem gennem teltlærredet, så liget lå som i en køje. Det var nat, terrænet var fyldt med granathuller, og franskmændene sendte af og til en granathilsen ind over området. Hver gang måtte vi smide os ned. Vi gik i flere timer, indtil vi mødte en vogn på et aftalt sted. Liget blev – indhyllt i lærredet – smidt op i vognen, og så traskede vi tilbage til forreste stilling. Hvordan den døde så ud efter denne hårde transport, tænkte vi ikke på. Hver nat kom nogle »Essensträgere« (madbærere) med vand, mad, brød og pålæg. Vi lå i tre timer og blev beskudt af fjenden. Et sted måtte vi møjsommeligt kravle igennem et gammelt »Drahtverhau« (en bred pigtrådshindring). Da vi under denne operation engang lå helt stille, hørte vi en menneskestemme, der udstødte nogle uarticulerede ord og vendinger. Vi lurede og lyttede lidt, inden vi sneg os frem og opdagede en hårdt såret fransk negersoldat, som kravlede rundt i den brede pigtrådshindring. Vi kunne desværre ikke hjælpe ham.

Noget senere måtte jeg på grund af granatild springe ned i et granathul, og jeg var nær landet på en død tysk soldat. Han lå på ryggen med armene udbredt til siden, ligbleg og med åbne øjne. Det gjorde så voldsomt et indtryk på mig, at jeg den dag i dag kan huske situationen, og hvordan han så ud. Jeg har selvsagt set mange faldne soldater, men netop den tyske soldat i granathullet, glemmer jeg aldrig.

Vor første kompagnichef var en Oberlojtnant Dassau, søn af en grosskaufmann fra Hamborg. Han var frisk, men nedladende. Hans to første ordonnanser var en præstesøn og en hotelejersøn fra Husum – de faldt

begge. Dassau var dumdristig. Da vi engang blev angrebet af englænderne, tog han et gevær fra en falden soldat, krøb op på skyttegravskanten, satte sig i knælende stilling og skød, mens han flere gange råbte: »Schiesst auf die Schweine«. Han var kun hos os ca. 1/2 års tid, så kom han til »der grosse Generalstab«. Man sagde, at han kom til denne ufarlige stilling, fordi han var en rig mands søn.

Under vor uddannelse i Flensborg havde vi ved kompagniet en korporal, som var meget dårlig lidt. Han straffede for de mindste forseelser og truede altid med, hvor frygteligt der var ved fronten. Han blev i Flensborg, da vi kom afsted til fronten men et halvt års tid senere kom han som »Ersatz«, og et par dage efter, var vi ude for et kraftigt angreb af franskmændene. Han lå i et hul ikke langt fra mig. Da det satte ind med voldsom artilleriild, trak han sit teltlærred over hovedet og blev ved med at råbe: »Gas, gas, gas!«. Det var noget sludder, det drejede sig kun om almindelige granater. Kort efter skreg han, at han var blevet såret og stak af, alt hvad han kunne. Vi så ham aldrig mere.

Da jeg lå på lazarettet i Maubeuge, havde jeg en grim og uforglemmelig oplevelse. Det var på et kloster, som var indrettet til hospital, hvor vi blev plejet af tyske munke. Vi lå et et par tusinde soldater i en stor sal. Ved siden af mig lå en badensisk frisk ung mand. Vi blev hurtigt gode venner. Han fortalte mig om sin kone og sit lille barn, som han endnu ikke havde set. Han viste mig et billede af dem. Kort efter fik vi stuegang, der lededes af en ganske ung læge, som – det senere viste sig – ikke var færdiguddannet. Han gik fra seng til seng og spurgte til vort befindende. Min omtalte sengenabo fortalte, at han stadig havde lidt blod i afføringen. Lægen beordrede da, at han skulle have en serumindsprøjtning. Kort efter at lægen var gået, kom en sygeassistent og en munk og gav den syge en indsprøjtning. Men knap havde han fået den halve, før han fik krampe, og opkast stod ham ud af halsen, mens sengen væltede. Assistentlægen og munken forsøgte at holde ham. Jeg blev skubbet ud af sengen, og i hele salen blev der selvfølgelig uro. Efter 5-10 minutters forløb var manden død. Derefter kom der en katolsk præst og gav ham »den sidste olie« – en ceremoni, som jeg aldrig har set – hverken før eller siden. Min gode ven blev derefter puttet i en papirpose, der blev lagt i en trækiste af den type, der skulle benyttes igen, fordi der skulle spares på træ. Han kom altså ned i graven i papirposen. Da det hele var overstået, fortalte munken mig, at den serumindsprøjtning, som den syge havde fået, kun

Willy Leick som 18-årig tysk soldat i fuld feltudrustning i 1917 i Lockstedt. Dagen efter blev han sendt til Vestfronten i Frankrig.

måtte gives med mindst 6 ugers mellemrum, og det var kun 3 uger siden, min ven havde fået den sidst. Det havde den unge læge overset i sygejournalen.

Mens jeg var i felten i Frankrig, døde både min far og min mor. Da jeg blev soldat, rejste jeg fra et dejligt og godt hjem, men da jeg kom hjem, havde jeg hverken det ene eller det andet. Jeg måtte bo til leje hos min moster og spise i et pensionat. Min mor døde kort før jul 1917. Der kom et telegram til kompagniet, mens jeg lå ved fronten. Jeg fik straks orlov og var med til mors begravelse 2. juledag 1917. Men straks dagen efter måtte jeg rejse igen.

Den tyske forårsoffensiv 1918

Tre måneder senere var jeg med i den store offensiv, som udgik fra området ved St. Quentin. Den begyndte den 21. marts 1918 og varede i flere uger. I al den tid fik vi ingen post. Da vi så endelig fik den, var det første brev, jeg åbnede, fra en god ven (Karl Outzen). Han skrev om sin medfølelse i anledning af min fars død. Det vidste jeg intet om. Far var død den 20. marts – altså dagen før jeg kom med i offensiven. Telegrammet med meddelelsen om hans død havde ikke nået mig.

Først nogle uger senere, i begyndelsen af maj måned, fik jeg 1 uges orlov. Alene gik jeg op på kirkegården, gik hen til fars og mors grav, tog kasketten af og mindedes disse to gode mennesker, som havde gjort så meget godt for mig, og som jeg nu så brat, og med kort afstand i tid, havde mistet. Denne stille stund glemmer jeg aldrig.

Den 21. marts 1918 gjorde tyskerne et voldsomt forsøg på at gøre et fremstød, så englændernes og franskmændenes linier kunne blive skilt fra hinanden. Vi lå i en stilling og skulle støde frem i retning mod Noyen. Skyttegravene var pakket med soldater, og ved midnatstid lød der et tordnende brag. Tusinder af kanoner og minekastere bombarderede de fjendtlige stillinger i timevis. Jeg blev sammen med andre sat til – liggende på ryggen – med en trådsaks at klippe gange gennem vor egen pigtrådspærring. På et bestemt klokkeslet stormede hundredtusindvis af tyske soldater frem mod fjendens stillinger. De var rømmet – der lå kun sårede og døde. Jeg husker især en køn fransk soldat, som havde villet hente vand ved en pumpe i skyttegravene. Han var dræbt og lå på ryggen med feltflasken i hånden.

Vi rykkede frem og nåede uden at møde megen modstand frem til selve byen St. Quentin. Vor deling holdt hvil et stykke tid foran domkirken. Vi sad på trappetrinene på pladsen foran kirken og nød en cigaret. Vi havde kun haft små tab og kunne snart rykke videre frem. Efterhånden blev modstanden større og større. Ved jernbanelinien mod Amiens mødte vi stærk maskingeværild fra et sted, hvor jernbanen skar sig igennem en bakke. Jeg fik ordre til – sammen med et par mand – at krybe frem langs med et gærde, som førte op til bakkens top, men vi nåede kun halvojs op, fordi vi var dækningsløse. Så kom der nogle flammekastere, som skulle hjælpe os. Men det blev ikke til noget, fordi den ene mand fik et skud, som fra siden gik ind i ryggen. Den frygtelig ætsende væske fra flamme-

kasteren flød gennem såret ind i ryggen på ham, og under skrig på grund af de skrækkelige smerter, døde han for øjnene af os. Hans korporal stod ved siden af ham og sagde: »Er war ein feiner Kerl – furchtbar!« Så blev der krævet bistand af artilleri. En løjtnant med ordonnans og telefonmand ankom og orienteredes om situationen. Igen måtte jeg – denne gang sammen med artilleristerne – krybe frem, så langt vi kunne nå i nogenlunde dækning. Derefter telefonerede artilleriløjtnanten tilbage til sit batteri for at opgive afstand og beliggenhed. Det første prøveskud var for kort og havde nær ramt os selv, men næste skud ramte bakketoppen. Derefter fulgte første salve, der ramte målet, hvorefter englænderne hejste det hvide flag. Da vi kom frem viste det sig, at der inde i bakken var et stort ammunitionsdepot, og at man på bakkens top havde nedgravet et pansertårn, i hvis indre der var anbragt et maskingevær, som fuldstændig beherskede hele terrainet omkring bakken. Under kampen på stedet var min gode kammerat Niels Hach fra Haderslev blevet såret i låret. Jeg hjalp ham med at rive og skære hul i bukserne og med forbindingen. Det var et »Heimatschuss«, som vi kaldte det (ufarligt skud, der resulterede i påfølgende lazaretophold og derefter 14 dages orlov).

Dagen efter kom jeg ud for en lignende kedelig oplevelse. Igen var det et engelsk maskingevær, som spærrede os vejen, men vi havde svært ved at finde ud af, hvor det befandt sig. Vi befandt os i et engelsk skyttegravssystem, og de andre i en skyttegrav lige over for os. Jeg stod ved siden af min Haderslevven Adolf Simonsen. Han havde et såkaldt let maskingevær, og vi aftalte, at jeg skulle kaste en håndgranat. Når englænderne så reagerede, skulle han se efter, hvorfra de skød og så skyde igen. Som sagt, så gjort. Jeg kastede håndgranaten, og Simonsen ville så kigge efter, hvorfra der blev skudt med maskingeværet. Men desværre fik han et skud i hovedet og faldt forover og ned i skyttegraven. I det samme blev der givet ordre til at gå frem, og da vi alle sprang op af skyttegraven, styrtede noget af jorden ned over Adolf Simonsen.

Cirka en uges tid efter blev vor deling trukket ud af kampen, fordi vi havde lidt store tab. Vi var kun en rest på 27 mand af godt 100. Da vi stillede op til parole, blev vi spurgt om, hvad vi vidste om vore kammerater. Jeg vidste, at Niels Hach var såret og mente, at Simonsen var død. En sanitær soldat havde samme mening, og han havde frataget ham hans kendingsmærke (alle tyske soldater havde en oval blikplade, som var delt i to dele. På hver halvdel stod navn, fødselsdato, fødeby og militær afde-

ling). Mærket hang i en snor om halsen, og når en soldat blev dræbt, brækkede man den ene halvdel af og afleverede det til de militære myndigheder. Simonsens død blev meddelt hans forældre – der kom en dødsannonce i avisen, og der afholdtes en sørged gudstjeneste for ham. Nogle måneder senere kom der en forespørgsel til hans forældre. Han havde været bevidstløs og var blevet gravet fri af en hund fra sanitetskorpset, hvorefter man havde transporteret ham til lazarettet. Han var stum og bevidstløs i flere måneder, men havde så pludselig skrevet sit navn – og glæden var selvfølgelig stor i hans familie. Den anden halvdel af kendingsmærket skulle have hængt om hans hals, men det må være bortkommet i al forvirringen. Jeg mødte ham flere år efter i Haderslev, og jeg kunne da fortælle ham, hvad der i sin tid var sket derude i skyttegravene i Frankrig. Skuddet havde ramt ham i venstre side af hovedet, munden var skæv, øret borte, og over hullet i kraniet bar han en læderlap. Han var ellers sund og rask og lever den dag i dag (1978).

Tysklands sammenbrud

Efter påskeslaget ved Cambrai blev de tyske tropper trængt tilbage til en linie Brebieres-Orsy. Vi lå ikke langt fra jernbanelinien Douai-Cambrai. Der, hvor vi lå, gik banen gennem en gravet kløft. På tværs gik landevejen Brebieres og vest på. Over banen gik en vejbro. Det var her en tysk soldat under sit fald var blevet hængende i en jernvinkel, indtil kroppen af forrådnelse faldt ned, mens benet blev hængende. Når de engelske granater slog ned på Brebieres kirkegård, fløj gravsten og gravrester os om ørerne. Det husker jeg, men jeg husker bedre, at Niels Hach en dag her kom og beklagede sig over stærke mavesmerter, fordi vi havde fået gule ærter med flæsk til middag, og ærterne ikke var kogt nok.

Tankslaget ved Cambrai var en mægtig overraskelse for os, fordi vi med vor almindelige ammunition næsten var værgeløse. Geværprojektilerne kunne ikke trænge igennem tanksenes panser, så det blev nødvendigt at forsyne os med kraftigere ammunition. Foran skyttegravene gravede vi store huller med indadvendt skråning. De blev dækket til med grene og græs. Når tankene kørte ned i dem, kunne de ikke komme op igen, og mandskabet var fortabt.

I skyttegravene havde vi allesammen lus. Havde man dem, var man udsat for voldsom kløe, og vi kom let til at kradse sår i huden. Der dan-

nedes ofte store sårklatter, som let udartede til betændelsessår. Den udleverede salve kunne nok hjælpe, men det var meget svært at komme af med lusene. Jeg har engang haft grimme sår op ad skinnebenene. Lopper var der ikke så mange af, men de var ubehagelige, fordi de var svære at fange, og deres bid kløede meget og gav rødt udslæt. I de faste stillinger var vi især plaget af rotter. De opholdt sig især ved latrinerne og gnavede også af og til i lig af faldne soldater, som man ikke hurtigt nok kunne få transporteret væk.

Allerede længe før november mærkede vi, at krigens afslutning var nær. Disciplinen blev svagere og svagere, og vi marcherede om natten. Hen på morgenstunden gravede vi os ned. Da vi nåede Luxembourg, kom vi videre med toget. Undervejs i Luxembourg solgte mange soldater dele af deres udrustning: Støvler, tøj, madvarer og våben. I Frankfurt blev vi på banegården mødt af revolutionære soldater, som rev distinktionerne af befalingsmændenes uniformstrøjer og tvang mange af dem til at bære frihedsroser (en rød stofblomst). Efter en flere ugers togrejse med lange ophold endte vi i Schwerin, hvor Ersatzregimentet havde hjemme. Vort reserveregiment var »Das grossherzogliche Grenadierregiment nr. 89« af Schwerin i Mecklenburg. De dage, vi opholdt os i garnisonsbyen, var den rene dagdrivertilværelse. Vi stillede hver morgen op til appel og de, der måtte rejse hjem, fik et »Entlassungsschein«, en god uniform og 300 mark. De ældste årgange var først på tur, og mange af os yngre blev efterhånden utålmodige, fordi vi kunne regne ud, at det ville vare mange uger, før vi fik lov til at rejse hjem.

Jeg gik også stille med det ønske at komme hjem til Haderslev. Ganske vist havde jeg intet hjem mere, men alligevel. I mange dage gik jeg og spekulerede på, hvordan jeg kunne komme hjem til Haderslev. Det var kun på en måde, det var muligt – nemlig med jernbanen. Man kunne kun komme ind på afgangsperronen gennem selve banegården. Hele terrainet omkring banegården var indhegnet af et højt stakit. Jeg sneg mig flere gange rundt i området for at finde en mulighed for at slippe ind på perronen, men det var forgæves. Så gik jeg ned til godsbanegården for at finde en mulighed der. Der holdt lange rækker med godsvogne forspændt lokomotiver. Men hvornår kørte de, og hvor kørte de hen?

Vi nærmede os julen 1918, og jeg kunne ikke tænke mig at blive julen over i Schwerin. Jeg pakkede derfor mine sager og tog ned til godsbanegården. Der holdt et langt tog med godsvogne fyldt med roer, og det var

klar til afgang. Jeg klatrede op i en af vognene og gravede mig ned i roerne. Kort efter afgik toget – men hvorhen? Det kørte og kørte, og jeg anede intet om bestemmelsesstedet. Hen mod aften standsede det. Vi var i Lübeck. Sikken et held! Jeg steg over i et persontog, da jeg havde let ved fra godsbanegarden at gå hen til persontogsperronen. Jeg behøvede altså ikke at gå gennem »Bahnhofssperre« for at komme hen til et persontog. Langt om længe nåede jeg så til Haderslev og gik hen til min moster Christine, som boede i Gåskærgade. Hun havde et værelse, som jeg kunne leje. Tørkost holdt jeg mig selv med, og middagsmaden fik jeg på et pensionat på Gammelting. Heldigvis havde min far efterladt sig så mange penge, at jeg i den første tid kunne leve af dem. Jeg havde ikke andet at gå i end min uniform, men blandt efterladenskaberne efter min far fandt jeg en blå klædning, som jeg fik en ældre skrædder til at vende. Derved kom knapperne ganske vist til at sidde til den forkerte side, men jeg var da blevet til en civilist.

Jeg troede ikke, at jeg nogensinde ville blive soldat igen, men da der blev brug for mig i Hjemmeværnet efter 2. verdenskrig, meldte jeg mig ind i det og har haft mange dejlige timer sammen med hjemmевærnskammeraterne i Tønder.

Familien etableres på Lydersholm skole...

*Hvor jeg har rod,
hvorfra min verden går...*
H.C. Andersen

I 1920 blev Sønderjylland genforenet med resten af Danmark. I den forbindelse blev min far tilbudt et vikarembede ved Lydersholm skole. Her skulle han, med en tysk lærereksamen og som ungar, i gang med den vanskelige opgave at undervise med dansk som hovedsprog. Den dansk-tyske grænse blev, efter fredsslutningen i Versailles, flyttet fra Kongeåen til den nuværende placering. Det blev et lærervikarembede med bopæl og forplejning på skift hos de lokale bønder. På sin motorcykel (med remtræk) rejste han ofte til sin hjemby Haderslev, hvor han tjente en ekstraskilling ved at spille til baller som selskabspianist. Ved et arrangement på traktørstedet Damende uden for Haderslev, mødte han i begyndelsen af 1920'erne min mor Ellen Kirstine Rosenkrands. Min morfar (Ellens far) var på det tidspunkt regnskabsfører på Tørning Mølle. Senere etablerede han købmandsforretning i Slagtergade i Haderslev, men det var nærmest min mor, Hansigne Rosenkrands, der drev forretningen, fordi min morfar led af depressioner og var mere interesseret i at passe sin kolonihave og i at læse bøger. Min mors opvækst foregik dog fortrinsvis på Broagerland, hvor min morfar havde været ansat som regnskabsfører på Rendbjerg teglværk. Min mor blev konfirmeret i Broager kirke og havde været tjenestepige og gået på husholdningsskole. Hun traf min far, da familien flyttede til Tørning Mølle ved Haderslev.

Mine forældre blev gift i Tørning Mølle i 1925 og de fik, efter at de var flyttet til Lydersholm skole, 4 drenge, hvoraf jeg er den næst yngste (født 1939). Deres første barn var Adser (min ældste bror), der blev født i 1928. Mine brødre Geo og Leif er fra henholdsvis 1932 og 1942.

I min tidlige barndom husker jeg mange togrejser med damp-

Et ben i Danmark og et ben i Tyskland; min far skræver over grænselinien på en bro over Skelbækken. Måske er billedet også udtryk for min fars nationale dilemma, fordi han blev født og opdraget i den tyske tid i Haderslev med fornavnet Friedrich Wilhelm.

tog fra Jejsing til Haderslev sammen med min mor, hvor vi besøgte min moster Kis (min mors søster) og onkel Peter. De var den »fine« afdeling af familien. Min onkel var sparekassekasserer og senere direktør, og de havde en flot funkisvilla, der lå højt oppe på Marie Margrethevej 6. Selvom, eller måske især fordi, han var sparekassedirektør, vidste han godt, hvordan man kunne spare penge. Han havde en Ford T, en såkaldt HGF »Høj Gammel Ford«, som han kørte ture med i omegnen af Haderslev. Han sørgede altid for at slå motoren fra for at spare benzin, når vi kørte ned ad den store bakke ved Hoptrup.

Familien samlet på Lydersholm skole i 1941 med min far og mor Ellen Leick, samt mine brødre Adser (13 år) Geo (10 år) og jeg selv som 2-årig.

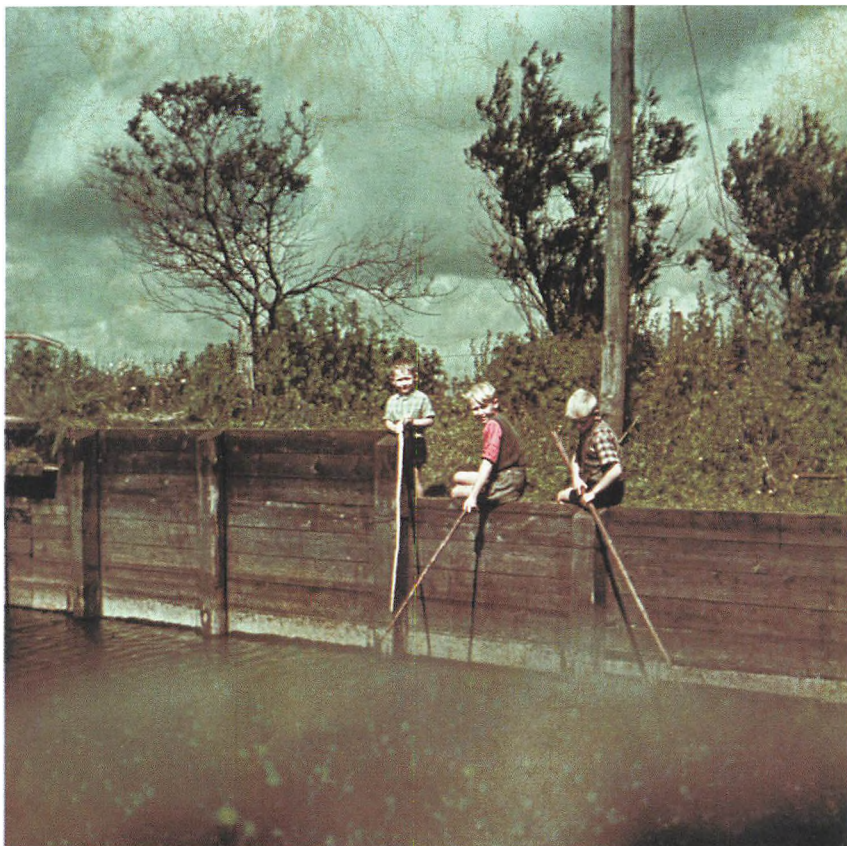
Togrejsen fra Jejsing til familien i Haderslev var en storslået oplevelse med kulstøv i øjnene, når røgen fra lokomotivet føg ind gennem kupévinduet. Toget kørte meget langsomt gennem Haderslev by med en DSB-funktionær gående foran lokomotivet med en klokke, som han svingede med for at advare den øvrige trafik. Turen fra Jejsing station til Haderslev tog mange timer på grund af ventetid og togskift i Tinglev og Vojens; men det hele var meget nyt og spændende for mig og en forsmag på den store verden, som jeg først skulle opleve senere.

Min mor døde mellem jul og nytår i 1947 på Tønder sygehus, da jeg var 8 år. Jeg har kun sporadiske minder om hende bortset fra

det savn, som opstod, da hun gik bort den 29. december som 41-årig mellem jul og nytår. Hun døde af lungebetændelse, som efterfulgte en depressionsperiode. Måske slægtede hun sin egen far på med hensyn til at lide af tungsind. Jeg er sikker på, at hun har været en kærlig og omsorgsfuld mor, mens hun levede. Jeg har i hvert fald ikke erindringer om det modsatte.

Vi var fire drenge på Lydersholm skole, men født i to kuld med syv års mellemrum. Mine to storebrødre Adser og Geo, var for mig og min lillebror Leif, to »meget store brødre«, der kom hjem til Lydersholm skole i weekenden fra deres vigtige voksne gøremål i Tønder. Adser kom i banklære i 1945 efter sin realeksamen, og Geo fulgte efter et par år senere med en læreplads på Tønder Dommerkontor. Da mine brødre var flyttet hjemmefra, fik jeg rollen som den store »fornuftige« dreng derhjemme, og Leif tog så den ufornuftige lillebrorrolle. Han blev den bedste til de fleste af drengesaktiviteterne: Klatre i træer, bygge huler, fiske i åen, løbe på skøjter, boldspil, flyve med drager, samle fugleæg, skyde med slangebøsse osv. Leif gennemførte senere en karriere som elitehåndboldspiller. En halvbror, Erling, kom til i familien i begyndelsen af 1950'erne, da min far giftede sig med Alma Hansen, som havde været vores husbestyrerinde i en periode, men Erling forlod Lydersholm sammen med sin mor efter godt og vel et års tid, fordi ægteskabet blev opløst.

Drengetilværelsen på Lydersholm skole i 1950'erne var herefter præget af, at min bror Leif og jeg blev alene med min far, selv om vi i perioder havde husbestyrerinder og anden hushjælp. Som familiefar var han samvittighedsfuld og omsorgsfuld, men han kunne være følesesmæssigt svingende og præget af sin autoritære opdragelse i den tyske tid. Måske havde han pådraget sig psykiske mén i sin soldatertid i skyttegravene i Frankrig – begivenheder, som han kun lejlighedsvis talte om. Min far var nu blevet en midaldrende mand, der levede sin meget regelmæssige tilværelse med sit skolelærerjob. Han underviste hver dag i skolestuen i den anden ende af huset fra kl. 8 til 12. Mellem klokken 12 og 13 spiste han til middag. Derefter gik han ind i soveværelset og sov til middag i mindst en time. Klokken tre stod han op og drak kaffe, hvorefter han gik den daglige spadseretur, der sjældent varede

Fisketur ved Gammelå; udstyret var en afbarket granstang og en flaskeprop som flyder. Regnormene gravede vi op i engen, før de blev sat på krogen som madding; så var man klar til at fange skaller, aborrer, hundestejler eller ål.

mindre end 1 time. Før aftensmaden, som bestod af smørrebrød med te, lavede han havearbejde, løste kryds-og-tværs opgaver eller læste. Om aftenen blev det måske igen til læsning, radiolytning og senere fjernsynskiggeri, da TV-mediet kom frem i 1950'erne. I denne periode rejste han i skoleferierne en del til udlandet på feriecharterture, som fik deres opblomstring med pastor Krogagers indtog i rejsebranchen.

Efter at min far var blevet alene, var der en årrække, hvor både

min lillebror og jeg selv måtte gå mere aktivt ind i den daglige husholdning. Det gjaldt specielt med hensyn til madlavning og opvask. De andre hverdagsfunktioner i hjemmet, som rengøring og tøjvask, blev klaret med hjælp udefra. I julen og nytåret gik der ligefrem sport i at klare højtidsmadlavningen på egen hånd. For eksempel blev jeg nærmest sønderjyllandsmester i at lave citronfromage til nytårsaften, hvor den traditionelle menu var grønlangkål med citronfromage til dessert. I den periode kom mine to ældste brødre, Adser og Geo, ofte hjem til nytårsaftenmiddagen, der altid foregik under stor munterhed. Ved 22-tiden skulle de dog begge tilbage til vennerne i Tønder, og vognmand Hans Peter »å æ jørn« kom fra Hostrup og hentede Adser og Geo for at køre dem afsted til videre nytårsfestivitas i Tønder. Forinden måtte han dog deltage i familiens nytårsløjer ved at være med til en kædedans i dagligstuen omkring et fritstående askebæger. Når mine brødre var kørt, skulle min bror og jeg ud at skyde nytår ind med fyrværkeri, der var indkøbt for sparepengene.

Der er mange andre familiemedlemmer, som jeg kendte i min barndom, der burde nævnes her, men jeg husker især min mormors søster »Moster« fra min tidlige barndom. Hun hed Marie, men blev aldrig kaldt andet end »Moster«. Hendes vækst var ophørt, da hun var barn, og hun boede og var i pleje hos sin søster dvs. Hansigne Rosenkrands i Haderslev; men i en periode i 1943 boede »Moster« hos os på Lydersholm skole, hvor min mor tog sig af hende, og vi fik da lært hendes specielle dyder og særheder at kende. Hun kendte stribevis af børnerim:

*Enekke penekke sukke de møj
obel dobbel donne øj
is as ullefas
fangede ni, fangede ti
stikkede stakkede sti.... fri*

Hun var meget dansk nationalt indstillet og rejste sig altid op – endog ved spisebordet, når andre blev siddende – og højtideligholdt den danske nationalsang, når den blev spillet over radioen. Hun røg pibe i al hemmelighed inde på sit værelse, men røgen

sivede ud gennem nøglehullet, så alle vidste besked om hendes hang til tobak. Da pibetobakken var rationeret under krigen, stillede hun sig tilfreds med at ryge tørrede kirsebærblade, som min far plukkede ude i haven og tørrede i bageovnen. »Moster« var god til at underholde og snakke med os børn. Hun havde altid tid, men kunne også være kort for hovedet, hvis tingene ikke passede hende. Hun endte sørgeligt sine dage hos min moster Kis i Haderslev, hvor hun tilbragte sine sidste år. En dag, efter at hun var blevet næsten blind, tog hun fejl af flisegangen og garagetaget, som var en forlængelse af græsplænen i et hjørne af haven. Hun faldt ned på fortovet og omkom.

Krigen, Besættelsen og Befrielsen

*En vinter lang og mørk og hård
på fem forbandede år...*

Sven Møller Kristensen

Jeg var 1 år gammel, da tyskerne besatte Danmark i april 1940 og 6 år gammel ved Befrielsen i maj 1945. Mine egne erindringer om krigen begynder i slutningen af krigen, hvor jeg som 4-6 årig kunne fornemme den rådvildhed og alvorlige stemning, der herskede omkring mig. Mine to ældre brødre Geo og Adser var 8 og 12 år, da krigen brød ud og var direkte vidner de første krigshandlinger i Danmark, der blandt andet foregik ved Bredevad. Min far har efterladt følgende beretning om, hvordan han oplevede den 8.-9. april 1940:

Et par dage ind i april måned fik jeg besøg af en højere officer fra grænsegendarmeriet. Han bad mig om – i påkommende tilfælde – at stille min bil til rådighed. Jeg skulle køre nogle grænsegendarmer til Haderslev, hvor de skulle sammenstilles til et kompagni, og som så skulle gå ind i hæren.

Den 8. april om aftenen var der foredragsmøde i vort lille forsamlingshus. Mødet var godt besøgt, for det var seminarielærer Claus Eskildsen, som holdt foredrag. Jeg husker endnu, at han sagde, at Tyskland aldrig ville besætte Danmark, fordi vort land virkede som en stålhelm på Tysklands hoved. Da vi sad og hyggede os under kaffebordet, blev døren revet op, og en gendarm råbte, at alle gendarmer øjeblikkeligt skulle gå, og kl. 23.30 skulle de være fuldtudrustet hos vagtmesteren, og jeg skulle være der med min bil. Stor ståhej! Da vi gik ud af døren, kunne vi høre bilbrummen og støj fra cementvejen, den vej som 2 km borte – lige syd for grænsen – går parallelt med denne. Det var det tyske militær, som i lange kolonner stod opmarcheret der. Da jeg kom hjem, gjorde jeg bilen i orden og sagde farvel til kone og børn. Det kunne måske vare længe, inden vi sås igen. Hvis der skulle blive krig og en dansk-tysk front, så ville jeg komme til at ligge bag den danske frontlinie og min kone og mine børn bag den tyske. Kl. 23.30 samledes gendarmerne hos vagtmesteren, og jeg var der med min bil. Vi sad og ventede på højere ordre. Det

Familiens Opel Super Six foran Lydersholm forskole. Den var ude at køre en af sine sidste ture med familien d. 8.-9. april 1940. Da besættelsesmagten inddrog salg af benzin til private, endte bilen i vores lo, der blev brugt til opklodsning af bilen under resten af krigen.

varede længe. Først ved halv totiden kom der ordre om, at mobiliseringen skulle indstilles. Vi tog så alle hjem igen. Min kone og jeg blev oppe hele natten. Ved 4-tiden kom tyske flyvere i store sværme flyvende ind over grænsen. De dykkede ned over hver plantage bl. a. også ned over skolen. Ved syotiden mødte nogle børn på skolen, men dem sendte jeg hjem. Hen på formiddagen startede jeg bilen. Jeg ville ud og se mig omkring. Mine to drenge (12 og 8 år) tog med afsted. Først var vi i Rens. Der var intet at se. Så tog vi til Bylderup Bov og derfra videre mod nord. I nærheden af Bredevad så vi en gård, hvis tag var gennemhullet af kugler. Ankommet til Bredevad så vi en tysk panservogn ligge i vejgrøften. Den var kommet sydfra og var blevet beskudt af en dansk panserværnskanon, som lå ved købmandens hus. Der var store huller i muren fremkommet af tysk skyts. Ved et drikkekar for kreaturer sås blod. Her havde en dansk soldat søgt ly for tysk maskingeværild og var blevet ramt. Den tyske panservogn var gennemhullet af danske granater og den tyske soldat, der sad

ved siden af chaufføren var blevet dræbt. Drengene og jeg talte længe med flere beboere bl. a. lærer Frank. Fyldt af stærke indtryk vendte vi hjem og aflagde beretning....

Nogle af hjemmetyskerne godtede sig over de nye tilstande i grænselandet og det fornyede tyske overherredømme. Min far citerede ofte nogle hjemmetyske naboers udtalelser som: »Das haben die Dänen gut davon«, som det hoverende havde lydt i forbindelse med Besættelsen. Det lille danske forsamlingshus i Lydersholm blev besat af 14 tyske soldater, som nu fulgte de danske grænsegendarmer på deres grænsepatuljeringer. Vagten ved grænsen blev i en periode udført af en tysk soldat sammen med en dansk grænsegendarm.

Mine egne tidligste krigserindringer er fra sommeren 1944, hvor min far blev nødt til at gå under jorden, fordi han modtog anonyme breve med mordtrusler. Han kunne nervemæssigt ikke holde til presset. Hans forseelse var, at han havde sympatiseret for meget med modstandsbevægelsen og været så uforsigtig at sende illegale blade ud med sine elever i Lydersholm skoledistrikt. Resultatet var, at han i over et halvt år opholdt sig på Sjælland på Dianalund nervehospital, hvor han fik falsk identitet som grosserer H.O. Petersen. En vikarlærer blev ansat til at undervise eleverne på skolen i Lydersholm, og min mor måtte i en periode alene tage sig af mig og mine 3 brødre. For mig var krigen fjern, men dog alligevel nærværende en gang imellem. Jeg kunne høre forskel i lyden på tyske og engelske fly, da sidstnævnte havde en lysere motorlyd. I forstuen til skolestuen, hvor vinduerne var dækket med store sandkasser, var jeg med til alarmeringsøvelser mod flyverangreb, hvor vi sad på række langs væggen med hovedet nede mellem benene. Og bombetruslen var reel nok, idet en bombe ramte et hus i Rens og andre bomber faldt ved Vindtved, Solderup og Jejsing foruden dem, der faldt syd for grænsen. I 1942 var 4 mennesker i Tønder og 3 mennesker i Rørkær blevet dræbt ved forfejlede engelske bombeangreb. For mig var alvoren dog temmelig fjern, og jeg samlede flyveblade og strimler med staniol nedkastet af engelske flyvemaskiner i engene. Staniolstrimlerne var smidt ned, fordi de skulle forstyrre de tyske radiosignaler, og

flyvebladene var engelsk propaganda til lokalbefolkningen. Jeg husker svagt, da en engelsk bombemaskine blev nedskudt på en mark ved Jejsing, hvor 5 englændere omkom. Der gik snart rygter om, at de omkomne flyvesoldater lå der i flere dage, mens drenge stjal flødekarameletter af deres lommer.

I perioden, hvor min far var gået under jorden i Dianalund på Sjælland, skrev min mor en række breve til ham, som også gav et tidsbillede af, hvad der foregik lokalt og i Danmark. Følgende brev er fra d. 18. september 1944:

Sødeste elskede Willy! Jeg synes jeg skal skrive igen. Her ser det ikke så godt ud lige for tiden. Jeg kan ikke nægte, at jeg er lidt nervøs for dig, om du nu kan komme hjem. Hele politiet er jo blevet afvæbnet, og fungerer ikke mere. Kaptajn Ørsted Petersen er blevet taget og gendarmerne går ikke ture mere. Grænsen passer sig selv. Gendarmerne går og venter på, at de skal blive hentet; det er en underlig stemning hele det danske folk går i. Skinnerne i Jejsing er i nat sprængt i luften, så Adser og Geo er cyklende til Tønder. Det er strenge tider for hele vort folk. Gid vi må opleve den dag at se vort elskede land frit igen, og at vi igen kan tale frit. Hvordan går detovre hos dig? Kan I følge med i begivenhederne? Jeg er personlig så rastløs, jeg synes hele tiden, at der sker noget forfærdeligt. Det er en trist tid for vore børn at vokse op i, jeg tror at vi går tunge tider i møde. Lille søde Willy, jeg ved ikke, om det er bedst, at du bliver derovre, eller om du kommer hjem. Jeg vil jo helst have dig hjem, men hvad der er bedst for dig, skal jeg jo bøje mig for. Man går hele tiden og græder inderligt, når man tænker på vor konge og hele vort folk. Vær nu ved godt mod min egen ven og de hjerteligste hilsener fra os alle ved din lille Mi.

At der var fare på færde, var der vist ingen i tvivl om. To dage senere, den 20. september 1944, afhentede Gestapo alle grænsegendarmere fra Lydersholm i lastbil og internerede dem i Frøslevlejren. Dagen efter blev politiet på landsplan sat ud af funktion af nazisterne. Ni af gendarmerne blev senere overført til koncentrationslejren Neuengamme ved Hamborg i Tyskland. Grænsegendarmere, der havde været tyske soldater i den Første Verdenskrig, kom ikke i de tyske koncentrationslejre. Overgendarm Jens Albrecht Petersen, vagtmester Alfred Høj og gendarmaspirant Kaj Adolf Nielsen klarede ikke strabadserne og døde i Neuengamme i

Skoleklasserne på Lydersholm skole sommeren 1943. Frk. Holst (til venstre) er forskolelærerinde og min far (førstelæreren) står til højre med min lillebror Leif, der er 1 år gammel. Jeg er 4 år og endnu ikke skolemoden, men er med på billedet som nr. 2 fra venstre på første række.

november 1944. De andre blev senere sendt hjem fra koncentrationslejrene i mere eller mindre dårlig forfatning.

Befrielsen står ret klart i min erindring. Jeg var netop startet i 1. klasse den 1. april 1945. En måned senere, den 5. maj, kom Befrielsen. Nu var det de engelske flyvemaskiners tur til at overflyve Danmark i anledning af de Allieredes sejr. Lydersholm skole blev overfløjet i lav højde af hundredvis af engelske maskiner i formation. Det var en utrolig oplevelse. De tyske soldater begyndte at vandre afvæbnet tilbage over den tyske grænse. Et militærkøretøj forsøgte at passere Sønderåen ved Bejers kro 200 meter før grænsen, men den skrøbelige træbro kunne ikke holde til det, den brasede sammen, og køretøjet faldt ned i åen. Der lå det i flere uger. De slagte tyske soldater smed deres våben i landevejsgrøfterne, før de passerede grænsen, og mine brødre gik og samlede våben og ammunition op og skjulte et lille arsenal oppe på vores

loft. En gang imellem lå de og skød med de tyske karabiner fra loftsvinduet ud over engene. De pralede med, at de sigtede efter kreaturer, der græssede langt væk. Politiet fik mistanke om de ulovlige våbendepoter og kørte rundt og indsamlede våben og ammunition, men i mange år var der stadig et lille lager af geværer og krudt og kugler oppe på vores skoleloft. Jeg morede mig nogle gange med at tømme patroner for krudt og brænde krudtet af; en farlig drengelig, der heldigvis gik godt, krudtet eksploderede aldrig; men det kunne ligeså godt være gået galt. Min far opdagede vist aldrig noget, eller også lod han måske som ingenting. Vi fik også besøg på skolen af de engelske soldater. Min ældste bror, Adser, havde deltaget i illegalt arbejde under Besættelsen. Han fik derfor armbind på, og deltog i frihedsbevægelsens oprydningsarbejde i dagene efter 5. maj. Jeg fandt aldrig ud af hvad han egentlig foretog sig i den anledning, men jeg var meget stolt over at have en bror, der var med til at befri Danmark. Han skriver selv følgende om perioden 1940-45:

Det var en stor omvæltning for mig, da jeg i august 1940 påbegyndte min skolegang i Tønder Statsskole 1. mellemskoleklasse. Jeg havde hidtil gået i skole hos min far som lærer i en lille landsby Lydersholm 12 km sydøst for Tønder og 1 km fra den dansk-tyske grænse. Danmark var blevet besat den 9. april, og det første indtryk af krigen var de tyske Messerschmidt-jagere, der drønedede over skolen, hvor vi boede, tidligt om morgenen. Vi hørte endvidere, at der havde været ildkamp mellem tyske og danske tropper ved Bredevad.

Som tidligere soldat under første verdenskrig skulle min far absolut se, hvad der var sket, og han kørte min bror og mig til Bredevad om eftermiddagen, og vi så en ituskudt tysk panservogn samt fik at vide, at 2 danske soldater var blevet dræbt af tyskerne. Det gjorde et stort indtryk på os.

I juni måned var jeg til skriftlig optagelsesprøve på Statsskolen, og midt under prøven blev der blæst luftalarm, hvilket foruroligede mig en del, da jeg som den naive landsbydreng ikke havde hørt noget om, at alarmer blev afprøvet hver dag om middagen klokken 12. Skolevejen bestod af en grusvej på ca. 3 km, hvorefter fulgte en kort asfalteret vej på ca. 2 km til den brolagte hovedvej, som skulle følges de resterende 8 km til Tønder.

Min fars falske identitetsbevis, som han fik, da han gik under jorden i forbindelse med sit »rekreationsophold« i Dianalund på Sjælland i sommeren 1944.

Politikreds **Legitimationskort**
for
danske Statsborgere.

Nr.

Navn Hans Otto Petersen

Stilling Grosserer

Bopæl Dianalund

Født d. 8 11 1895 i Aarhus

Indehaverens
Underskrift H. O. Petersen

d. 10 8 1944

Kortet skal altid medføres.

O. O. B. & Co.

Man kunne dog dreje af til stationsbyen Jejsing, fra hvis jernbanestation man kunne tage toget, så skolevejen kun skulle gennemføres 6 km på cykel og 6 km med toget, hvilket jeg altid fik lov til i den kolde vintertid. Jeg havde fået en god brugt cykel, der holdt til transporten alle årene, men de sidste par år måtte jeg tilbringe mange aftener i køkkenet med cyklen stillet på hovedet for at foretage reparationer. Dæk og slanger var ikke til at skaffe, så der blev foretaget mange nødtørftige reparationer. Jeg husker ikke cyklingen som en særlig stor belastning, men misundelsen overfor kammeraterne i Tønder, der kunne gå i skole, kunne ikke skjules. Især var det drøjt at cykle på grusvejen i regnvejrr med alle vandpytterne, der gjorde fodtøj og strømper våde og snavsede, og som man så skulle sidde med en hel skoledag i klassen.

I begyndelsen af krigen mærkede man mest til den, fordi de voksne

Min bror Adser Leick som 17-årig efter Befrielsen i 1945 med frihedskæmperarmbind og maskinpistol.

snakkede en del om den, men efterhånden skete der på vor skolevej ting, som fortalte, at der var krig i Europa. Da bombningerne af de tyske byer tog til i omfang, var egnen næsten hver nat overfløjet af engelske eller amerikanske bombefly, der bl.a. nedkastede flyveblade først og fremmest beregnet for den tyske befolkning, men som ikke kunne undgå at lande også nord for grænsen.

På vej til og fra skole forlod vi ofte vore cykler for at løbe ind over markerne og samle de forskellige flyveblade. Når vi kom til skole, kunne vi sælge eller bytte disse blade med kammerater, der havde mani for at samle på dem. Jeg har den dag i dag liggende en stor samling af både tysk- og dansksprogede blade, der fortæller sandheder om krigen, som tyskerne under naziregimet ikke måtte få.

Af og til fulgtes jeg med en kammerat, der tilhørte det tyske mindretal, og derfor skulle i den tyske fortsættelseskole i Tønder. Under en sådan morgentur opdagede vi en udfoldet faldskærm på en mark nær ved vejen. Ingen af os turde gå ind til den, for tiltroen til hinanden var ikke større,

end at vi var bange for en anmeldelse til myndighederne, så vi ruskede landbetjenten, der boede i nærheden af jernbanestationen i Jejsing, op og anmeldte fundet i fællesskab. Det viste sig senere, at det havde været en faldskærm, der havde båret en lysbombe. Et lignende fund, men denne gang af en flere hundrede meter lang stålwire, der havde revet sig løs fra en spærreballon, blev gjort af min yngre broder, og den fik han gjort til penge.

Oplevelser med relation til krigen spidsede til efterhånden, som vi nærmede os dens afslutning. To flystyrt skete i nærheden af jernbanestationen, det ene var en engelsk bombemaskine og det andet en tysk jager. Begge fly skulle vi skoleelever selvfølgelig ud at se efter hjemkomsten fra skole, og det var uhyggeligt at se repræsentanter for den engelske besætning, som tyskerne ikke havde formået at få samlet ind endnu. Der lå flere dræbte piloter og flysoldater i nærheden af den knuste maskine, enkelte endnu fastspændt i den delvist udfoldede faldskærm. 6 døde englændere lå i seks døgn, inden det passede tyskerne at hente dem. Da vi kom ud til den nedskudte tyske jager, opdagede vi til vores overraskelse, at den tyske vagtsoldat var en af vore tidligere medpassagerer i toget. Han var dengang elev i den tyske skole i Tønder, og han tilhørte det tyske mindretal og var indrulleret som »Zeitfreiwillig« i den tyske hær og kunne nu bruges som vagtpost ved den nedskudte maskine. Det var en fordel for os, for vi fik alle lov til at klatre op i cockpittet, og det var spændende. Liget af den døde tyske jagerpilot var for længst fjernet.

En aften var jeg cyklet til Tønder for at deltage i en elevsammenkomst i Statsskolens elevklub. Da jeg netop var startet på hjemturen, lød den kendte brummen af engelske fly, og kort efter kom lyden fra tyske jagermaskiner. En luftkamp startede, og det knitrede med maskingevær- og kanonild, og man kunne høre projektilerne ramme tegltagene. Jeg smed cyklen og gemte mig først i en forretningsindgang og senere, da jeg var cyklet videre bag et stort træ.

En anden begivenhed, som man i dag kan trække på smilebåndet af, oplevede jeg i toget fra Tønder til Jejsing. Når toget standsede ved peronnen, styrtede vi skoleelever ind i vognene for at finde en god plads i en kupé.

Den pågældende dag løb jeg foran fra kupe til kupe, og hver gang jeg passerede en kupe med tyske soldater som passagerer, råbte jeg frimodigt: »Nej, her vil vi ikke ind, for her sidder der tyske soldater!« Pludselig var

der en mand, der greb mig i nakken og slæbte mig ind i den nærmeste kupe, og her fik jeg den skarpeste skideballe, der tænkes kunne. Skideballen endte med truslen om, at manden nok skulle sørge for at jeg kom i koncentrationslejr, hvis jeg gentog den slags tysk fjendtlige handlinger. Det viste sig senere, at manden var en nazist, der tilhørte det hjemmety-ske mindretal, og som elskede at optræde som repræsentant for herrefolket. Jeg slap, men var noget nervøs, indtil jeg kunne forlade toget i Jejsing.

Den 4. maj 1945 cyklede vi til skole som sædvanligt, men Rektor gav alle elever, der kom fra landet fri, fordi englændere kunne ventes ved grænsen når som helst. Flere forældre – bl.a. min klassekammerat Inge's mor, fru Anna Bentholt fra Grøngård, der havde fulgt deres børn til skole den dag, gav sig hen på formiddagen på vej hjem på cykel. Kort før de var nået til Rørkær, dukkede tre engelske jagere op sydfra, og fra dem kom den ene maskingeværssalve efter den anden, så hele flokken smed cyklerne og styrtede ned i grøfterne, og vi var så heldige, at der fra grøften på den ene side af vejen til den anden gik et stort kloakrør, der var tør-lagt, og derfor var der en del af os der søgte tilflugt der. Det eneste resultat af skydningen, vi bagefter kunne konstatere, var at tre telegrafpæle var savet over af projektilerne. Om jagerpiloterne har »været ude på sjov« er ikke godt at vide, men vi observerede intet naturligt mål for skyderiet.

Så nåede vi dagen den 5. maj 1945, der for mig og de fleste danskere blev den lykkeligste dag i deres liv. Endelig var vi blevet frie og tyskerne kvit. Men i dagene efter 5. maj, hvor krigen ikke var helt slut endnu, skete der mange unødige voldshandlinger. På vej hjem fra Jejsing på cykel så jeg en engelsk jagermaskine dykke ned og beskyde et eller andet ikke så langt fra, hvor jeg kørte, og da fik jeg senere fortalt, at jageren havde angrebet en privat personbil og et maskinkanonprojekttil var eksploderet under førersædet i bilen. Der var ikke så mange, der havde benzinkort til privatbiler, og det viste sig også, at føreren var hjemmetysker og havde en myndighedsopgave. Dengang kunne man tillade sig at sige det, men det er lidt hårdt i dag at sige, at vi drenge grinede af, at en tysker havde fået måsen skudt i stykker af en englænder.

Til slut vil jeg nævne dagene efter Befrielsen, da tyske besættelsesoldater i flok under kommando eller enkeltvis alene var på vej hjem til fædrelandet til fods slæbende på pakker eller skubbende og trækkende på trans-

portvogne som barnevogne, blokvogne el.lign. med deres « pik og pak». De blev afvæbnede af engelske soldater tæt ved grænsen, og jeg har set mange soldater med et lettelsens smil smide deres gevær og ammunition i store stakke. Lige efter Befrielsen blev grænsen bevogtet af frihedskæmpere, der var blevet frigivet fra Frøslevejren. De blev siden afløst af Den Danske Brigade, som bestod af danske modstandsfolk, der var flygtet til Sverige under Besættelsen og havde fået en militær uddannelse i det svenske eksil. De blev indkvarteret i hjem, der lå tæt på grænsen, og vi havde også nogle af dem boende i Lydersholm. Under en del af krigen var min far gået under jorden på grund af dødstrusler, og jeg havde deltaget i noget illegalt arbejde bl.a. med uddeling af illegale blade, og derfor havde jeg tilladelse til at bære frihedskæmperarmbindet.

En dag skulle en af de logerende frihedskæmpere hos os til Jejsing for at hente en pakke, og jeg cyklede med ham for at vise vej. På hjemvejen så vi pludselig 2 tyske soldater med gevær over skulderen og pakker i bæltet marcherende ad landevejen fra Jejsing mod grænsen – formodentlig i Rends. »Skal vi afvæbne dem?« spurgte min ledsager. »Jah«, jeg trak på det, for vi var ubevæbnede, og det havde jeg ikke prøvet før, men som sagt så gjort. Vi kørte hen foran dem, og han kommanderede: »Waffen abliefern«. De to tyske soldater så bestyrtet på os og på vore armbind, og uden protest blev geværer og ammunition afleveret, og så fik de besked på at gå videre.

Jeg kan endnu se dem og i mine ører høre dem ængsteligt råbe: »Nicht schiessen – nicht schiessen!« Det var nok lidt dumdristisk, men vi morede os, og soldaterne har nok været lettede over på disciplineret vis, at være frataget deres våben.

Efterkrigsår

*Men var det en fjernhed, vi følte
en afmagt i glæden, som faldt
med stilhed på os, for vi vidste
at frihed ikke er alt...*

Paul la Cour

Efterkrigstiden var forandringerens tid. Den danske regering gik efter en effektiv afpatruljering af den dansk-tyske grænse og oprettede en midlertidig militærlejr i Lydersholm. I vores familie skulle der også ske store forandringer. Jeg gik i Lydersholm skole i 5 år indtil 1950. Tre år i forskolen hos frk. Holst og 2 år i den »store« skole hos min far.

Det blev en svær tid for familielivet på grund af min mors død i december 1947, da jeg var 8 år. Min far måtte endnu engang, som følge af dødsfaldet, rejse bort på rekreation til Dianalund på Sjælland. Under sit ophold på Dianalund havde min far truffet en gårdmand Ole Larsen fra Lyngerup ved Frederikssund. Bekendtskabet havde til følge, at min bror Leif og jeg to år i træk blev sendt på bondegårdsferie på Ole Larsens landejendom i Lyngerup i Horns Herred. Forsynet med et navneskilt om halsen, blev vi sat på toget på Jejsing station, og det lykkedes os efter adskillige togskift at nå destinationen i Frederikssund, hvor Larsen ventede på stationen med et hesteforspand. Larsen var en meget kontant mand, der skulle have noget ud sine 2 ferie børn, så vi blev sat til at samle kartofler det meste af dagen på hans kartoffelmark med nye kartofler. Kartoflerne tjente han gode penge på ved at sende dem til Københavns Grønttorv hver morgen. Som belønning for vores arbejde fik vi jordbær til middag om aftenen, men ellers gik vi rimelig meget for »lud og koldt vand«, og ingen af os fik særligt gode minder fra »ferieopholdene« på den nordsjællandske bondegård i Lyngerup.

Min far mistede ved et uheld det yderste led på sin højre pegefing, da han skulle hjælpe med til at skifte hjul på en punkteret bil. Han troede, at det medførte, at han ikke længere kunne spille klaver. Selvom han havde mistet et led på den ene pegefing,

Livgardens baraklejr i 1945 ved Lydersholm tyske privatskole (nedlagt 1945), som blev lejrens hovedkvarter. Livgardens 150 mand skulle sørge for en effektiv grænseafpatruljering. Billedet er taget november måned, hvor engene er overrislet med vand fra den opstemmede Gammelå.

viste det sig senere, at han godt kunne fortsætte med at spille både på trædeorgelet i skolen og klaveret i forsamlingshuset. Mine to ældste brødre rejste hjemmefra og bosatte sig i Tønder. Efterfølgende var den daglige omsorg i hjemmet på skolen varetaget af husbestyrerinder. Aabel Schack fra Toftlund var en af de husbestyrerinder, der var hos os i en længere periode, og med sin humanistiske indstilling og kristne grundsyn overtog hun min afdøde mors opgaver i hjemmet på bedste måde. Min lillebror Leif og jeg rejste ofte sammen med hende på besøg hos hendes familie i Toftlund. Men selv om frk. Schack var venlig og omsorgsfuld, så var det indremissionske gårdmandsmiljø, hun kom fra, sortseende og humørforladt, så vi længtes som regel tilbage til den frie tilværelse i Lydersholm efter kort tids ophold hos hendes slægtninge.

Politisk var der et stort pres på grænsen sydfra i slutningen af krigen; især var mange tyske flygtninge fra Østprøjsen kommet til

Familien i 1949, hvor frk. Aabel Schack (længste til højre) var blevet husbestyrerinde i hjemmet. Det er min far til venstre samt min lillebror Leif med hunden Busser og min storebror Geo. Der var også besøg af en lærerfamilie fra Norge.

egnen. I de første måneder var det en afdeling af den danske brigade i Sverige, der foretog grænsebevogtningen. Senere på sommeren i 1945 blev bevogtningen overtaget af livgarden, der fik opført en midlertidig baraklejr omkring den nu nedlagte tyske skole i Lydersholm, der blev lejrens hovedkvarter. Opførelsen af baraklejren tog kun få uger og blev gennemført ved, at alt materiellet blev transporteret forbi Lydersholm skole med en konvoj af militærkøretøjer.

Militærlejren ændrede hverdagslivet, fordi antallet af beboere i byen blev mere end fordoblet, da de 150 livgardere flyttede til byen den 8. juli 1945. I begyndelsen blev de indkarteret i private hjem – de hjalp med høstarbejde og redningsarbejde, da en gård i Lydersholm brændte. Men efter kort tid var de væk igen og baraklejren, som var blevet opbygget omkring hovedkvarteret på den nedlagte tyske skole, stod gabende tom.

I den periode udvikledes for mit vedkommende et kammeratskab med en døvstum dreng fra en nabogård til skolen. Flemming havde mistet hørelsen som 4-årig på grund af meningitis. Vi op-

byggede et specielt kammeratskab, fordi vi var nødt til at kommunikere alene med mundaflæsning og fagter. Vi spillede kort, brætspil og drengehold i sportsklubben, indtil Flemming blev sendt bort til en døveskole i Fredericia. Flemmings familie havde en underlig hund *Molotov*, der var en krydsning mellem en schæfer og en gravhund og opkaldt efter den sovjetiske udenrigsminister. Som regel stod den og gøede ude på vejen, hvor den ikke gad flytte sig for trafikken. En dag blev dens stædighed dens skæbne, da den blev kørt ned og dræbt ved påkørslen.

I efterkrigsårene fandt en række tragiske ulykker – med tyske efterladte og illegale våben – sted i området. En del våben var blevet fundet af børn og unge efter kapitulationen og var derefter blevet skjult derhjemme. Der forekom vådeskudsulykker, som for eksempel da Flemmings bror Jens blev dræbt uforvarende af sin forlovede med en tysk pistol, han havde haft gemt hjemme på loftet.

Lydersholm Skole

Det har været mit primære mål at indprente børnene så meget viden som muligt, men jeg ville gerne forsøge at gøre dem til tænkende og rettænkende mennesker såvel i kristelig, moralsk som medmenneskelig henseende. Kundskaerne skulle ikke være målet – men vejen til medmenneskelighed.

Willy Leick

Lydersholm skole, en gul murstensbygning med sort skifertag, ligger midt i engene et par hundrede meter fra Lydersholm by, som kun er en snes huse langs en grusvej, der flankerer engarealet. Skolen blev oprindelig også drevet som et lille landbrug, efter at den blev bygget i 1880'erne. Den tyske lærer Hansen havde indtil 1920 et mindre husdyrhold på de få tønder land, der omgiver skolen. Udhusfløjen, som vi brugte til opbevaring af tørv og til garage, var oprindelig en lille staldbygning med tilhørende lo med plads til en gris og et par køer.

I 1920 ankom min far fra Haderslev til Lydersholm med en tysk læreruddannelse. Han beretter selv følgende herom:

Da jeg kom til Lydersholm i 1920, følte jeg mig sat 50 år tilbage i tiden. Jeg var kommet ud på landet under forhold, som var mig ganske ukendt. Befolkningen var elskelig og optog mig straks i familiekredsen. I det første halve år spiste jeg skiftevis 2 dage i hvert hjem og kom derved til at lære folk og forhold særdeles godt at kende. Det undrede mig at se, at man rundt om på gårdene selv bagte, kartede uld, og spandt og vævede mange gode og smukke ting. Man slagtede selvfølgelig og saltede og røgede kød, men at man selv lavede sæbe og mange andre ting var en overraskelse for mig.

Af den derboende befolkning (gårdmændene) var de 13 familier tysk-sindede og 5 dansksindede, mens smedien og de 3 største landejendomme stod tomme. De var i spekulationsøjemed opkøbt af en østprøjsisk gods-ejer. Dertil kom ca. 30 – efter genforeningen nytillflyttede – grænsegen-darmer, hvoraf kun få var gift og havde børn.

Hvordan var så skoleforholdene? Ja skolebygningen var forholdsvis velholdt, men skolestuen var kun lille (5 x 6,5 meter). Der var 3 vinduer, som vendte mod vest, og ca. 2 meter fra dem var der plantet en tjørnehæk, som tog meget lys fra undervisningslokalet. Børnene sad ved tre-

Luftfoto af Lydersholm skole fra 1950'erne med idræts- og legeplads mellem de to skolebygninger. Forskolen med de 2 store vinduer blev bygget i 1931, da elevtallet gik kraftigt op på grund af tilflytning af grænsegendamer og husmænd.

mandsborde, og der var plads til 30 børn. Katederet stod på en forhøjning – det var et underligt stykke møbel, som skulle tjene to formål, nemlig at være kateder i skoletiden og prædikestol, når der afholdtes gudstjeneste eller gudelige møder i skolelokalet. Skolen var forholdsvis godt forsynet med undervisningsmidler. Der fandtes en – ganske vist gammel, men ret god – fysiksamling, men den forsvandt på mystisk måde i den første sommerferie. Desuden var der en fyldig samling af landkort og billedmateriale til ophængning i undervisningsmæssige sammenhænge. Væggene var prydet med 2 store billeder – på det ene sås Martin Luther og hans medhjælper og det andet var en farvestrålende gengivelse af den tyske kejser Wilhelm II. Sidstnævnte billede var ganske vist taget ned, da jeg kom – glas og ramme stod på et loftsværelse, mens selve billedet var sporeløst forsvundet.

Ansættelsesvilkårene lød på, at jeg skulle undervise i 32 ugentlige timer, halvdelen på tysk og halvdelen på dansk. Lønnen var 100 kr. om måneden, og middagsmaden skulle jeg have hos gårdejerne på skift 2 dage af gangen til en pris af 75 øre pr. dag.

Der hørte 2 tønder land jord til skolen, som den tidligere lærer Hansen havde anvendt til smålandbrug. Mine forældre plantede området til med træer i 1930'erne, så arealet omkring skolen i 1950'erne fremtrådte som en mindre løvskov umiddelbart omkring skolen og en del større granskov lidt længere væk. I midten af granskoven lå et interessant lille vådområde »æ slund«, som idag er tørlagt og tilvokset på grund af afvandingen. Men i min barndom var det rigt på liv af frøer, tudser, snoge etc. Selve skolebygningen, med skolestuen i den vestlige ende, havde i den østlige ende en beboelseslejlighed, som blev moderniseret med badeværelse og centralvarme i 1950'erne. Endvidere var der et par værelser i loftsetagen, hvor min lillebror Leif og jeg foretrak at bo i den sydvendte karnap, fordi det var hyggeligere og sydvendt. Der var dog rigtig koldt om vinteren, så vi måtte bruge en halv time hver aften til at varme de kolde og tunge dyner op ved hjælp af kropsvarmen. Vi havde jævnligt besøg af mus. Som regel puslede de rundt i hjørnerne nede på gulvet, men en tidlig morgen, hvor jeg vågnede, sad der en og hyggede sig oven på min brors dyne, mens han lå og sov.

Min far var førstelærer. Det betød at han regerede over en enkelt forskolelærerinde, frk. Holst, der underviste de tre første skoleårgange i den røde forskolebygning, hvor hun boede på første sal. Undervisningen lå om formiddagen, men om eftermiddagen efter skoletid kunne min far og frk. Holst stå på skolepladsen mellem de to skolebygninger og snakke i timevis. Jeg fandt aldrig ud af, hvad de snakkede om, men frk. Holst grinede tit meget højt, så min far må have været en meget underholdende mand. Hun blev da også i sit forskolelærerindejob i mange år. Jeg startede ved skoleårets begyndelse den 1. april 1945 – 5 år gammel. Jeg kedede mig dog ret meget i frk. Holsts timer i forskolen. Måske var jeg kommet for tidligt i skole. Jeg sad og længtes efter vores terrierhund Busser og den frie natur, der lå lige uden for. Om som-

meren, når solen skinnede, var det særlig slemt, fordi solen bagte ind gennem de alt for store sydvendte vinduer og fik malingen på bordene til at smelte og boble op. Frk. Holst var ellers en dygtig lærerinde, som kunne være rigtig flink. Hun var måske lidt gammeldags og jomfrunalsk og kunne ind imellen være temmelig streng, når hun uddelte lussinger.

I den anden skolebygning, som også blev kaldt den »store« skole, regerede min far. Han boede i lejligheden i den ene ende af huset, men underviste i den anden ende af bygningen. Jeg kom i skole som 5-årig, fordi mine forældre anslog mig til at være tidligt skolemoden, selvom jeg måske alligevel ikke var det, fordi jeg var lidt »klein«. Min far var meget optaget af, at jeg var i stand til at »passe min snurrebasse«, som han sagde, hvilket nok skulle forstås i retning af, at han syntes at jeg var god til at koncentrere mig og var lidt indadvendt og spekulativt anlagt. Jeg tror, at han på et tidligt tidspunkt har haft ambitioner på mine vegne i retning af, at mit »gode« hoved skulle bringe mig længere her i livet end til at blive skolelærer på landet .

Min lillebror og jeg havde lige fra den tidligste tid en rollefordeling. Jeg var den rolige og fornuftige dreng, og min lillebror var mere den spontane, fanden-i-voldske. Vi blev opdraget på den gammeldags facon med disciplin, men ikke uden en humor, når min far var i godt humør. Det var han jævnligt, selvom hans svingninger også kunne bringe ham i det stik modsatte hjørne. Når vi havde lavet »dumt tøj«, som han sagde, kunne han lynhurtigt blive gal i hovedet og stikke en lussing. Rigtig voldsom blev han dog aldrig. På det punkt var vi tilfredse nok med ham, fordi vi kunne se, at nogle vores kammerater i Lydersholm blev behandlet betydeligt værre af deres fædre. Vi voksede op i en periode, hvor mange fædre og lærere var korporlige mod børn. En voksenadfærd, som man også senere lærte at acceptere i mellemkolen i Tønder, hvor der var en stående diskussion mellem børnene om, hvordan hver enkelt lærer foretrak at afstraffe uvorne elever. Stak læreren lussinger, eller nøjedes han med at trække i »englehårene«, når man opførte sig forkert?

Min far underviste hver formiddag og lagde sig efter middagsmaden ind i soveværelset og sov til middag. I en sådan middags-

Studiekreds for lokalbefolkningen i skolelokalet med »Jes a æ Blomsgå'«, en landbrugsmedhjælper, der var bibliotekets mest trofaste boglåner sidende forrest. Min far står ved siden af min mor Ellen Leick.

stund kom jeg desværre en dag til at kaste en sten ind gennem det lukkede soverkammervindue, mens han lå og sov til middag. Ruden splintredes i tusind stykker. Stenen skulle have haft en anden bane hen over huset, men mit kast var for kort, og stenen røg ind på soveværelsesgulvet. Min far kunne blive temmelig hid-sig. Det blev han også ved denne lejlighed. Han sprang ud af sengen, ud på gårdspladsen og forfulgte mig rundt om huset kun iført lange underbukser. Jeg tror nok, at jeg slap væk.

I sin rolle som lærer forberedte min far sig yderst sjældent til timerne, men i klassen arbejdede han ret koncentreret, fordi han skulle holde 4 årgange i ånde samtidigt i samme klasselokale. På hvert elevbord var der et blækhus nedsænket i bordpladen beregnet til at dyppe metalpenen i, når man med blækskrift skulle aflevere en stil eller en diktatøvelse. Der var altid problemer med metalpenne, der spruttede blæk ud over papiret, når man skrev – eller alt for mange blækklatter, når der var for meget blæk på penen, fordi man havde dypet den for dybt i blækhuset. Skøn-

skriften var derfor næsten altid flankeret af blækklatter, som man fjernede med sugende »klatpapir«, og den sure smag af blæk og de blå læber var noget, man vænnede sig til, når man skulle skrive skønskrift og var nødt til at sutte overflødigt blæk af pennen.

Fra 1948 blev jeg i 2 år undervist af min far på 4. og 5. klassetrin, før jeg i 1950 begyndte i 1. mellemskoleklasse på Tønder Statsskole. Foruden at være min far, blev han nu i klasseværelset også en officiel person i rollen som skolelærer. Han var en mere myndig og officiel person, når han fungerede som skolelærer, end han var som privatperson i den anden ende af huset. Om vinteren havde skolepedellen »Carlsberg« Schmidt fyret op i skolestuens store kakkelovn om morgenen en halv time før skoletid. Allerede kl. 8 stod ovnen og glødede, og min far stod og underviste stående med ryggen til kakkelovnen for at holde varmen. Nogle gange blev han svedet bag på bukserne, når kakkelovnen var fyldt med glødede tørv og allerede kl. 9, var der gloende hedt i skolestuen. På grund af rationering af andet brændsel, det vil sige grundet mangel på kul, koks og briketter, fyrede man i årene efter den 2. Verdenskrig med tørv, der blev skåret i lokale tørvemoser. Selvom tørvene brændte udmærket i kakkelovnen både i skolestuen og i privatlejligheden, så skulle der store mængder tørv til at klare opvarmningen, da de havde lav brændværdi. Så hvert efterår kom der lastbiler med mange tons tørv til brug i vinterhalvåret. Et stort problem med tørv var, at der kom så store mængder aske, så vi måtte etablere en særskildt askemødding til at skille os af med den.

Vi startede 1. time i skolen med morgensang med min far som forsanger ved trædeorgelet. Han sang højt og gennemtrængende, mens vi børn brummede med så godt, man kunne. Hver time var på 50 minutter, og min far gik ind i privatboligen til de 10 minutters frikvarter og ringede ind igen til næste time, når klokken var hel på den gamle skibsklokke, der hang på væggen ud mod skolegården. Frikvarterernes længde blev der holdt øje med på et vægur, der hang i skolestuen. Min lillebror Leif fortæller, at nogle gange så et par frække elever deres snit til at sætte uret frem med nogle minutter i timerne, mens min far vendte ryggen til. I frikvarteret blev uret så stillet tilbage med et tilsvarende antal mi-

nutter, så gevinsten blev et lidt længere frikvarter. Min far opdagede det vist aldrig – eller måske lod han som ingenting.

Da skolestuen i 1928 blev udvidet, byggede man en nedtagelig scene, hvorpå der til juletræsfesterne opførtes komedier – i begyndelsen eventyrkomedier – men senere også vanskeligere opgaver som Elverhøj. I min barndom i slutningen af 1940'erne var skolekomedierne og juletræsfesterne et af årets højdepunkter. Det var utroligt spændende, når den ene ende af skolestuen var optaget af scenen og et centrum for alle forberedelserne til julekomedie og juletræsfest. Alt juletræspynt var hjemmelavet og klippet sammen i håndarbejdstimerne. Adventskransen, der hang fra loftet midt i skolestuen blev bundet op omkring en gammel cykelfælg. Jeg husker især opførelsen og forberedelserne til opførelsen af Genboerne med figurerne Løjtnant von Buddinge og Den vandrende Jøde. Alle var med i hele processen fra læseprøver over kostumesyning og kulissemaling til den endelige opførelse af stykket ved juletræsfesten.

Hvert år i maj eller juni måned tog Lydersholm skole afsted på skoleudflugt til et udflugtsmål, der kunne nås på en enkelt dag. Vi var blandt andet afsted til Kollund og Okseøerne i Flensborg fjord og en lidt længere tur til Himmelbjerget ved Silkeborgsøerne. Man mødtes på Jejsing station og tog damptoget til nærmeste jernbanestation i nærheden af udflugtsmålet. Her spiste man medbragt mad og spillede bold, før man om eftermiddagen tog hjem igen. Det specielle ved skoleudflugterne var, at man tilbragte mere end halvdelen af dagen på transport frem og tilbage fra udflugtsdestinationen.

Ved en enkelt lejlighed gik turen til København, hvor rejsen med toget tog en hel dag, fordi der var togskifte 5 forskellige steder foruden færgesejladsen over Storebælt. Overnatningerne i København foregik på fregatten Jylland, som dengang lå forankret ved Langelinie kajen inden den senere blev bugseret til Æbeltoft og renoveret. Fregatten blev i 1950'erne anvendt til indkvartering af provinsbørn, der var på skoleudflugt til hovedstaden. Udflugtsprogrammet om dagen involverede besøg på blandt andet Nationalmuseet, Radiohuset og Carlsberg bryggerierne. Jeg husker, at vi på københavner turen rejste sammen med eleverne fra Sød

skole, og at førstelæreren fra Sæd altid kom sent hjem om natten til fregatten med en »kæp i øret«. Han havde benyttet udflugten til hovedstaden til at besøge forskellige »etablissementer» og smage på de våde varer.

Min far var førstelærer ved Lydersholm skole og ansat i Burkal kommune. Hver måned foregik lønudbetalingen kontant fra Burkal kommunekontor ved kommunekasserer Martin Hansen, og min far sendte så en af os drenge afsted på cykel de 10 kilometer til kommunekontoret for at hente månedslønnen. Det foregik ved, at kommunekassereren hentede pengekasen i sit skab, lagde nogle 100 kroner sedler i en brun kuvert og langede min fars lønudbetaling over disken. Vi fandt aldrig ud af, hvorfor min far altid sendte en af os drenge afsted efter sin gage. Det var jo mange penge, og vi kunne jo let have været ofre for et røveri, når vi cyklede afsted med den brune kuvert indeholdende en månedsløn, men det skete aldrig.

Foruden almindelig skolegang var en del andre funktioner knyttet til den gule skolebygning i Lydersholms enge. Der var det lokale biblioteksudlån med en samling på flere tusinde bøger, der blev udskiftet med regelmæssige mellemrum, når formanden for bibliotekerne i Burkal sogn, lærer Hummeluhre fra Rens, kom med en ny samling af bøger samtidig med, at han tog det gamle udvalg med. Det var en lille sluttet kreds af læsere, der kom for at låne skønlitterære og andre bøger. »Jes a æ Blomsgård«, en ungkarl, der var landbrugsmedhjælper på Blomsgård, var en af de flittigste lånere. Han fyldte jævnlige rygsækken med blandt andre Morten Korchs bøger, og han kom regelmæssigt for at låne en ny sending. Min lillebror og jeg tog os af det praktiske med at registrere låntagningen og udfylde lånerkort.

Folketings- og kommunalvalg for Lydersholm og Grøngård Mark distriktet blev også afholdt på skolen. Vi opbevarede en gammel valgurne af træ oppe på loftet og støvede den af, når valgdagen oprandt nede i skolestuen, hvor de tilfornordnede fra de forskellige partier sad og hyggede sig med kaffe og kortspil. Overgendarm Schulz fra Socialdemokratiet, Mathias Christiansen fra Venstre, Andreas Andresen fra det hjemmetske parti og min far fra det Konservative Folkeparti var nogle af de valgtilforord-

nede. Jeg opfattede mest valgdagen som en skolefridag og en kærkommen lejlighed til at møde de voksne i en ny sammenhæng, selvom min bror Leif og jeg fik lov til at passe valghandlingen på tidspunkter, hvor de voksne havde travlt med at spille »skat«. Overgendarm Schulz brugte lejligheden til at vise sine evne til at vrikke med ørerne uden brug af hænder, og skolestuen var fyldt med cigarrøg og kaffekopper og blev til en forandring brugt til noget andet end den pligtbetonede skolegang. Stemmeoptællingen om aftenen foregik ved at bygmester Georg Hansen, som havde været på »valsen« i Sydtykland, tegnede alpelandskaber på tavlen samtidig med, at afkrydsningen af stemmer på de enkelte partier blev foretaget fra stemmesedlerne og skrevet op på tavlen.

Den lokale gudstjeneste i Lydersholm ved Pastor Einar Høgel, sognepræsten i Burkal kirke, blev også afholdt i skolestuen søndag eftermiddag en gang om måneden. Pastor Høgel ankom en halv times tid i forvejen og klædte om til sin præstekjole i vores dagligstue, før han gik ind for at prædike i skolestuen for sjældent mere end en 2-3 kirkegængere. Det var som regel altid den samme indremissionske familie Hansen fra Blomsgaard og forskolelærerinde frk. Holst, der var hans lille menighed i skolestuen. Min far insisterede heldigvis aldrig på, at vi drenge skulle deltage i disse gudtjenester for at »fylde op«, men han var jo også grundtvigianer og »glad kristen« i modsætning til pastor Høgel, som bekendte sig til den sortseende indremissionske bevægelse, som var så dominerende på egnen.

Når man skulle til læge i Tønder eller Bylderup Bov, var det nødvendigt at møde frem med en sygekasseseddel hos lægen. Udstedelsen af sygekassesedler for Lydersholms indbyggere foregik på skolen, og man betalte 35 øre for en seddel, et beløb, der blev lagt i en cigarkasse i skrivebordsskuffen i vores dagligstue. Min far tog ikke denne ordning særlig alvorligt, og overlod det som regel – ligesom for bibliotekarjobbet vedkommende – udstedelsen af disse sedler til os drenge. Det foregik ofte i middagsstunden, hvor min far lå og sov til middag, og hvor det så bankede på hoveddøren efterfulgt af en forsagt stemme som mumlede »æ vel gjern ha´en sychkas-serl« (jeg vil gerne have en sygekas-

En skoletime i 1940 med min bror Adser som nr. 2 fra højre efter min far (stående). Skolens udlånsbibliotek for voksne ses bagerst i lokalet.

seseddel). Man var ikke så begejstret for at skulle til læge og så ovenikøbet udsættes for, at læreren skulle vide noget om det.

Min far havde mange skandinaviske kontakter. Lærere i grænselandet blev kraftigt opfordret – også i efterkrigsårene – til kontakt med skandinaviske kolleger som modvægt til den tyske påvirkning. En norsk lærerfamilie, som vi havde besøg af, var meget optaget af, at vi havde så mange storke i området. Pudsigt nok besluttede en stork sig for, at den ville overnatte på toppen af vores flagstang netop den aften. I skumringen satte den sig tilrette på et ben på flagstangens knap, og næste morgen sad storken der stadig.

Min opvækst og skolegang på Lydersholm skole var en sammenhængende tid og ikke opsplittet, som mange børn oplever det idag. Selv om jeg i 2 år blev undervist af min egen far i skolestuen i den anden ende af huset, så hang skolegang og fritid sammen og foregik indenfor det samme lille lokalområde i kontakt med personer, som jeg kendte personligt på godt og ondt.

Forsamlingshuset

*Danmark for folket.....
Oskar Hansen*

I forsamlingshuset betød fællessang fra højskolesangbogen meget for fællesskabet. Man hørte foredrag og oplæsninger, så teaterforestillinger og biografilm, lavede gymnastik og drak kaffe. Lydersholms første forsamlingshus var Danmarks mindste. Det var en lille rød træbarak, som i 1928 blev købt af Selskabelig Forening hos Grænsegendarmeriet for 600 kroner. Barakken var – måske symbolsk – anbragt på en lille hjørnegrund på vej fra Lydersholm ned til grænseovergangen ved Bejers kro. Forsamlingshuset var i en lang periode centrum for det danske kulturliv i Lydersholm/Grøngaard området som et modspil til udviklingen i Tyskland og hos den hjemmetyske befolkning. Der var radiotransmissioner til hele Danmark fra denne lille barak, og et af højdepunkterne i 1930'erne var kong Christian den 10.'s besøg ved forsamlingshuset i 1934, hvor det lokale danske kulturelle arbejde var blevet opprioriteret efter Hitlers magtovertagelse i 1933. I 1940-erne blev forsamlingshuset i en periode overtaget af tyskerne. Blandt andet boede der 15 tyske soldater i forsamlingshuset, mens de var udkommanderet som grænsevagter lige efter Besættelsen i 1940. De lokale hjemmetyskere hoverede, mens danske beboere i byen så magtesløse til.

Det danske kulturelle arbejde fortsatte først for alvor efter befrielsen, og mangfoldige arrangementer fandt sted i den lille barak. Det var de mange lokale foreninger, der stod som arrangører: Selskabelig forening, Grænseforeningen, foredragsforeningen, husmoderforeningen, sportsforeningen og teaterforeningen med det lokale dillettanteater. Den lokale amatørskuespiller Frederik Frost var i mange år stjerne i en årlig dillettanteaterforestilling. Der var turnerende gæsteteater fra *Det lille Teater*, som opførte skuespil, og jeg selv gæsteoptrådte som barneskuespiller med et par replikker en enkelt gang i »Tyrannen«. Den mandlige hovedperson skulle begå selvmord ved at skære hul i en gummislange

Lydersholm første forsamlingshus var en træbarak, som blev købt af Selskabelig Forening i 1928 for 600 kroner hos Grænsegendarmeriet. Huset bestod af en entré, et kaffekøkken og et lavloftet forsamlingsrum, med lem i loftet så gymnaster, når de sprang over bukken, forsvandt delvis op gennem loftslemmen.

med rødbedesaft, som sad oppe i ærmet. Rødbedesaften flød, folk klappede, og jeg var forvirret over den makabre scene.

Ole Kühnel fra Statsradiofonien i København kom med radio-transmissionsvognen til dette lille sted og sendte reportage om grænseegnen til hele Danmark, og udsendelsen blev skåret ned i – og optaget på – en lakplade på det – på den tid – supermoderne lydoptagesystem, som reportagevognen medbragte. Rejsebiografen kom til byen en gang om måneden med hele det mobile frem-

Arrangement i Lydersholms første lille forsamlingshus i slutningen af 1930'erne. Forsamlingslokalet var ikke meget større end 30 kvadratmeter, men man stuede sig sammen, og stemningen var høj.

viserudstyr og viste danske og udenlandske spillefilm. Lyden skrattede, billederne flimrede og spolen skulle skiftes flere gange under forestillingen i det lille forsamlingshus, hvor vi var bænket og fik splinter bagi. Men det var fascinerende og et glimt fra den store verden med George Formby i »Det ligger i luften«, lystspil med Ib Schønberg og de spændende voksnefilm, der var forbudt for børn, og som vi ikke måtte se: »Soldaten og Jenny« der var for vovet og »De røde Enge«, som havde torturscener med Poul Reichardt.

Børnenes juletræsfest i forsamlingshuset var noget specielt, fordi godteposerne var særligt store og gode og julemanden (overgendarm Peter Hansen) var rigtig sjov. Ved en juletræsfest gik der ild i hans vatskæg, fordi han kom for tæt på juletræets tællelys, men han blev væltet omkuld på gulvet, og ilden blev slukket.

Fra forsamlingshuset gik der en sti over til sportspladsen. Sportspladsen i Lydersholm var rammen om en række udendør-

sarrangementer og sportsaktiviteter. Det var træningsbane for herre- og damehåndboldholdene. Der var drenge- og pigehåndbold og lokale idrætsstævner i atletik med deltagelse af andre idrætsforeninger. Pladsen blev lejlighedsvis også brugt til ringridning suppleret med cykelringridning for børn.

I forsamlingshuset stod Tinne Thyksen for kaffebrygningen og det sønderjyske kaffebord ved arrangementerne. Nogle gange var man så mange, så man måtte drikke kaffe i hold. Bønnerne var mest kaffeerstatning fra Richs, og Tinne tog kaffegrumset med hjem for at lave en ekstra gang kaffe derhjemme på de brugte bønner. Tinne var nemlig »kaffesøster«, og der skulle drikkes mange kopper om dagen, selv om bønnerne både var genbrug og ren erstatning.

I 1952 blev den gule barak forladt til fordel for et nybygget stort forsamlingshus af mursten 200 meter derfra. Det nye hus var indrettet med moderne faciliteter og lejlighed til forsamlingshusbestyrerparret i den ene fløj. De ydre forhold var nu bedre og mere moderne, men en del charme, pionérånd og hygge forsvandt og varslede nye tider.

Grøngård

*Vil selv du fatte dit væsens rod,
skøn på de skatte de efterlod!*

Johannes V. Jensen

Min fars interesse for hjemstavnsundervisning var speciel. Han tog blandt andet skolebørnene med på cykelture for at lære dem om lokalhistorien (for eksempel Burkal kirke), dyr og fugle i mark og eng, gård- og marknavne, Lydersholm i oldtiden. I naturfags-timerne tog min far skoleklasserne med ud i engen for at botaniserer, og hver enkelt elev fik til opgave at lave sit eget herbarium med navngivning af de enkelte blomster. De friske blomster blev lagt i pres mellem to mursten, før de blev klistret ind på en side i herbariet.

I 1946 opdagede han, som en praktisk form for hjemstavnsundervisning fundamentet til Grøngård jagtslot på en eng nord for Grøngård avlsgård. Bevæbnet med nogle jernstænger fik han sammen med børnene afsøgt nogle engarealer og stødte på fundamentet til et hjørnetårn af renaissancejagtslottet Grøngård opført af hertug Hans den Ældre i 1570. Hertug Hans den Ældre (1521-80), der var ungarl og bror til Christian den 3., styrede sit hertugdømme fra Haderslev og var meget interesseret i jagt ligesom nevøen den siddende danske konge Frederik den 2., der ofte residerede på Haderslevhus, hvor han var født og opvokset. Det lille renaissanceslot blev opført på få år under hertug Hans den Ældres ledelse og initiativ, men blev kun brugt i omkring 50 år, hvorefter det blev revet ned. Nationalmuseet blev interesseret i min fars fund i slutningen af 1940'erne og og startede en udgravning i 1952 under ledelse af museumsinspektør Hans Stiesdal. I juli måned gik en styrke på 22 deltagere fra Frivillig Dansk Arbejdstjeneste (FDA) i lag med udgravningen. På det tidspunkt lå ruinen fuldstændig tildækket af jord. Den lå skjult under en kornmark og delvis overdækket af vejen. På 14 dage lykkedes det at grave hele grundmuren fri og få foretaget den nødvendige opmåling og fotografering af grundplanen.

Nationalmuseets udgravning af Grøngaardslottet i 1952. Fundamentet, som lå i ca. 0,5 –1 meters dybde blev udgravet under ledelse af museumsinspektør Hans Stiesdal fra Nationalmuseet i København.

Hans Stiesdal skriver i Nationalmuseets Arbejdsmark 1956:

Vi vil imidlertid for en stund gaa tilbage til Chr. III.s og Fr. II.s tid. Uigennemtrængelige skove og krat dækkede det nu ganske træfattige land, men en rydning var allerede begyndt, idet træerne fandt anvendelse som slyngværk ved opførelsen af de store diger ude i vest. 1562-66 fjernedes 18.000 læs træer fra skovene omkring det nuværende Grøngård. Digebyggeriet (mellem Rudbøl og Højer) foregik paa initiativ af hertug Hans den Ældre (1521- 1580), der ved broderens, Chr. III.s, deling af Hertugdømmerne var kommet i besiddelse af Haderslev og Tørring samt Tønder len, hvor Grøngård ligger. Passioneret jæger, som hertugen var, havde han tidligt fæstet opmærksomheden paa vesteregens store vildtrigdom. Allerede 1557 beordrede han amtmanden i Tønder at give besked, naar den bedste jagttid var inde. Egnen øvede efter-

Hjørnefundament af Grøngård slot, som det fremtræder i dag. Vejen, der går på tværs i baggrunden, er flyttet ved udgravningen i 1952, således at hele fundamentet nu er sammenhængende. Selve fundamentet er en række kampesten, der er lagt direkte på sandunderlaget.

Grøngaardudgravningens afslutning i 1952. Museumsinspektør Hans Stiesdal fra Nationalmuseet i København er foredragsholder, mens min far Willy Leick står som nr. 3 fra højre.

haanden en saadan tiltrækning paa hertugen, at han besluttede opførelsen af et jagt- eller lystslot midt i jagtterrainet. Det skete ved Grøngård 1570, men allerede før den tid maa denne gård have været af nogen betydning... Det lille jagtslot blev bygget paa lavt terrain, formodentlig omgivet af vand helt ind til murene. Endnu kan jorden staa under vand om vinteren, men forholdene er iøvrigt vidt forskellige fra datidens, bl. a. paa grund af digernes regulerende virkning på vandstanden og fordi åen, der i sin tid løb forbi slottet, senere er flyttet. Nogen egentlig voldgrav om bygningen blev ikke anlagt, og der blev heller ikke gjort meget ud af fundamenterne. Underlaget bestaar af sand, som er et stabilt materiale. Et lag af utildannede eller kun groft kløvede kampesten blev lagt direkte paa sandbunden som eneste underlag for munkestensmurene, og disse kampesten og ganske enkelte munkesten er nu det eneste tiloversblevne

»Levemandsslottet« i Grøngård nu frem!

Frilæggelsen af hertug Hans' ungarleslot måske afsluttet i år - bliver ny vesteregns-attraktion

Tønder-redaktionen

Vesteregnet er i disse uger godt på vej til at få en ny, flerstjernet turistattraktion: Nationalmuseets frilæggelser af det tidligere hertugelige jagtslot i Grøngård øst for Tønder. Forberedt sidste år ved bl.a. en omfattende forlægning af landevejen, der gik hen over en del af det tidligere slot her. Det er allerede nu så langt fremme, så man med sikkerhed kan sige, at et nyt, værdifuldt fortidsminde her til sin tid vil ligge synligt og instruktivt for interesserede.

Det er lidt af et »levemandsslottet«, der her er dukket frem af fortids glemsel. Såvel prævedgravningerne i 1960'erne som den frilæggelse, der den seneste måned har fundet sted af hele grundfundamentet, er i sig selv vidnesbyrd herom: Enorme mængder af østersskaller, fornemme drikkeglas og skår af brændevins- mjød- og vinfade og dunke dominerer helt fundene - og bekræfter dermed, hvad man i forvejen historisk vidste om slottet:

Det blev i 1570 opført af den da 48-årige ungarlehertug Hans (»den ældre«) - søn af kong Frederik I. og oprindeligt udset til arving af den danske trone, men renoncerede for lil- lebroderen Frederik - der af samtids kilder entydigt karakteriseres som en usædvanligt vellidt og folkeligt livsglad herre - « en livlig fælle ved drikkebor- det».

Med residenssæde på Hans- borg i Haderslev opførte han her, i de dengang næsten ufremkommelige sump- og moradsområder øst for Tøn- der, et luksuøst, 4-fløjet jagt- slot. Hele tre etager højt - og med ca. 30 sengepladser til sine overnattende mandlige og kvindelige jagt- og selskabs- fæller.

Ny bevilling?

Frilæggelsen af Grøngård- slotsruinen blev mulig gjort da der i 1975 i forsøg på at skabe beskæftigelsesfremmende projekter af miljøministeriet blev indstillet 400.000 kr. til bl.a. forlæggelsen af landevejen Grøngård-Jejsing. Det skete bl.a. med henvisning til Det europæiske bygningsfrednings- år.

Sidste år blev yderligere 70.000 kr bevilget til Grøngård - nu via arbejdsmarkedsnæv- net - og for disse er det forelø- bigt lykkedes at frilægge det meste af ruinen. Pengene slår dog slet ikke til, hvis projektet skal færdiggøres i år. men Johs. Herts håber, at en ny be- villing vil kunne opnås før man igen bliver nødt til at stoppe arbejdet. Det er det eneste projekt af sin art på eg- nen i øjeblikket.

Blant de opgaver, man her- ved håber at kunne klare i sommerens løb, vil så også være en frilæggelse af den sø, som Hertug Hans dengang lod kunstigt anlægge vest for slot- tet.

Udover de ret mange fund,

der er gjort i forbindelse med frilæggelsen, har man også opnået et meget værdifuldt resul- tat: Den endelige, færdige grundplan for slottet har man aldrig haft, men ved at grave dybere end tidligere i den ene fløj er det lykkedes at finde også tårnfundamenterne har - og dermed kan »det manglen- de led« i tegningerne udfyldes.

Grøngård-slottet stod kun i ca. 50 år, og årsagen til dets forsvinden lige så pludseligt, som hertugen besluttede sig til at lade det opføre, kender man ikke præcist. Imidlertid døde hertugen kun 10 år efter at have ladet »levemandsslottet« opføre - og som ungarl uden arvinger i direkte linje. Hvortil jo kommer, at netop årene 1620-1640 blev meget bevæge- de for egnen:

1627 oversvømmede og rase- rede Wallensteins kejserlige og Torqueto Contis italienske lejetropper landsdelen. 1634 rantes Tønder-egnen så af den enorme stormflodskatastrofe »den store manddrukning«. Og 1637 af en ny, dødbringen- de epidemi... der var ikke tider for ganten og vellevned mere derude i Grøngård!

Landinspektører

Folketinget vedtog fredag ved tredjebehandling land- brugsminister Poul Dalsagers forslag til ny lov om landins- pektørvirksomhed med 107 stemmer for og 39 imod (FRP, V og RFB).

Avisartikel i Tønder Amtstidende i 1976 om »levemandsslottet« Grøngård.

af slottet. Ved nedbrydningen har det heldigvis ikke kunnet betale sig ogsaa at fjerne grundstenene, der nu er hovedvidnerne om slottets overraskende og egenartede karakter. Allerede grundplanen blev en stor overraskelse. Som det fremgaar af målingen har der ved hvert hjørne af den forbausende lille bygning, der kun maaler 16 x 18 m, og altsaa nærmest er kvadratisk i planen, rejste sig ottekantede hjørnetårne... Udformet paa en, under disse himmelstrøg helt ny og ukendt maade stod det lille jagt-slot ude i vesteregnen. En fremmed og mærkelig fugl var og blev det i dansk arkitekturhistorie, og dets levetid blev kun kort. Efter hertug Hans' død 1580 benyttedes det ret sjældent, siden 1634 aldrig. Det vedligeholdtes ikke mere, og omegnens folk begyndte at sikre sig billigt bygningsmateriale fra det øde slot... Bygninger af Grøngårds type findes ikke i Danmark. Beslægtede anlæg forekommer derimod, hvad der ikke kan være overraskende, i Holland, hvor landsteder som Biljoen i Gelderland og navnlig Heemstede i provinsen Utrecht bør fremhæves.

Folk i Lydersholm

*Med lige værdighed i borg og hytte...
N. F. S. Grundtvig*

Befolkningen i Lydersholm/Grøngård Mark området var opdelt efter, hvem der var dansk eller tysk, efter personlig omgangskreds, eller efter hvem der kom i forsamlingshuset. Alle kom dog jævnlige hos købmand Ejnar Schmidt for at gøre de nødvendige indkøb. I forsamlingshuset kom kun de dansksindede, mens hjemmetyskerne måtte rejse de 9 km til kroen i Saksborg.

Mine forældres personlige omgangskreds var en 15-20 familier, fortrinsvis større gårdejere, som i vinterens løb inviterede hinanden til sønderjysk kaffebord derhjemme. Det var en vinterforetelse hvor stadsstuen – »æ døørns« – blev varmet op og taget i anvendelse, og hvor man så traf de samme mennesker til 15 aftenkaffeselskaber rundt omkring i de forskellige hjem. Min far klagede tit over, at det blev lidt trivielt at se de samme mennesker igen og igen så mange gange i løbet af vinteren. Det var måske derfor at han tit glemte sin pibe eller sine briller under disse sammenkomster. Jeg måtte i hvert fald mange gange af sted næste dag for hente de glemte sager. Man ankom ved 20-tiden og blev først budt ind i den fine stue »æ døørns«, hvorefter man blev bænket omkring kaffebordet til en sædvanlig rækkefølge af brød og kager; boller med smør, sandkage, kringle, lagkage og de 3-4 forskellige slags småkager, hvor fedtkagerne altid var med, både de hvide og dem med chokolade. Hertil blev der drukket utroligt meget kaffe, som min far ikke kunne tåle at drikke om aftenen, fordi han havde problemer med at sove bagefter. Det var forventet, at husmoderen foretog ihærdig nødning af gæsterne mange gange under kaffebordet, som var en rigtig kaloriebombe.

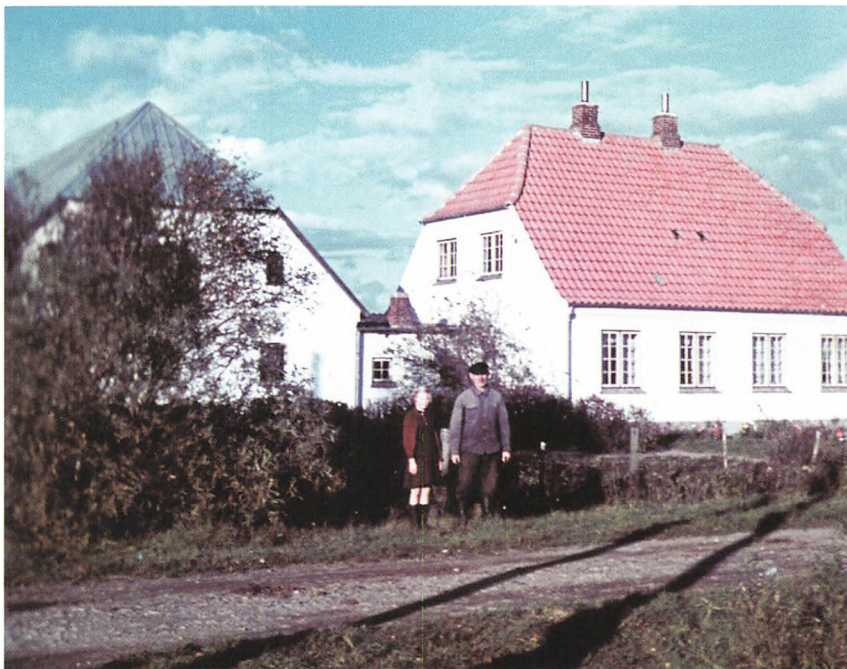
Lydersholm var ikke større end, at alle havde kendskab til samtlige beboere i alle huse selv på de afsides beliggende ejendomme (udstederne), hvor man holdt sig mere for sig selv. Man vidste, hvad folk hed de forskellige steder, og man kendte deres særheder: »Æ gammel smej« (den gamle smed) forsvandt en gang i mellem og tilbragte et par dage på sin cykel for at drikke sig en

Min mor, Ellen Leick, i midten med Axel og Anna Rud Bentholm, prominent bestyrerpar på Grøngaard avlsgård, til højre. Til venstre sidder bygmester Andreas Edlefsen og kone. Edlefsen var kendt for at synge skilingsviser uden akkompagnement.

»kæp i øret«. Så dukkede han pludselig op igen og kunne spille sjove melodier på sin hjemmelavede violin »æ teufelsgeige«. Andreas Edlefsen, der var snedker, sang gamle skilingsviser uden akkompagnement og Hanchen Hansen, den studerede bondekone på Blomsgaard, sagde personlige bemærkninger til folk, så de næsten »krøb i et musehul«.

Bygmester og snedker Georg Hansen var søn af den tidligere lærer Hansen på Lydersholm skole. Georg Hansen var bygmester og »arkitekt« for forskolen, der blev opført 1931, fordi der kom flere børn til skoledistriktet, der bestod af Lydersholm og Grøngård Mark. Georg Hansen var, hvad min far kaldte, en »begavet« mand, der praktiserede mange andre gøremål end sit håndværk. Han byggede kunstfærdige figurer i sin have, spillede mandolin og sang udenfor sit hus på sommeraftener, og han løb på skøjter

Husmand Jens Sørensen foran sit husmandssted, som blev udstykket fra avlsgården Grøngaard i mellemkrigstiden. De mange udstykninger til husmandssteder var grundlaget for at børnetallet på Lydersholm skole steg i 1920-30'erne, og at man måtte udvide med en forskole.

på engene sammen med børnene om vinteren – selv da han var i en høj alder.

Fru Bentholt, bestyrerfrue på Grøngaard avlsgård, var min første klaverlærerinde. Hun akkompagnerede også til fællessang på det forstemte klaver i forsamlingshuset ved møderne. Avlsgården Grøngaard var den største landejendom i området. I 1929 var hun ankommet sammen med sin mand, bestyrer Axel Bentholt, ansat som bestyrer af Jordlovsudvalget. Fru Bentholt var en snakkende, blomstrende og foretagsom dame, som fik stor kulturel betydning i lokalområdet på grund af sin foretagsomhed og sine mange kontakter til betydende kredse i indland og udland. Fru Bentholt var ikke sønderjyde, men var redaktørdatter fra Aarhus.

Post Hansen var en lille tynd, benet og undselig mand, som sad på sin cykel i sin sorte uniform og kørte sin daglige runde til Grøngård Mark og Lydersholm distriktet. Man vidste godt, at han også havde et lille hus i Jejsing, hvor han sad inde bag gardinet, når han ikke kørte post. Han havde sin lille karakteristiske sorte kasket på, når han cyklede rundt fra hus til hus.

Kasketten lettede han på, når han lavmælt hilste på forbipasserende. Post Hansen cyklede meget langsomt på en meget karakteristisk måde: Tre, fire omgange fremad på pedalerne og så et enkelt lille trin tilbage. Det var ikke til at tage fejl af, at det var ham der kom cyklende, det så man på lang afstand. Jeg var meget bæret over, at post Hansen også lettede på kasketten, når han langsomt kom cyklende forbi mig på landevejen. Jeg var jo bare en lille knægt, men Post Hansen var meget demokratisk og hilste på Gud og hvermand, lettede på kasketten og sagde »godaw«. Om vinteren var kasketten suppleret med et par små tynde ovale ørevarmere, som sørgede for, at han ikke fik forfrysninger i ørerne på sine lange ture. Post Hansen kom hver dag fra Jejsing jernbanestation, hvorfra han udbragte sin lille last af breve, aviser og enkelte pakker. Han kunne som regel have hele lasten på sin sorte cykel, med den store lædertaske på styret, som han året rundt brugte til at udbringe post til det lille samfund afgrænset af Grøngård Mark og Lydersholm. Post Hansens runde tog hver dag en 5-6 timer, men han havde fundet ud af en genvej fra Gammel Blomsgaard ad en marksti for at komme fra Grøngård området til Lydersholm forbi skolen. I granskoven der omgav skolen havde han fundet sit lille hjørne, som vi altid undgik, fordi han tit sad på hug der og forrettede et nødvendigt anliggende. Post Hansen blev meget gammel – langt op i 90erne. De mange cykelture som landpost i Lydersholm distriktet havde sikkert hærdet ham.

Doktor Dahl var skolelæge i Tønder amt og kom jævnlgt på skolen og foretog helbredsundersøgelser og vaccinationer af eleverne. Doktor Dahl var kommunist, og selvom min far var erklæret konservativ, så udviklede der sig et langvarigt nært venskab mellem de to. Da min far efter pensioneringen flyttede til Tønder, blev han i en lang årrække genbo til doktor Dahl på Skovroysvej. Doktor Dahl var en lille stiltfærdig mand, der kørte

rundt i en af de første udgaver af den tyske VW. Han var en af de få voksne personer, der påskønnede de gode skøjteforhold på Lydersholm enge om vinteren. Lige så snart isen var sikker nok, kom doktor Dahl kørende i sin folkevogn, skruede skøjterne på og skøjtede rundt på lige fod med os børn. Han besøgte jævnligt min far på skolen, også selv om det ikke var i embeds medfør. En sommerdag stod han og snakkede med min far ude på hovedtrappen lige under den kvist, hvor min bror og jeg havde værelse. Jeg havde ikke lagt mærke til dem, mens jeg opholdt mig oppe på værelset og tissede uheldigvis ud af vinduet ned på græsplænen foran dem. Doktor Dahl anede ikke uråd, men bemærkede dog stammende til min far: »Det er dog mærkeligt, der er ikke en sky på himlen, og alligevel er det som om, det regner«; men min far var vist godt klar over, hvad der foregik.

Grænsen

Frø af ugræs er føjet over hegnet....

J. Ottosen

Grænsen til Tyskland, som går cirka 2 km syd for Lydersholm, var for mig i efterkrigstiden en grænse til en uhyggelig og farlig verden. På den anden side af grænselinien lå det øde, fattige og farlige – men besejrede Tyskland – der var skyld i alle trængslerne, som havde plaget min egen familie og andre nord for grænsen. Syd for Skelbækken, som dannede selve grænselinien, var det selvfølgelig forbudt og farligt at bevæge sig, fordi der – foruden de danske grænsegendarmer – var tyske grænsevagter, som holdt øje med alting.

Gårdejer Hans Christian Kjeldsen havde en mark beliggende op til den dansk-tyske grænse, hvor han havde kreaturer. En sommerdag, hvor han skulle tilse dem, vendte han ikke tilbage til gården i Lydersholm. Da man satte en eftersøgning i gang, var det eneste spor, man havde af ham hans træsko, som stod ved bredden af Skelbækken på den danske side. Der gik adskillige dage før man hørte livstegn fra ham, fordi det viste sig, at han, efter at have sat træskoene ved åbredden, var vadet over Skelbækken til den tyske side for at jage nogle af sine bortløbne kreaturer tilbage til marken på den danske side. En tysk grænsepatriolje havde anholdt ham som grænseoverløber og kørt ham til forvaring i Flensborg. Hans Christian Kjeldsen havde imidlertid ingen papirer på sig og havde nægtet at udtale sig til det tyske grænsepolitiet, der derfor havde reageret ved at beholde ham i 4 dage i arresten i Flensborg.

En gang imellem fik jeg lov af de danske grænsegendarmer, der var på vagt ved Bejers kro, at låne kikkerten og kigge over i det »mystiske« land, hvor det eneste levende, man kunne få øje på i det øde landskab, var kreaturer eller enkelte biler, som kørte på cementvejen. Hitler havde i 1930'erne anlagt en cementvej parallelt med grænsen med det formål at bruge den i en angrebssituation mod Danmark. Det blev til virkelighed den 8.-9. april 1940,

To danske grænsegendarmere iført de karakteristiske lyseblå uniformer ved græsebommen ved Sønderå og Bejers Kro. Den lyseblå uniformering blev senere ændret til en sort mundering, ligesom karabinbevæbningen blev afskaffet.

hvor alle de tyske militærkøretøjer var opmarcheret på cementvejen allerede et par døgn før, Besættelsen af Danmark fandt sted.

Den nærmeste grænseovergang fra Lydersholm var Bejers kro. Men i virkeligheden var der hverken grænseovergang eller kro på dette sted. Kroen var blevet nedlagt mange år tidligere, og grænseovergangen var lukket med en bom og bevogtet af grænsegendarmere fra Lydersholm, som kun lukkede bommen op for lokale

bønder med særlig tilladelse. Efter krigen var der permanent gendarmvagtpost i en del år, og vi børn kom der meget for at bade i Sønderå. Gammelå var desværre uegnet til at bade i om sommeren, fordi vandet var for lavt og grumset. I modsætning hertil var vandet i Sønderå hurtigt strømmende og friskt. På varme sommerdage cyklede vi de 2 kilometer ned til grænsen ved Bejers Kro og badede ved et sluseanlæg, hvor vandet strømmede særlig hurtigt, og hvor vi kunne tilbringe mange timer med at pjaske i det strømmende åvand og glibe fisk. Glibning var en meget effektiv metode til at fange fisk på. Gliben, »æ gliif«, var en aflang fast ruse i en træramme, der blev betjent af to personer, der gik på hver side af gliben ude i åen. Man satte rusen ned på bunden med åbningen ind mod åbredden, derefter stampede man samtidig på begge sider af gliben ind i åbredden således at fisk, der sad inde i kantbevoksningen, svømmede ind i rusen, som man så vippede rundt og trak op af vandet. Og det var forbløffende, hvad man kunne fange på ganske kort tid af gedder, aborrer, ål og skaller med denne metode, som vist ikke var helt lovlig, fordi det blev betragtet som rovfiskeri.

28 grænsegendarmere kom til Lydersholm ved Genforeningen i 1920 samtidig med min fars ansættelse som lærer ved den danske skole, og de satte deres danske præg på området, der indtil da fortrinsvis var beboet af hjemmetyske gårdejere. Lydersholm var det 13. Afsnit under Grænsegendarmeriet. Der blev opført en række gendarmtjenesteboliger – også kaldet statshusene – og gendarmernes arbejde gik ud på at afpatruljere grænsen til fods på de såkaldte gendarmstier, der ofte blev anlagt hen over privat jord. Grænsegendarmene gik deres 4 timers patruljeringsture langs grænsen, dag og nat, sommer og vinter. Det var sjældent, at de fangede en grænseoverløber, men de svigtede sjældent fra deres arbejde ved at pjække fra en »tur«, og de beklagede sig aldrig. Med en passende afstand havde de læskure i de øde grænseegne, hvor de kunne lune sig ved en lille kakkelovn om vinteren. Schæferhunden, som blev fodret derhjemme med kalluner (koma-ver) fra slagteriet, var næsten altid med på »turen«.

Umiddelbart efter Besættelsen i 1940 ankom der 15 tyske soldater til Lydersholm, der indlogerede sig i det danske forsamlings-

hus. I en periode herefter blev grænsen afpatroljeret af både en tysk soldat og en dansk grænsegendarm i fællesskab. I 1944 gik det dog galt, da alle grænsegendarmen blev arresteret og interneret i Frøslevlejren den 20. september, samtidig med at også det danske politi blev arresteret af tyskerne. Fru Anna Rud Bentholt fra Grøngaard berettede herom:

Tyskerne arresterede det danske politi; i Tønder blev ingen anholdt, mange forsvandt. Politimester Brix indkaldte til hemmeligt møde på Tønderhus. Samme dag ringede grænsegendarmeriets fungerende chef, kaptajn A. S. Ørsted Petersen rundt til vagtmestrene og sagde: »Nu er De ikke i tjeneste mere; men hold Dem hjemme! De vil blive afhentet!« Dagen efter, i middagsstunden, blev en lastbilfuld (en af de grågrønne tyske vogne med presenning over) lyseblå gendarmen læsset af her lige syd for Grøngård ved indkørslen. Det var gendarmen fra Sæd. De skulle vente her ved grøftkanten, mens tyskerne hentede gendarmen fra Lydersholm og Dyrhus. Vi gik alle derud. Arbejdet måtte hvile et par timer, det blev 3. Vi skulle jo da sige farvel til vore gendarmen. To tyske soldater stod vagt, bevæbnede med håndgranater, maskinpistol og revolver.

Efter at alle Lydersholm-gendarmen var hoppet ud af bilen her ved gården, kørte bilen til Udbjerg og Dyrhus efter flere. Imens sad vi på grøftkanten og snakkede med gendarmen. Kaptajn Ørsted Petersen lå på ryggen og med hænderne under nakken og hovedet i græsset og hvilede sig. Han var meget træt, han havde også kørt hele natten og hjulpet tyskerne med at hente gendarmen. Det lyder utroligt: »Om en time kommer tyskerne og henter gendarmen«. Sådan lød en telefonbesked fra kaptajn Ørsted Petersen til vagtmesteren. Vagtmester Andersen gik frem og tilbage ude på vejen og ventede. Gendarmen gik og ventede på at blive afhentet. Mange, ja alle kunne være gået under jorden! I stedet blev de ført til internering i Frøslevlejren, og herfra blev en del senere ført til Tyskland.

I Jyndevad var nogle gendarmen ikke hjemme, da tyskerne kom for at hente dem. De cyklede så selv til Frøslev senere! Om natten kørte en lastbil i tågen mod en flok kreaturer ved Lille Tønde Kro. Vognen viste sig at være fuld af gendarmen, der skulle føres bort.

En tysk grænsevagt som her undtagelsesvis havde ladet sig fotografere af min far kort tid efter krigens ophør. De tyske vagter havde ordre til ikke at lade sig kontakte af danske statsborgere eller fotograferere, når de var på vagt ved grænsen.

I 1952 blev Grænsegendarmeriet omdannet til et civilt korps, Toldgrænsekorpset, og i 1959 ændredes bevogtningen til at foregå med bilpatruljer. Da Grænsegendarmeriet i 1952 blev omdannet til Toldgrænsekorpset, forsvandt et korps og et erhverv, der aldrig senere er vendt tilbage.

I Lydersholm spillede de danske grænsegendarmere en vigtig rolle i den nationale kamp allerede fra 1920, da ca. 30 grænsegendarmere flyttede til byen, og statshusene blev bygget. Statslige institutioner florerede i det hele taget i grænselandet. Der var den automatiserede statstelefon, som kom meget tidligt til området,

fordi telefonen var et politisk opprioriteret våben i den nationale kamp. Statsradiofonien i København sendte ofte rapportagevogne til Sønderjylland for at styrke danskheden og fortælle om de specielle forhold i grænseegnene. Statens Jordlovsudvalg oprettede et sønderjysk jordlovsudvalg med sæde i Tønder i 1929. Jordlovsudvalget skulle fremme udstykningen og oprettelsen af nye landbrug i grænselandet. Der blev som en følge heraf blandt andet oprettet 6 nye husmandsbrug i Grøngård området. Udstykningen af husmandsbrug skulle også bevirke, at så meget landbrugsjord som muligt kom på danske hænder. Endelig var der statsskolerne, som stod for den videregående danske skolegang op til studentereksamen.

Hjemmetyskere

*Deutschland, Deutschland über alles,
über alles in der Welt...
August Heinrich Hoffmann von Fallersleben*

De 2 første linier i den tyske nationalsang hentyder til, at Tyskland værdsættes mere end alt andet i verden – og ikke, som mange tror, at Tyskland skal herske overalt.

Min bedste ven og kammerat i underskolen, Gerhard Andresen, kom fra en hjemmetysk familie fra nabogården til skolen. Gerhard var sød og rar, vi legede tit sammen, men Gerhard kunne ikke lege så meget som jeg, fordi han skulle hjælpe til på gården derhjemme, hvor også jeg tilbragte mange timer. De havde et par flotte Oldenborgheste, Max og Moritz, ude i hestestalden. Inde i stuen hang et foto af Gerhards onkel i tysk militæruniform. Han havde været med på Østfronten for Tyskland og sad som fange i Sibirien, men blev løsladt i 1951, hvorefter han returnerede til Danmark. Jeg kan endnu huske Gerhards fødselsdato den 27. januar. Selvom Gerhard gik i den danske skole, kom han og hans familie aldrig i de danske selskabelige kredse, det danske forsamlingshus, på den danske sportsplads eller til den danske ringridning. Alle Gerhards og hans families sociale kontakter var til det tyske mindretal og til det lokale centrum for hjemmetyskere på Saxborg kro. Beboerne i Lydersholm var opdelt i danskere, tyskere og så de »blakkede«, som ikke kunne finde ud af deres nationale tilhørsforhold. Gerhard og jeg gik i 1. klasse i forskolen hos frk. Holst fra april 1945 og kunne derfor, kun fordi krigen var slut, have et kammeratskab på tværs af de nationale skel. Under Besættelsen fra 1940 til 1945 var stemningen i Lydersholm – ligesom i andre dele af Sønderjylland – uforsonlig. Et sådant kammeratskab med et barn fra en hjemmetysk familie ville have været umuligt bare et par år tidligere. Gerhard overtog gården efter sin far og døde desværre af et hjertestop i 2005. Jeg nåede at besøge ham på gården Lydersholm i 2004, det vil sige 60 år efter, at vi startede i skole sammen. Det var første og eneste gang, jeg så ham efter barndomsårene. Ger-

En gruppe elever fra Lydersholm skole foran mindesmærket for modstandsbevægelsens faldne i Ryvangen i København under en skoleudflugt til hovedstaden i 1948. Jeg står helt til højre ved siden af min klassekammerat og »hjemmetysker« Gerhard Andresen.

hard var glad for besøget og sagde blandt andet, at han jo aldrig var rejst væk fra Lydersholm »æ æ jo alle kommen væk fra Lysholm«.

Under den Anden Verdenskrig medførte den nationale polarisering, at der på nogle gårde blev flaget med hagekorsflag, da tyskerne tog Paris. En gårdejer i Jejsing udtalte: »Kampen føres ingenlunde for at undertrykke andre nationer. Målet er at frembringe lykke og fremgang overalt i Europa ved hjælp af den tyske kraft. England er den egentlige undertrykker og skal knuses«. Og dog – på det lokale plan var der plads til forsonlighed – ved min-

degudstjenesten for den danske grænsegendarm Jens Albrecht Petersen i Burkal kirke i januar 1945, mødte hjemmetyskerne fra Lydersholm op for at mindes ham. I døden var alle lige.

I hverdagen var der kun mindre konfrontationer mellem danskere og hjemmetyskere. Det var meget populært blandt børn at få lov køre med på høstmaskinerne i marken. En dag efter krigens ophør bad min bror Geo om at få lov til at køre med hos en hjemmetysk gårdejer. Uheldigvis havde han en engelsk Royal Air Force hue på, så den tyske gårdejer sagde, at han skulle »tej det moch a æ hoj« (først fjerne det møg han havde på hovedet). Min bror svarede dog: »Så beholte æ æ moch å æ hoj« (så beholder jeg det møg på hovedet) og forsvandt.

Om de 25 års nationale konflikter fra 1920-1945 skrev min far:

I 1920 var ca. 50 % af eleverne fra tysksindede hjem, men allerede i 1925-26 var børn fra dansksindede hjem i kraftigt flertal. Påsken 1929 startede en tysk privatskole, som fik lokale hos en hjemmetysk gårdmand i en af de af Vogelgesang erhvervede gårde. Seks elever fra den danske skole tilmeldtes denne nye tyske skole fra dens begyndelse. Overflytningen skete gnidningsløst, ja nærmest på en venlig måde. Forældrene framelde børnene personligt og takkede for de forløbne år, idet de betoned, at det ikke var den danske skole, de var utilfredse med, men de ønskede nu engang deres børn undervist på tysk.

Trods dette opstod der alligevel et skel. Kort forinden var der blevet indviet et dansk forsamlingshus – Danmarks mindste forøvrigt – og de tysksindede beboere tilkendegav, at dette var den egentlige grund til oprettelsen af den tyske privatskole. Året efter – altså i 1929 – indviendes den nybyggede privatskole. Samme dag afholdtes det tyske årsmøde i Tønder. Mange ledende tyske gæster herfra deltog i indvielsen. Der holdtes mange taler, og denne dag syntes rigtigt at give det tyske arbejde vind i sejlene.

Småbataljer mellem eleverne fra de to skoler hørte en tid lang til dagens orden. Den tyske lærerinde animerede tilsyneladende sine elever til at provokere til sammenstød. Jeg forbød mine elever det, og efter at jeg havde talt med min tysksindede nabo – som var formand for privatskolen – om dette forhold, gav det ro. Skolelivet i begge skoler gik sin rolige og fredelige gang.

Tyskerne samledes imidlertid til møder og andre arrangementer i deres

skole og isolerede sig mere og mere fra landsbyfællesskabet, men også det danske arbejde i skole og forsamlingshus voksede i indhold, styrke og omfang...

Skal man, hvad forældrekrædsen angår, gøre den nationalpolitiske stilling op med hensyn til udviklingen siden 1920, så var der dengang 9 danske familier, heraf 5 gårdmænd og 4 grænsegendarmer. Af tysksindede familier var der ved genforeningen 14, hvoraf de 13 var gårdejere og en håndværker. I dag – 25 år efter – er der 32 danske familier, og heraf er de 14 enten gårdejere eller husmænd, 3 er håndværkere, 3 aldersrentenydere og 12 grænsegendarmer. De tysksindedes tal er næsten de samme som i 1920, nemlig 15 familier, hvoraf 13 er gårdmænd eller forpagtere af Vogelgesangejendomme (5), 1 håndværker og 1 aldersrentenyder. Udover disse 2 kategorier er der tale om en tredje, nemlig de såkaldte blakkede. I disse 3 familier er manden tysksindet eller tyskorienteret og konen dansk. Men hos dem alle 3 er spindesiden så stærk, at manden ikke politisk tager det afgørende standpunkt, og på den måde er familierne i det nationale spil neutraliserede.

Efter nedlæggelse af den tyske skole Lydersholm i 1945, blev der ikke igen senere taget initiativ til oprettelse af en sådan. Om forholdet mellem tyske og danske symboler på den danske skole har min far berettet følgende:

Væggene var før 1920 prydet med 2 store billeder – på det ene sås Martin Luther og hans medhjælper og det andet var en farvestrålende gengivelse af den tyske kejser Wilhelm II. Sidstnævnte billede var ganske vist taget ned, da jeg kom – glas og ramme stod på et loftsværrelse, mens selve billedet var sporløst forsvundet. Hen på efteråret 1920 var skolekommissionens formand – gårdejer Lorenz Hansen, Blomsgaard – en eftermiddag på besøg hos amtsskolekonsulenten i Tønder og fik her et uindrammet billede af kongen. Glædesstrålende kom Lorenz Hansen hjem og ville hurtigst muligt have det indrammet, da amtsskolekonsulenten ville besøge skolen nogle dage senere, og så skulle kongen selvfølgelig i glas og ramme og pryde vor lille skolestue. Ramme og glas fra kejserbilledet blev så sendt til byens snedker Georg Hansen, som var søn af den tidligere tyske lærer ved skolen, og han tilpassede rammen til kongebilledet, der så kunne hænges op i klasselokalet. Der hang det så i godt en

I en årrække deltog vi hver sommer i grænselandsstævnet på Rønshoved Højskole. Min lillebror Leif og jeg deltog i stævnet sammen med min far, mens mine to storebrødre kom på besøg i weekenden.

halv snes år, indtil jeg en dag tog billedet ud af rammen for at fjerne nogle døde fluer, der i tidens løb havde forvildet sig ind bag glasset, og til min overraskelse, men også morskab, opdagede jeg, at snedkeren i sin tid havde anbragt det gamle kejserbillede som bagbeklædning til kongebilledet. Mystikken omkring kejserbilledets forsvinden var løst – den tysksindede, snedige snedker havde fået sin elskede kejser op på skolens væg igen.

Min opdagelse resulterede i, at kejseren nu endelig kunne fjernes, og et nyt pragtfuldt kongebillede i guldramme kom herefter til at pryde skolestuen.

Der er skrevet mange bøger om den nationale konflikt i grænselandet. Problemstillingen er kompleks og indebærer ikke kun de historisk baserede politiske forhold i det sønderjyske grænseland. Den er heller ikke funderet alene på sproglige forskelle. I virkeligheden blev grænsedragningen i 1920 foretaget tværs igennem områder i Sønderjylland, hvor det danske sprog stod stærkt. De kulturelle forskelle det vil sige forskelle i livsstil samt holdninger til børneopdragelse, arbejdsforhold, humor og kunst spiller også ind.

Kunstmaleren Emil Nolde blev født som Emil Hansen i landsbyen Nolde, som kun ligger få kilometer i luftlinie fra Lydersholm. Han kom fra en tysk landmandsfamilie og var en kunstmaler, der i sit farvevalg og holdninger var tysk. Noldemuseet ligger derfor – naturligt nok – i dag i Seebüll lige syd for den dansk/ty-ske grænse. I dag er nationalitetskonflikterne mellem hjemmety-skere og dansksindede stærkt nedtonet, selvom de kulturelle forskelle består. Integrationsprocessen i blandt andet EU-regi har siden 1960'erne været stærkt medvirkende hertil.

Sprog

*Æ ska u' å fri, æ ska u' å fri,
æ ha' køjt en kachi mæ sinne i...
Ukendt forfatter*

Den vestsønderjyske dialekt talte man i hverdagen »te daule«, medmindre man var tilflytter nordfra eller var inkarneret hjemmetysker og derfor kun talte tysk. Vestsønderjysk var fladere i vokalerne end det østsønderjyske, der havde (og har) et mere syngende tonefald. Fælles for begge var dog, at sproget var fyldt med underdrivelser »understatements« og ofte selvironi, selvom det drejede sig om alvorlige emner. Denne tilgang og brug af det sønderjyske sprog er typisk for forfatteren Erling Jepsen, der i »Kunsten at græde i kor« behandler et så alvorligt emne som incest i en familie i et sønderjysk landsbysamfund. Han har selv udtalt at »emnet bliver lettere at tale om, fordi sprogetone og ordvalget indeholder forsonende elementer«. Peter Schönau Fog, som intruerede filmatiseringen af »Kunsten at græde i kor« inddrog den nu nedlagte købmandshandel i Lydersholm som ramme »location« for filmoptagelserne af dette familiedrama. Skuespilleren Jesper Asholt, der spiller den mandlige hovedrolle som faderen, er midtjyde fra Bjerringbro. Han måtte erkende, at han skulle sætte sig ind i den sønderjyske dialekt »fordi der er en bestemt musik i sønderjysk, som man skal lære, for at det lyder rigtigt«. Resultatet blev en anmelderrost film om et tragisk emne, hvor sproget er 100 % sønderjysk.

Min egen far var født og opvokset i den østsønderjyske by, Haderslev, men havde kun delvis tilpasset sit sprog til den vesteregnsbeliggende landsby, Lydersholm. For eksempel sagde han »a« for jeg i stedet for »æ«, som er den vestsønderjyske betegnelse for 1. person ental. Vokalerne er vigtige i sønderjysk dialekt. Man kan for sjov lave en sætning, der kun består af vokaler: »Æ æ u' å æ ø i æ å«. Sætningen betyder oversat: » Jeg er ude på øen i åen«.

Selvom man overordnet kan opdele det sønderjyske sprog i en vestlig og østlig dialekt, så var der i 1950'erne også lokale forskel-

Købmand Ejnar Schmidts nedlagte forretning, som i 2007 blev brugt som ramme for filmatiseringen af Erling Jepsens roman »Kunsten at græde i kor«. Den oprindelige købmandsforretning, som i min barndom blev drevet af købmand Andersen, var dengang i hovedbygningen til højre.

le mellem den måde, man for eksempel talte på i Lydersholm og Rudbøl, der kun ligger 20 kilometer mod vest. Gårdejer Hans Christian Kjeldsen var tilflytter fra Rudbøl, hvor man udtalte ordene – sagde man – på en »bredere« måde end i Lydersholm. Kjeldsen medbragte også vendinger og ord, som man ikke forstod i Lydersholm, fordi de kun var lokalt udbredt i Rudbølområdet.

Selvom hverdagssproget var sønderjysk, så blev rigsdansk brugt i formelle sammenhænge eksempelvis i skolen, forsamlingshuset, ved gudstjenester, og når man sang fællessang. Højskolesangbogens tekster kunne ikke umiddelbart synges på sønderjysk, og der var kun et par få hjemstavnsange, der var skrevet på denne dialekt, og som blev brugt i det daglige. En lille sang, som blev brugt for sjov var: »Æ ska u´ å fri, æ ska u´ å fri, æ ha køjt en kach mæ sinne i ...«. Teksten betyder oversat »jeg skal ud at fri, jeg

skal ud at fri, jeg har købt en kage med rosiner i...«. »Kach« bruger en meget almindelig sønderjysk konsonantlyd, som måske kan tilbageføres til tysk, hvor den findes i for eksempel »kuchen«. Frierens foretagende lykkes desværre ikke, han får afslag, derfor ender sangen med at konstatere »ska do u´ å fri, ska do u´ å fri, ska do alle køf kach mæ sinne i ...«. Som kan oversættes til »skal du ud at fri, skal du ud og fri, må du aldrig købe kage med rosiner i...«. Det vil sige rosinkagen får ansvaret for, at frieriet mislykkes.

Visse sønderjyske ord og vendinger er specielle og blev også jævnligt brugt af befolkningen i Lydersholm. De allerfleste er ikke umiddelbare afledninger af danske ord:

strøv; skynde sig
mojn; farvel
granne; klog
kre'; kreatur
futmælk; skummetmælk
bælle; hud, skind
dørens; pæne stue, daglige stue
afle; skabagtig
sinne; langsomt
unnen; varm mad, aftens- eller middagsmad
na'e; mad med brød (af nadver)
daue; morgenmad
dæfå ingen; selv tak
krette kå' eller krette ba'; trillebør
fen'; mark
schnutte; næsvis, fræk

Mange af disse ord kendes idag nok kun af den ældste del af befolkningen. Den sønderjyske dialekt er idag på tilbagetog. Den teknologiske udvikling med fjernsyn, computere og internet er her, ligesom andre steder, på fremmarch og med til at formindske kendskabet til og udbredelsen af den sønderjysk dialekt.

Hverdag

Et jævnt og muntert virksomt liv...

N. F. S. Grundtvig

Dagligliv i landbruget i efterkrigstiden var en tid, hvor gamle landbrugsmetoder langsomt blev skiftet ud med mekaniseringer. Ofte var der én eller måske flere landbrugsmedhjælpere, eller karle, på hver gård. I køkkenet var der ligeledes ansat piger til hjælp i husholdningen. Alle landbrug havde heste (de bedste arbejdsheste var af jysk race) til trækformål i marken kun sjældent suppleret med en traktor. Heste blev brugt til alt: Pløjning, harvning, såning, kartoffeloptagning, til hjemtransport af hø eller korn, eller om søndagen til ringridning. Heste var også trækdyr til familiens »jumbe« til stadskørsel, når man skulle til byen. En gang i mellem lå en (selv)død hest i flere uger på marken med udspilet mave og de 4 ben strittende ud til alle sider. Gæringsprocesserne fortsatte i hestens mave efter dens død og betød, at tarmgasserne fyldte hestens vom, så den lå udspilet som en ballon, fordi luften ikke kunne undslippe. Der bredte sig en rådden stank fra dyret i hele byen indtil »kadaverbilen« ankom og transporterede den døde hest afsted til kød- og benmelsfabrikken.

Kartoffelferien om efteråret var en lejlighed for skolebørn til at tjene en dagløn ved at samle kartofler. Man fik 35 eller 50 øre i timen og var to om en trækasse, der skulle fyldes med kartofler så hurtigt som muligt. Når kartoffeloptageren var passeret, gjaldt det om at få samlet sin stribe og blive færdig før de andre hold. Kartoffelkogereren, der kørte fra gård til gård kogte kartofler til foderbrug. Det var specielt de store kartofler, der idag bruges som bagekartofler, der dengang ikke blev anset for velegnede i husholdningen. Nogle gårdejere var mere velanskrevne hos skolebørnene som arbejdsgivere, når det gjaldt kartoffelopsamling. Bentholm pressede timelønnen, og havde sværere ved at skaffe sig opsamlere blandt skolebørnene end andre mere gavmilde kartoffelavlere, der betalte lidt mere.

Mange marker blev brugt til afgræsning, og det gjaldt især engene efter afmejningen og høhøsten. Køerne kom ind om vint-

Heste blev endnu i 1950'erne brugt som trækdyr i landbruget. På billedet ses et forspand heste til tømning af høet under høhøsten.

ren og blev fodret med enghø, der understøttede god mælkekvalitet på grund af den varierede sammensætning af enghøet. Der blev malket morgen og aften med eller uden malkemaskine. Under alle omstændigheder skulle køerne eftermalkes med hånden efter maskinmalkningen. Mælken blev kørt til andelsmejeriet i Jejsing i mælkejunger, der stod ude ved vejen og blev returneret fyldt med valle til grisefoder, hvor valle og malet korn blev blandet til en grød.

Hver aften cyklede min bror eller jeg afsted til staldøren og hentede friskmalket mælk i en spand. Vi cyklede ofte i buldermørke og væltede ind imellem med mælkespanden og måtte afsted igen. Den friskmalkede mælk blev ikke drukket men gemt

til næste dag, fordi den var for »vammel«, når den lige var kommet ud af koen. Men børn drak som regel hver en liter om dagen, og der blev lavet egne surmælksprodukter derhjemme om sommeren, det vil sige tykmælk med et lille lag fløde oven på.

Vi spiste egne produkter fra haven eller lokale produkter fra gårdene, dvs. grøntsager, kartofler, bær og frugter kom fra lokalområdet. Vi havde hjemmeslagtinger på skolen, når vi havde købt en levende gris, og fik så hjemmeslagter Wilhelmsen fra Jejsing til at foretage de fornødne håndgreb indtil grisen hang opsprættet på en stige op ad garageporten. Det blev til blodsuppe og blodpølse samt medisterpølse fra de rensede grisetarmer. Grisens blære blev pustet op for sjov eller blev måske til en »rummelpot« et hjemmelavet rytmeinstrument, som har givet navn til det sønderjyske satiriske blad. Solbær, ribs, blommer, æbler og pærer fra baghaven blev henkogt til saft, syltetøj og gelé, og æg fra vores egne høns blev måske til »skidne æg«, mens resten kom i en krukke i kælderen og konserveret i »vandglas«. De fødevarer, som vi ikke selv kunne producere eller få på nabogårdene, købte vi hos købmand Ejnar Schmidt i Lydersholm eller de handlende, som kom kørende lige til døren. Mælkevognen kom med mejeriprodukter. Bageren, kolonialhandleren, slagteren og fiskemanden kom en gang om ugen. Bager Hansen og købmand Andresen kom fra Jejsing, Slagter Langholtz fra Rens og fiskehandler Wilhelmsen, der kun havde et ben og blev kaldt Hans Peter »Einbein« Wilhelmsen, kom fra Jejsing på motorcykel med sidevogn. Hans Peter »Einbein« gik også på andejagt, selvom han var handicappet. Han stod blot stille i roemarken og ventede på andetrækket støttet af sin krykke, og nedlagde sine vildænder i skumringen om efteråret. Jagthunden klarede hentningen af byttet.

Større indkøb, som ikke kunne klares i lokalområdet, blev gjort i Tønder 12 km vestpå. Man cyklede, tog den ugentlige rutebil eller gårdejerne kørte måske selv i »jumbe« med hesteforspand.

Landbrugsvogne med hjul af træ med jernbelægning var mere almindelige end vogne med gummihjul, og hestene blev regelmæssigt forsynet med nye jernsko hos »æ smej« Jakob Mathiesen, der svitsede hestenes hove med de glødende hestesko, så pasformen blev bedre, og man havde en sveden lugt af brændt hestehov

over det meste af byen. Smeden kunne lidt af hvert: Sko heste, smede hestesko på sin ambolt og esse, reparere landbrugsmaskiner, lave VVS arbejde og lappe cykler. Han kom selv cyklende overalt, hvor der var brug for ham, og hans service kostede kun få kroner. Jakob »smejs« far boede sammen med sin kone i en lille aftægtslejlighed oven på smedien. Men han havde sit eget lille hjørne nede i værkstedet, hvor han lavede sine egne ting, eller han kunne hjælpe til med opgaver, som sønnen Jakob ikke kunne klare alene. »Æ gammel smej« havde en stor familie med mange børn, hvoraf nogle stadig boede i landsbyen. De var glade og højrostede, når de var sammen. En af Jakob »smejs« brødre hed Karsten Mathiesen og var vejmand. Han lagde grus i hullerne på grusvejen og slog græsset i rabatten med le. Han var også militærlejrforvalter, da Livgarden byggede baraklejr omkring den nedlagte tyske skole efter den Anden Verdenskrig.

Købmanden Ejnar Schmidt passede sin forretning i sin egen rapkæftede stil. Ingen skulle tro, at man var noget særligt, når man stod og handlede i hans forretning. Alt blev langet over disken til kontant betaling eller med en sarkastisk bemærkning. Om aftenen var han håndbolddommer og træner på sportspladsen ved forsamlingshuset. Han kunne ikke selv spille med, fordi hans ene arm var visnet efter en børnelammelse.

Allerede i slutningen af 1950'erne begyndte dagliglivet i Lydersholm at ændre sig til en livsstil med mindre sammenhængskraft i lokalsamfundet. Begyndende økonomisk højkonjunktur, der førte til mekaniseringer i landbruget, ændrede grænseforhold mod Tyskland, privatbilisme og fjernsynets fremmarch blev – på godt og ondt – bestemmende for de ændrede levevilkår i landsbysamfundet. På grund af min skolegang på Tønder Statsskole, efter start i 1. mellemskoleklasse i 1950, begyndte jeg også selv at få min opmærksomhed rettet væk fra lokalsamfundet i Lydersholm.

Fritid

*Der homo ludens (lat. der spielende Mensch)
entwickelt über das Spiel seine Fähigkeiten*

Johan Huizinga

Min far tog leg meget alvorligt. Jeg tror, at det ligefrem var et pædagogisk princip hos ham. Og omgivelserne ved Lydersholm skole stimulerede meget til mange slags lege. En af min fars stående bemærkninger om eftermiddagen efter skoletid var: Gå ud og leg! »Gå ue å leech!« – og naturen var der jo altid lige uden for døren. Jeg opholdt mig meget alene i naturen omkring skolen, og da der var både var skov, mark og vandløb som Gammelå, var der altid noget at blive optaget af på de skiftende årstider. Om foråret lagde frøerne æg i et lille vandhul, som var en afsnøring fra Gammelå, hvor vandet blev varmt og stillestående nok til udklækning. I april kunne vandet være tykflydende af frøæg, som lå og udklækkedes i solen i vandoverfladen. Efter et par uger var de blevet til haletudser, som jeg havde samlet i syltetøjsglas sammen med vandkalvelarver, der var grådige rovinsekter, som jagtede og åd en haletudse på få minutter. Senere blev de tusindvis af haletudser i vandhullet til små frøer, der hoppede på land og sprang rundt alle vegne i skolegården, eller de fandt ud i engen foran skolen, hvor storkene få uger senere hentede dem hjem som føde til ungerne. En fremmed dreng, som i en kortere periode var flyttet til landsbyen fra Midtjylland blev midtpunkt blandt byens drenge, fordi han for et beløb på 25 øre tilbød, at han ville sluge en levende frø. Da han viste det i virkeligheden, var det en frygtindgydende oplevelse. Skrubtudserne fandt jeg kun på de skumle steder nede i buskadset eller i kartoffelkælderen, hvor jeg en gang i mellem greb fat i en tudse, når jeg i mørket skulle hente kartofler til middagsmaden.

Fisketurene ved Gammelå og andre åer i området var noget helt specielt. Som regel fiskede man med almindelig krog og med regnorm som madding. En dag, hvor min bror Geo skulle kaste fiskelinen ud i vandet, satte krogen sig ved et uheld fast i hans lår. Desværre viste det sig, at krogens modhager satte sig så fast, at

Min lillebror Leif i et elegant hop på skøjter. Isen blev foruden til skøjteløb brugt til ishockey, issejlads med hjemmebyggede isbåde og som cykelbane.

han ikke selv kunne få krogen ud. Med en fiskekrog i låret måtte han, sammen med min mor, cykle de 12 kilometer fra Lydersholm til Bylderup Bov for at Dr. Linnet kunne bedøve ham med æter og skære krogen fri.

Fysik, kemi og biologi fascinerede mig meget tidligt: Solstrålernes fokusering i et brændpunkt af et forstørrelsesglas, som kunne starte et bål i noget tørt græs i en grøftkant. Lysets brydning i vandet i åen, som gjorde, at den gedde som man så – og måske ville fange – stod et helt andet sted i vandet end der, hvor man troede den var. Stjernernes vandring på himlen en mørk vinternat, når isen knagede på de tilisede enge. Når isen smeltede

om foråret blev det samme vand pludselig et eldorado af liv af vandinsekter, frøæg og senere haletudser og frøer, der måske blev storkenes bytte. Eller et kig i skolens mikroskop på noget gammelt blomstervand, hvor vrimlen af éncellet liv på mikroskopisk niveau var endnu mere myldrende end det, man kunne se med det blotte øje i åen eller i en vandpyt. Men hvad var det kemiske grundlag for alt det liv, man så i vanddråben? Eller hvorfor kunne man få rent fosfor til at selvantænde eller svovl til at brænde særlig godt, når man blandede det med trækul og salpeter? Naturen stillede mange spørgsmål, og de fleste var ubesvarede for mit vedkommende. Jeg tror, jeg stillede lidt for mange spørgsmål sammenlignet med mine kammerater, som i fritiden ofte skulle hjælpe til derhjemme på gården. Jeg fik etableret et lille kemisk laboratorium med lånte kemikalier fra skolens fysiksamling suppleret med, hvad mine lommepege havde råd til at indkøbe hos Materialist August Møller i Tønder. Senere byggede jeg et fotomørkekammer oppe på loftet, hvor jeg selv blandede fotovæsker fra kemikalier og fremkaldte film og kopierede billeder af optagelser fra mit kamera.

Om foråret kom det særlige tidspunkt – som regel efter at storke-
nen var ankommet, hvor vi fik lov til at smide strømper og sko og løbe rundt med »ba' ben«. Sko og strømper var på det tidspunkt blevet et ulideligt futteral på fødderne, som min bror og jeg plagede mine forældre om at få lov at smide. Når vi så kunne få lov til at løbe frit rundt i det kølige græs med bare fødder, med den skønne fornemmelse at have smidt de snærende sko og strømper, var det forventningerne til sommeren det gjalt. Det var en landsbyskole, så vi fik endog lov at sidde i timen i skolestuen med bare tæer. De bare tæer blev forvandlet til en måde at registrere omgivelserne på: Var man i en kølig skovbund – var det varmt græs man gik i, mudret vand, et koldt stengulv – eller måske en grusbelagt vej, hvor man skulle undgå de skarpe sten?

Det sene forår var også det tidspunkt, hvor vi fulgte fuglenes redebygning og æglægning. Jeg samlede fugleæg fra rederne, og det var dengang lovligt nok, men kun at tage et enkelt æg fra hver rede. Derefter pustede jeg indholdet af æggehvite og blomme ud ved at prikke et hul i hver ende af ægget og anbragte de udpuste-

Min lillebror og jeg selv på fortrappen til skolen. Vi er i søndagstøjet, som dengang ofte var med pludder-bukser (plusfours). Forstørrelsesglasset er kommet frem for, ved hjælp af sollyset, at brænde en inskription i et stykke træ.

de æg som perler på en snor. Det gjaldt om at få så mange forskellige æg som muligt og hænge snoren med æg op på væggen oppe på værelset som trofæ.

Om foråret blev der skåret pilefløjter af friske grene. Kun pilegrene kunne bruges til fløjter, fordi barken var let at løsne fra veddet. Pilefløjter smagte bittert, når man spillede på dem. Piletræ kunne også bruges til at lave flitsbue og pile. Pilegrene i den rigtige tykkelse var godt til at en elastisk og kraftig bue. De tynde friske kviste var velegnede som pile som med en forende af udhulet hyldetræ holdt pilene på den rette kurs.

Om sommeren var Gammelå som regel for stillestående og mudret til badning, men Sønderå helt nede ved grænsen ved Bejers Kro var perfekt til badning ved den store sluse, hvor vandet strømmede hurtigt og havde skyllet muddret væk. Tilbage lå dejligt lyst sand, og der var varmt strømmende vand, hvor man kunne tilbringe en hel eftermiddag sammen med kammerater. Sommeren var også tiden for høhøst i engene, hvor bønderne lod os børn køre med hjem på hølæssene eller lod os samle det hø, der var tabt langs vejen til at bygge eget lille lege-høhus derhjemme.

I sensommer og efterår skulle man igen til at sidde de mange timer i skolestuen, mens fuglene pippede udenfor. Det var også det tidspunkt, hvor mirabeller, blommer, æbler og pærer blev modne. Vi havde ingen æbletræer på skolens område, men havde flere træer med mirabeller og et par træer med gode blommer. Æbler fik vi dog altid, når vi var på besøg på Gammel Blomsgård hos Inge og Paul Hansen, der var søskende og sammen drev gården. De havde en stor æbleplantage og tilbød altid æbler: »Væ do ha'en æfel, Vachen« sagde Poul Hansen, når man kom på besøg. Det ville jeg da i hvert fald gerne, fordi det var Cox Orange eller Gråsten æbler og dejligt søde. Inge og Poul Hansens mor »Gammel Moe å æ Blomsgå'« sad i sin gyngestol og spandt eller strikkede. Det var hyggeligt men også lidt som at komme på museum.

Min barndoms verden var en verden af lugte, lyde og synsoplevelser af forskellige stemninger og situationer. Hvert sted i skolebygningen, haven eller skoven havde sin helt egen stemning. I skolestuen lugtede der af linolie, fordi pedellen »Carlsberg« Schmidt hver dag fejede gulvet med savsmuld, som var gennem-

fugtet med linolie. Pedellen selv lugtede af spiritus, fordi han fik sin daglige ration af øl indkøbt hos købmand Ejnar Schmidt. I købmandsforretningen duftede der af kaffe og krydderier ligesom i andre købmandsforretninger, da alle varer blev afvejet direkte fra skuffen og puttet i papirposer.

Synsindtrykkene udendørs var meget afhængige af vejrforholdene, fordi Tinglev Hedeslettes landskab var så fladt. Himlen var dominerende – som gengivet på mange af Emil Noldes malerier. Jeg lærte at aflæse vejrets omskiftelser fra skyernes farve og positioner på himlen, når jeg cyklede til skole og havde fundet ud af, hvornår jeg skulle krybe i ly, når en regnbyge nærmede sig. Jeg havde nøje styr på, hvor på ruten at vinden var generende, og hvor på ruten jeg kunne regne med læ mod vinden fra et hegn eller et hus. En del af de lyde, som jeg oplevede i min barndom har jeg aldrig eller sjældent oplevet senere: Skibsklokken, der hang på muren ved indgangen til skolestuen, og som min far brugte til at ringe ind til timerne efter frikvarteret, havde sin egen helt specielle klang. Den knasende lyd, af de jernbeslåede hjul af de gamle landbrugsvogne på grusvejen akkompagneret af hestehovenes jernbeslags trampen i gruset, forsvandt med »gummivog- nenes«, traktorernes og vejasfalteringens fremkomst. Dobbeltbekkasin, eller hørsegøgen, som var en fugl, der holdt til i eng- områderne omkring skolen om sommeren, fremkaldte en speciel sireneagtig lyd, når den i høj fart dykkede ned over engene og satte sin specielle halefjer i musikalske svingninger. De engelske og tyske flyvemaskiner havde forskellig motorlyd, når de overfløj området. De engelske RAF-fly var lysere i tonen end de tyske Messerschmidt-maskiner. Efter krigen kom det danske luftvåbens jetjagere, som i jetmotorens barndom lavede en infernalsk larm specielt, når de i lav højde trængte gennem lydturen. En mærkelig oplevelse var den engelske bombesprængning af øen Helgoland efter krigen, som blev transmitteret i radioen. Først kom det transmitterede brag gennem radiomodtageren, og først et par minutter senere kom braget transmitteret gennem luften, fordi lydets hastighed her er meget langsommere.

Min far stimulerede min interesse for musik og ville gerne have, at jeg skulle gå til klaverundervisning. Min første spillelærerinde

Gymnasie-øvebandet fra Tønder Statsskole. Fra venstre Jørgen Nygaard (trommer), Otto Heder (altsax), forfatteren (klaver) og Bent Meier (klarinnet). Vi kom dog aldrig længere end til øvelokalet.

på klaver var fru Bentholt på Grøngård. Hun forsøgte, at lære mig noderne, men hun var ikke særlig interesseret i jazz. Jazz var min egentlige musikinteresse og for mig noget med frihed og improvisation og så få noder som muligt – og det kunne fru Bentholt desværre ikke levere. Jazzens sprog måtte jeg gå andre steder hen for at lære. Der var jo radioen, men ellers måtte jeg tage ind til en større by end Lydersholm. Poul Nielsen, sanglæreren på Tønder Statsskole, var interesseret i jazz. Nok til at han arrangerede en minibustur til Fyns Forum til en koncert med Louis Armstrongs orkester for en lille flok af skolens elever. Jeg kom

med – og det var skønt, og en forsmag på et tonesprog, der lå et andet sted end højskolesangbogen og den klassiske musik.

Duke Ellington og hans orkester kom for første gang til Danmark til København på min fødselsdag den 13. april 1939. I 1950'erne opdagede jeg Duke Ellingtons musik og hørte den om aftenen på kortbølge gennem Voice of Americas udsendelser fra de amerikanske radiostationer i Tyskland i Bremerhaven og Stuttgart. Willis Conover havde klokken 22 om aftenen sin »Jazz Hour« på Voice of America fra Bremerhaven i Tyskland, hvor der indledtes med kendingsmelodien Take the A-Train med Duke Ellingtons orkester og hans klassiske indledning på piano. Willis Conover var en amerikansk disk jockey, som forstod at formidle jazzen internationalt til sine lyttere. Han havde en spændende måde at formidle musikken på. Det var et budskab direkte fra Amerika. Jeg havde bygget et krystalapparat, den mest primitive radio man kunne lave som selvbygger. Krystalapparatet fik sit antennesignal på kortbølgebåndet fra en antenne, som jeg havde anbragt mellem nogle træer ude i haven. Det ubegribelige var, at man ikke skulle bruge elektrisk strøm for at få krystalapparatets høretelefoner til at sige noget. En spole, en drejekondensator og en krystal-detektor i en cigarkasse var tilstrækkelig til at trække lyd fra kortbølgesignalet fra senderen i Tyskland via antennen ind i høretelefonerne. Om aftenen sad jeg og pejlede på følsomme punkter på krystallen for at få jazztoner frem fra Voice of America radiostationerne i Bremerhaven og Stuttgart. Udsendelser var en service til de amerikanske besættelsestropper i Tyskland, men også rettet mod befolkningen i de befriede lande efter den Anden Verdenskrig. Det var »toner fra himlen«.

Da fru Bentholt ikke kunne – og ikke ville – spille jazz, begyndte jeg at spille boogie woogie og ragtime på klaveret i dagligstuen. Min far var en habil pianist, der havde praktiseret at spille dansemusik til selskaber som ung mand i Haderslev. Nu nøjedes han med at akkompagnere til morgensang på trædeorglet inde i skolestuen eller til fællessang på klaveret i forsamlingshuset, men han sørgede desværre ikke for, at klaveret blev stemt i vores dagligstue. Det besværliggjorde mine forsøg på at få jazzharmonier til at lyde, som jeg syntes de lød på pladeindspilninger

og i radioudsendelser. Det var heller ikke let at finde andre musikere at spille sammen med. Der var ingen jazzorkestre i Lydersholm. I Tønder var der et orkester, der spillede traditionel jazz og et par pianister, der spillede ragtime klaver. Leif Slot var den bedste ragtime pianist i Tønder, men Bomberg var som regel den musiker, man brugte, når der var baller, fordi hans repertoire var mere dansevenligt. Når jeg besøgte min klassekammerat i mellemskolen Sten Høgel i præstegården i Burkal, spillede jeg lejlighedsvis på præstegårdens Hornung & Møller klaver. En dag kom den indremissionske pastor Høgel farende ind i stuen; han stirrede alvorligt på mig og sagde: »Vagn, hvordan ser det ud der inde, hvor musikken kommer fra?« Min far, der var grundtvigianer, havde aldrig spurgt om noget tilsvarende, så pastor Høgels spørgsmål kom nok fuldstændig bag på mig. Jazz var vist, efter hans mening, en syndig musikform.

Vi fik organiseret en jazztrio i gymnasiet på Tønder Statsskole. Vi fik lov at øve efter skoletid i sanglokalet oppe på øverste etage på Tønder Statsskole, men vi havde desværre ingen bassist. Min klassekammerat Jørgen Nygaard slog på en lilletromme fra spejderorkesteret. Otto Heder havde købt en gammel altsax og Bent Meier var med på klarinet en gang imellem. Jeg købte 78-plader til en gammel rejsegrammofon med metalstifter og fjederoptræk. Der var kun plads til et enkelt nummer på hver side af en 78-plade. »Give me a kiss to build a dream on« med Ella Fitzgerald og Louis Armstrong, som selv min far lyttede til med bekymret mine og spurgte, om det virkelig kunne være rigtigt, at Louis Armstrongs stemme skulle lyde på den måde.

Statsskolen i Tønder

*Per aspera ad astra (lat. gennem trængsler til stjernerne)
ordsprog på mindesten i Tønder
for astronom Peter Andreas Hansen*

I 1940'erne havde begge mine 2 store brødre taget realeksamen på statsskolen i Tønder. Statsskolen, en monumental bygning i Popsensgade, var bygget i 1914 i den tyske tid. Idealerne på statsskolen var høje og velmenende. Man havde en mellemskoleafdeling med 4. klassetrin, som afsluttedes med mellemskoleeksamen. Derefter kunne man enten gå i en etårig realklasse og afslutning med realeksamen eller fortsætte på en af de 2 gymnasielinier: Den nysproglige eller matematisk/naturvidenskabelige.

En dag i 1949, da jeg stod hjemme på Lydersholm skole i udhuset for at hente tørv til kakkellovnen, stod min far pludselig foran mig og sagde, at nu var tiden inde til, at jeg skulle skifte skole og begynde på mellemskolen i Tønder. Det var noget af et chock for mig, da jeg endnu ikke havde forestillet mig, at jeg skulle forlade den trygge skolegang i Lydersholm. I august 1950 startede jeg i 1. mellemskoleklasse på Tønder Statsskole, der skulle blive mit vilkår i 7 år indtil 1957. Jeg kom til at sidde bagerst i klassen og ved siden af Kristian Jeggesen fra Abild. Vi var begge landbobørn og skulle åbenbart begge starte fra bunden. Igennem 7 år drog jeg afsted på cykel 240 skoledage om året for at følge undervisningen i mellemskolen og senere i gymnasiet.

Tønder Statsskole bekendte sig til traditionerne. Alle skoletimer foregik på gammeldags manér med katederundervisning, hvor læreren kørte forløbet i timen. Der var ro i klassen, og urolige og utilpassede elementer blandt eleverne blev enten håndteret af læreren (af enkelte lærere korporligt) eller man endte på rektors kontor til en eftersidning, hvor man så kunne tilbringe et par timer efter skoletid sammen med en vagt. Lærerkollegiet var en blandet forsamling af yngre og ældre lærere med akademisk uddannelse. Deres personligheder prentede sig ind i erindringer hos os elever, lige som det er tilfældet på alle andre skoler. Elever kan

altid senere huske deres lærere, mens det modsatte ikke altid er tilfældet.

Lektor Kai Sieverts var en ældre, og skrap religionslærer med plusfours bukser og midterskilning. Han fik sine elever til at synge religiøse sange, mens han gennemførte timerne i en lidt råbende stil. Matematiklærer Bennetsen var i modsætning hertil fredsommeligheden selv. Når han syntes en elev gik for vidt i timerne sagde han blot: »Nu skal du tie stille din julenisse«, mens han bakkede videre på piben. Kastberg Nielsen var en dygtig og markant lærer. Han fik betydning for mange elever som forbilledet, fordi han engagerede sig personligt i sine elever og sin undervisning. Kastberg Nielsen var cand. theol. og havde måske en særlig etisk holdning til sit lærerjob.

Min afslutning på mellemskolen i 1954 førte til det bedste resultat i klassen. Det udløste Harald Kiddes »Helten« i boggave fra lærerkollegiet. Det blev også en adgangsbillet til gymnasiet, hvor jeg kom på matematisk/naturvidenskabelig linie. I 1954 fik Tønder Statsskole en ny rektor. Rektor Randrup gik af på grund af alder og efterfulgtes af Anders Feilberg Jørgensen, der blev min dansklærer gennem hele gymnasiet. Han var en høj og tynd mand med lange arme, og da jeg sad på første række, kunne han nå ned og slå i mit bord, når han krævede et svar på sine spørgsmål. Han var en rigtig god rektor for skolen i 12 år.

Vi var kun 14 elever på matematisk/naturvidenskabelig linie i gymnasiet. Flere af kammeraterne kom fra tysksindede hjem, men det havde kun lille betydning i den daglige skolegang. Af og til opstod der dog sjove situationer: Hans Usinger kom fra et tysk-sproget hjem og talte dansk med udpræget tysk accent. Når han blev spurgt om sit navn sagde han: »Jeg hedder Hans Uzzinger - »mæ jet es« (med et s). I en time i oldtidskundskab hos adjunkt Knud Fanø skulle han sige navnet på guden Zeus, men blev ved med at sige »Zøjs«. Knud Fanø rettede ham flere gange, men langt om længe sagde Usinger: »Nu kan jeg:Ze-us«!Den tyske udtale af danske ord fornægtede sig ikke.

Rektor Feilberg Jørgensen, der var min dansklærer, gav i 1956 et stileemne om grænselandsproblemer, hvor jeg skrev følgende:

3. mellemskoleklasse B på Tønder Statsskole i 1953. Jeg står som nr. 3 fra højre i øverste række. Klasselærer Christian Kastberg Nielsen var meget respekteret. Hans engagement i eleverne var beundringsværdigt.

Når man er født og opvokset i en grænseby, kan man ikke undgå gennem sine omgivelser at blive påvirket af den specielle grænseatmosfære, der hører til her, især på grund af de mange grænseflytninger, der er sket i tidens løb. Det vil derfor være ganske naturligt, at man, hvis man får et sådant stileemne, kan skrive om de specielle grænselandsproblemer i det sønderjyske område.

Man har, når man bor ved en grænse, en stor påvirkning fra nabolandets kultur og sprog. Denne påvirkning er vel hovedårsagen til opståelsen af de nationale mindretal, som vi kan finde i grænseegne overalt i verden. Her i vor landsdel, hvor denne sag i høj grad er aktuel, har vi et lille tysk mindretal, der på trods af dette, er repræsenteret i det danske Folketing. Dette tyske mindretal har gennem de senere år bygget mange tyske privatskoler, der for 80 procentes vedkommende er finansieret af den danske stat. Jeg synes, at det er lidt underligt, at folk sender deres børn i tysk skole, skønt det ville være bedre for deres fremtidsudsigter, hvis de satte dem i dansk skole. Er der ikke noget modstridende i, at de ønsker deres barn en fremtid indenfor dansk erhverv, og så sætter de barnet i

2. G matematisk-naturvidenskabelig linie med matematiklærer Holger Bennetsen i 1956. Bennetsen bakkede altid på sin uundværlige pibe, – selv i timerne.

en tysk skole? Hvis de ønsker at indprente barnet tysk tankegang og lære dem det tyske sprog, tror jeg, at det udmærket kan ske ved påvirkningen i hjemmet alene. Det er da i hvert fald helt ved siden af, at barnet først går i tysk privatskole og derefter bliver sat ind i en dansk mellem-skole.

På samme måde er det med sportspladserne. Da jeg i min sommerferie var i Broager, så man, at den danske forening spillede håndbold i den ene ende af sportspladsen, og at den tyske forening spillede nævebold i den anden ende. De unge kunne da udmærket spille sammen, om de så var tyske eller danske og så holde de politiske meninger for sig selv. Men mon denne adskillelse ikke skyldes forældrene, der bliver ved med at ruge indgroet over forlængst skete ting og derved berøver de unge en lejlighed til at neddæmpe forskellen mellem dansk og tysk. I Burkal sogn, som er et af de største i Sønderjylland, ejes jorden for 70 procents vedkommende af tyske gårdejere. De danske og især Jordlovsudvalget har forgæves forsøgt at indkøbe de mange befolkningsfattige arealer og udstykke dem til husmandsbrug. Disse planer er imidlertid meget vanskelige at gennemføre,

da de tyske jordejere stædigt fastholder taget om deres jord. Denne standsning af udviklingen i grænselandet er des mere uheldig, da Tyskland på den anden side af grænsen netop i denne tid er ved at realisere planerne om »Program Nord«, dvs. udstykning og dræning af de store øde arealer lige syd for grænsen og tilflytning af flygtninge fra sidste verdenskrig. Den kommende tilvækst i befolkningen i det tyske grænseland og svækkelse af udviklingen i Danmark vil kunne betyde forøget og måske skadelig påvirkning over grænsen. Hvor virkningsfuld sådan en udstykning er, har vi et tydeligt bevis på i den by, hvor jeg bor, idet foreningslivet i forsamlingshuset er meget påvirket af de, i de senere år, tilflyttede husmænd.

For få måneder siden lykkedes det ved forhandling i Bonn mellem statsminister H. C. Hansen og kansler Konrad Adenauer at få det danske mindretal i Sydslesvig fritaget for 5 % klausulen og derved sikret repræsentation i Landdagen i Kiel til næste landagsvalg. Men hvilken nytte er en sådan repræsentation til? Vi har et tydeligt eksempel her i Danmark, hvor Hans Schmidt er det tyske mindretals folketingsmand. Hvilke fordele har de haft ved at have ham siddende i København? Indtil nu har han blot været der, og af hans forslag til fordel for mindretal er ingen gennemført. Mon ikke det vil gå lige sådan, hvis det danske mindretal fik en repræsentant i Kiel? (Her kommenterer min dansklærer: »Utilfredshed kan komme til orde og derved afreageres«).

Men når man færdes til daglig blandt tysksindede, er der ingen nationale problemer mand og mand i mellem. Man behandler hinanden ens og har endog selskabelige forbindelser med hinanden. Men det ville da også være underligt, hvis der var et så spændt forhold mellem danske og tyske, som beboerne længere oppe i lande forestiller sig; heldigvis er det menneskelige og ikke det nationale i forgrunden.

Jeg var landbobarn. Kammeraterne gjorde opmærksom på det en gang i mellem. Lærerne var vist ligeglade. Under alle omstændigheder så var det begrænset, hvad jeg kunne deltage i af sociale arrangementer i Tønder uden for skoletiden, fordi det altid betød, at jeg skulle frem og tilbage på cykel flere gange på samme dag. Heldigvis havde jeg to større brødre, der var flyttet på værelse i Tønder, hvor jeg kunne overnatte en gang i mellem.

Det var dog ikke fordi cyklen ikke blev brugt. I de 7 år, hvor jeg

enten cyklede de 6 kilometer til togstationen i Jejsing eller, om sommeren, de 12 kilometer til Tønder, nåede jeg at cykle en samlet distance, der svarer til en tur på mere end halvvejs rundt om jorden, det vil sige mere end 30.000 kilometer. Det foregik sommer og vinter selv i høj sne og som regel med kraftig vestenvind, der altid var dominerende i det flade landskab. Hovedlandevej nr. 8, som går øst på fra Tønder forbi Jejsing og Burkal var forsynet med vejtræer og chaussé-brosten, en meget flot og meget stabil vejbelægning. Belægningen var imidlertid hverken særlig bil- eller cykelvenlig. Det rumlede utroligt meget i en bil, når man kørte på denne belægning, og i regnvejr var brostenene livsfarlige, fordi de blev meget glatte og førte til mange uheld, hvor biler kolliderede med et vejtræ. På cykel undgik man også, så vidt muligt, at køre på brostenene, men var så henvist til en smal stribe asfalt, som lå på begge sider af chaussé-stenene.

Skolen startede kl. 8 om morgenen med timer til kl. 14 om hverdagen og til kl. 12 om lørdagen, så turen til Tønder i vinterhalvåret blev i reglen tilbagelagt i mørke og ofte i regnvejr. Ved kraftigt regnvejr foregik de første to skoletimer i vådt tøj, der måtte tørre på kroppen. Cyklernes beskaffenhed var ikke noget at prale af. De var af dårlig efterkrigs kvalitet, de var købt brugt, der var ingen gear, og der var punkteringer i massevis på hjul med dårlige eller udtjente dæk og slanger. Men hverken min lillebror Leif, eller jeg selv, beklagede os over betingelserne – sådan var det bare. Og selv om vi hver dag cyklede afsted til skole i Tønder, så tog vi ofte afsted søndag eftermiddag til filmforestilling i Tønder Kino eller til boksestævnerne på Hotel Tønderhus, hvor Tønders boksestjerne Hans W. Petersen »Lalle« og andre lokale boksehelte forsvarede bokseklubben Vidå. Cykelturene blev så meget rutine, at vi næsten kunne ruten i søvne. En vintermorgen kostede det min bror Leif en tur ned under Lillestrøms is, da han på broen over åen kom til at cykle på den forkerte side af gelændet og endte under isen i Lillestrøm. Først slæbte han cyklen med op af vandet, men måtte så efterfølgende en tur ned igen i den tilfrosne å for at hente sin skoletaske.

I vintersæsonen, hvor min bror og jeg hver morgen tog toget fra Jejsing station til Tønder, blev det en sport at stå så sent op som

Afsluttet eksamenslæsning på Lydersholm skole og hvide studenterhuer få dage efter i sommeren 1957. Min læsekammerat Jørgen Nygaard og jeg selv foran hoveddøren til Lydersholm skole. I den efterfølgende uge blev der festet hver aften, hvorefter en epoke var slut, og man spredtes for alle vinde.

muligt, og så alligevel på cykel at nå toget, der afgik 13 minutter over 7. Det sidste stykke ned af Jejsing Banke var heldigvis ned ad bakke, og det var muligt, fra toppen af bakken, at se toget i det fjerne og følge signaleringen for indkøringen af toget til stationen. Det var ofte kun et spørgsmål om sekunder til at nå toget, når vi fra toppen af bakken kunne se toget køre ind til stationen. Så gjaldt det om, hvis det allerede holdt på perronen, at smide cyklen, hive skoletasken af bagagebæreren og styrte ind i toget, før der var fløjtet til afgang.

Statsskolen havde en sommerferielejr hvert år i 14 dage ved Vejle fjord i Tønderkahytten. Hytten lå på sydsiden af Vejle fjord i nærheden af Munkebjerg. Man tog i reglen toget dertil på en fællesbillet, men et enkelt år var vi nogle stykker, der tog cyklen hele vejen fra Tønder til Vejle. Uheldigvis var det regnvejr den dag, vi skulle afsted, så turen viste sig at være mere anstrengende, end jeg

havde regnet med. Jeg nåede dog frem til Tønderkahytten inden aften og resten af sommerlejren var alle anstrengelserne værd, fordi det var et velorganiseret lejrlev i selskab med kammerater fra de andre klasser og nogle idealistiske lærere, som havde taget 14 dage ud af deres sommerferie til formålet. Det var blandt andre matematiklærer Mogens Jensen og historielærere, senere rektor, Knud Fanø med fru, som styrede lejren og fik lejropholdet til at blive en god oplevelse. Dagen startede med morgensang på verandaen, der lå lige ud til Vejle fjord. Derefter gik dagen slag i slag med forskellige aktiviteter, hvor alle deltagere var aktive med de nødvendige praktiske gøremål som indkøb, madlavning og brændehugning. Der var indkøbshold til købmand Swane, roture efter mælk til Munkebjerg, kartoffelskrælningshold eller latrin-kommissioner, der klarede »dasserne«. Senere blev der tid til turneringer i ringtennis og om aftenen samling omkring pejsen med fællessang og afsluttende aftensang på verandaen. Overnatningen foregik for drengenes vedkommende i et hytteanneks kaldet Kabysen, mens pigerne sov i en sidefløj til selve Tønderkahytten, kaldet Jomfruburet. I slutningen af lejrperioden var der tit forældrebesøg fra Tønder, og et enkelt år kom afdøde rektor Jakob Randrup på besøg i lejren sammen med sin kone.

Her er et par strofer fra Tønderkahyttens sommerlejrslagsang:

*Bag ved skov og klint og bakker
Har vi fundet os et sted
Hvor i herlige barakker
Vi kan holde lejr i fred
Vejle fjord, Vejle fjord, Vejle-Vejle-Vejle fjord
Vejle fjord, Vejle fjord, Vejle-Vejle-Vejle fjord*

*Her er gode liggepladser
Til hver enkelt badegæst
Her sand og vand i masser
Her er godt humør og fest
Vejle fjord, Vejle fjord, Vejle-Vejle-Vejle fjord
Vejle fjord, Vejle fjord, Vejle-Vejle-Vejle fjord*

*Når vi hjem til byen kommer
Vil vi længes tit herhen
Men vi ved til næste sommer
Går vor vej hertil igen
Vejle fjord, Vejle fjord, Vejle-Vejle-Vejle fjord
Vejle fjord, Vejle fjord, Vejle-Vejle-Vejle fjord*

Det var først sent, at vi høstede anerkendelse fra min far, der roste os for at have gennemført skolegangen i Tønder og for at have klareret eksaminerne på Statsskolen. Vi havde åbenbart levet op til de høje og velmenende idealer, som både han og Statsskolen bekendte sig til. Skolegangen i Tønder blev et hjælpende tilholdssted i en periode, hvor forholdene i hjemmet på Lydersholm skole var turbulente og i stærk forandring. Det var en tid med skiftende husbestyrerinder, et kortvarigt ægteskab mellem min far og Alma Hansen og en skilsmisse efterfulgt af en beslutning af min far om at forblive alene – alt sammen store forandringer for min bror og mig selv, der var i teenagealderen.

I 1957 læste jeg op til studentereksamen sammen med min læsepartner og klassekammerat Jørgen Nygaard. Vi kom begge igennem med et tilfredsstillende resultat, men derefter skiltes vore veje. Tiden på Tønder Statsskole fik afgørende betydning for mig resten af mit liv. Jeg fik et naturvidenskabeligt fundament til mine senere biokemistudier ved Universitetet i København, og jeg fik en ballast af almen viden, som jeg har kunnet trække på senere i mange andre sammenhænge.

Nye tider

*Tiden, min ven
er ingenting værd
erindringen alt.
Tiden er det teater
hvor tingene farer forbi
men først når du glemmer dig selv
begynder erindringens tid.
Det sekund du beslutter at huske
eller hukommelsen tager dig
befolkes scenen af levende væsener
og evigheden tager fart
det er rent perspektivisk!*

Klaus Rifbjerg

Da min far blev pensioneret i 1968 og var flyttet fra Lydersholm skole til et lille parcelhus på Skovroysvej i Tønder, udtalte han ved flere lejligheder, når talen kom på Lydersholm: »Lysholm æ bløvn en dø' by«. Han mente at Lydersholm, ligesom andre små landsbyer i Danmark, var ved at blive forvandlet fra at være et lille landsbysamfund med indre sammenhængskraft og et stærkt socialt liv til en klynge huse, hvor der stadigvæk boede mennesker, men hvor de gamle værdier med indre social afhængighed, foreningsliv, skole og små erhverv var ved at forsvinde på grund af samfundsudviklingen.

Når jeg senere er vendt tilbage på korte besøg i Lydersholm efter at have boet mere end 50 år i København, så synes jeg ikke at byen har forandret sig så meget på det ydre plan. Engene er selvfølgelig afvandet, men der har næsten ikke været noget nybyggeri. Husene og gårdene ligger der stadigvæk som dengang selvom skolen, købmandsbutikken, smedeværkstedet og gendarmboligerne er nedlagte og inddraget til andre formål.

Da min far var kommet til Lydersholm som enelærer i 1920, var han med i en opbygning af et lille kulturbærende dansksindet lokalsamfund i mere end 40 år. Ved sin pensionering, da skolen blev nedlagt og solgt til beboelse i 1968, udtrykte han flere gange at han troede på at den »lille skole«, som han selv praktiserede

Min far står i 1968 ved skolens historiske og naturhistoriske samling og betragter et potteskår fra Grøngaardudgravningen. Ved skolens lukning og min fars pensionering kort tid efter blev samlingen overdraget til Tønder Museum.

den, ville komme tilbage igen på et senere tidspunkt. Han så med beklagelse i 1960'erne, at Lydersholm, ligesom hundreder af andre danske landsbyer, blev til et andet samfund, efter at centralisering af blandt andet skolesystemet og mekanisering af landbruget havde ændret folks hverdag. Jeg var personlig så heldig, at min barndom forløb i de 10-15 år, som var slutningen på denne periode.

Som grænselandsby gjorde nogle helt specielle lokale forhold sig gældende for Lydersholm såvel som for andre landsbyer i Sønderjylland. I min barndom var grænsen stadig bevogtet af Grænsendarmeriet senere kaldet Toldgrænsekorpset. Der var klare skillelinier i befolkningen mellem dansk og tysksindede, selvom den tyske privatskole var blevet nedlagt i 1945. Dagliglivet efter den Anden Verdenskrig var meget præget af, at man lå så tæt på grænsen til Tyskland. Der var militærlejr, efterladte våben og andre krigslevn alle vegne.

Min barndom var præget af, at jeg voksede op i skyggen af den Anden Verdenskrig. Min fars liv var endnu mere præget af, at han som 18-20 årig havde været tysk soldat på Vestfronten i Frankrig i den Første Verdenskrig. Vores familie blev i høj grad også påvirket af, at min far under Besættelsen følte sig nødsaget til at »gå under jorden« i en periode i 1944 og få falsk identitet på grund af en serie trusselsbreve. I en periode efter Besættelsen modtog min far, uvist af hvilken grund, en kasse cigarer hver eneste jul fra en bestemt person i byen. Der blev spekuleret på om det var den pågældende mand, som havde sendt eller foranlediget de pågældende trusselsbreve, som medførte at min far måtte »gå under jorden« i 1944 og skaffe sig falske identitetspapirer. Mysteriet blev aldrig opklaret.

Alligevel blev vi under den Anden Verdenskrig og i efterkrigstiden forskånet for de grusomheder, som har præget mange andre grænseegne rundt omkring i verden. Vi boede trods alt i »lille Danmark«, eller som min far udtrykte det i et citat »Du puslingland som hygger dig i smug, mens hele verden brænder om din vugge«. Han havde selv oplevet krigens grusomheder som tysk soldat på vestfronten i Nordfrankrig, og vidste hvor slemt tingene kunne udvikle sig.

Lydersholms gamle skolebygning fotograferet i sommeren 2001, da brødrene Leick var forbi på en grænsetur fra Padborg i øst til Rudbøl i vest.

Efter min studentereksamen i 1957 foreslog min far, at en videregående apotekeruddannelse til farmaceut ville være rigtig for mig på grund af min interesse for biologi og kemi. Han overtalte mig derfor til, at jeg i 1957 blev apotekerdiscipel på Løveapoteket i Tønder med det formål senere at kunne læse til cand. farm. på Farmaceutisk højskole i København. Apoteket var allerede i slutningen af 1950'erne et moderne apotek i historiske omgivelser bestyret af apoteker dr. farm. Hans-Iver Toft. Før sin ansættelse som apoteker skrev Hans-Iver Toft i 1946 disputats på Farmaceutisk højskole i København om »extractum filicis« (bregnerods-ekstrakt), der blev anvendt som middel mod bændelorm. I apote-

kerlaboratoriet i Tønder, hvor man fremstillede tabletter, piller, salver og mixturer blev provisor cand farm. Klintø min vejleder, og jeg fik her min første laboratorieerfaring.

I løbet af et par måneder fandt jeg ud af, at jeg var havnet på den forkerte hylde. Det var mere grundlæggende kemi og biologi, jeg var interesseret i, og jeg ville gerne studere disse fag mere systematisk. Hans-Iver Toft ville gerne beholde mig på apoteket lidt længere, og jeg fortsatte derfor i en kortere periode som time-lønnet medarbejder samtidig med, at jeg begyndte at forberede og ansøge om optagelse på biokemistudiet på Københavns Universitet. Det var min meddiscipel på løveapoteket Per Nygaard, som vidste noget om dette fag gennem sin fætter, der allerede var igang med et studium i København. Biokemifaget havde endnu kun få studerende, men der var gode udsigter for fremtiden indenfor denne videnskab. Teltpælene var delvis trukket op fra Lydersholm skole, og jeg havde lejet mig ind på et værelse i Tønder. Det var starten på afskeden med grænselandet. Sommeren 1958 rejste jeg til København for at studere videre. Min lillebror Leif blev student fra Tønder Statsskole 3 år senere og rejste også til hovedstaden for at læse videre på Polyteknisk læreanstalt.

Min far fortsatte som enelærer på Lydersholm skole for de 3 yngste klassetrin i 10 år mere indtil pensioneringen i 1968, hvor skolen blev lukket. Den nedlagte skole blev efterfølgende solgt til beboelsesformål. Snart smuldrede også foreningslivet i forsamlingshuset. Købmanden og smedien lukkede, og den nybyggede asfalterede grænsevej fra Rens gjorde det muligt, at man nu kunne køre igennem byen uden at standse op. I 2001 forsvandt grænsekontrollen ved den dansk-tyske grænse. Det medførte at også grænseovergangene syd for Lydersholm ved Bejers Kro og Vindtved blev åbnet for offentligheden, og man kunne nu frit passere de tidligere lukkede overgange. Rammerne om den lille grænselandsby Lydersholm har således forandret sig betydeligt siden jeg forlod Lydersholm i 1958.

Kort tid efter ophævelse af den dansk/tyske grænsekontrol i 2001 arrangerede vi en familieskovtur, hvor jeg sammen med mine 3 brødre og deres familier kørte langs den dansk tyske grænse fra Padborg i øst til Rudbøl i vest samtidig med, at vi passere-

de de forskellige grænseovergange på turen. Vi standsede op ved Lydersholms forhenværende skole og spiste den medbragte mad i den gamle skolestue. Husets nuværende beboere, forhenværende lærer Lienggaard og hans kone, havde beredvilligt stillet skolestuen til rådighed for arrangementet. Det blev en »grænseoverskridende« begivenhed, hvor oplevelserne i drengeårene blev genopfrisket. Her blev ideen om at skrive mine erindringer om mine drengeår i grænselandet født.

Litteratur

Andersen, Morten: *Den Følte Grænse. Slesvigs Deling og Genopbygning 1918- 1933*, Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2008.

Damm, I.A: *Planteliv i Aa og Eng*. Burkal Skole 1950.

Hansen, Lorens: *Grænsegendarmene i Lydersholm: Nyt fra arkivet fra Lokalhistorisk Forening i Tønder* 2008.

Hansen, Lorens: *Grøngård; jagtslot, kancelligods, udstykning*. Privat udgivelse 2009.

Henningsen, Lars: »Ved Grænsen: Anna Rud Bentholms minder fra Grøngaard 1928-57« i *Sønderjyske Årbøger* 1986 og 2007. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa.

Jepsen, Erling: *Kunsten at græde i kor*. Borgen 2002.

Leick, Geo: »Dreng- og teenagerår i 1930'erne og 1940'erne i Lydersholm- og Grøngårdområdet.« i *Tønder Erindringer IX*. Lokalhistorisk Forening for Gl.-Tønder Kommune 2008.

Leick, Willy: *Personlige optegnelser* (ikke udgivet). Lydersholm Skole.

Porskrog Rasmussen, Carsten m.fl. (red.). *De Slesvigske Hertuger*. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 2005.

Stiesdahl, Hans: »Grøngaard« i *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1956. s. 115-127.

Tønder statsskoles Jubilæumsbog 1970, bibliografiske data.

Toft, Hans-Iver: *Extractum Filicis, kemisk og biologisk vurdering*. Afhandling forsvaret for den farmaceutiske doktorgrad ved Danmarks Farmaceutiske Højskole København 1946.

ISBN 978-87-7406-115-1
ISSN 0109-7199